

MC
110.006

Történelmi Figyelő 1.

„Forradalom felülről”

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

„FORRADALOM FELÜLRŐL”

A SZOVIETUNÓ MÁSODIK FORRADALMA
(1928-1933)

A kiadatást elősegítette az oroszországi Állami Nyomda

KLTE, Budapest, 1990.

Szerkesztik:

Angi János

Pallai László

Pósán László

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ 1.

„FORRADALOM FELÜLRŐL”

A SZOVJETUNIÓ MÁSODIK FORRADALMA
(1928-1933)

A kötetet válogatta és szerkesztette: Angi János

KLTE. Debrecen, 1990.

A kötetet fordították:

Angi János
Barna Jenő
Barta Róbert
Kövér György
Meggyesi Mariann

Pályi Emese
Tóth Györgyi
Tóth Kinga
Új Imre

A fordításokat az eredetivel egybevetette:

Angi János (63—69. l. és a melléklet)
Bényei Tamás (9—13. l.)
Jakab Anna (81—85. l.)
Katona Gábor (15—61., 71—79.)

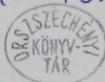
A kötetet lektorálta:

Menyhárt Lajos

ISBN 963 471 663 6

ISSN 0865-9974

MC 110.006

1990

Szedési munkák:

Inform Stúdió Kft.

Megjelenik oktatási segédanyagként

KLTE Ny 90-306

Tartalom:

Lectori Salutem!.....	7
Az Egyesült Ellenzék Platformja — Bevezetés	9
Isaac Deutscher: A lefegyverzett próféta	15
Moshe Lewin: Az utolsó ellenzék.....	35
Lionel Kochan—Richard Abraham: A második forradalom	57
Roj Medvegyev: Az iparosítás hibái és hiányosságai	63
Robert Conquest: A bánat aratott köztük	71
Nyikolaj Buharin: Győzedelmes évek.....	81
Glosszárium	87
Függelék:	
Kövér György: A. V. Csajanov orosz gyökerei	89
Melléklet:	
A. V. Csajanov: Állatöv	

A kötet fordítói:

Angi János
Barna József
Barna Róbert
Kovács György
Meggyesi Marianna

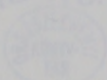
Pálytérkép
Társulatok
Tóth Kinga
Uj János

- 7.....Lecton Sainam!
A Magyar Nyelvészeti Társaság — Budapest
A Magyar Nyelvészeti Társaság — Budapest
László Dezső: A magyar nyelv
Molnár István: Az új nyelv
Lionel Kochan — Richard Abraham: A második fordalom
Raj Medvedev: Az igazság és a hűség
Robert Conquest: A bécsi sztori
Nyikolaj Buharin: Gyűlölet és féltékenység
73.....Glossarium

ISBN 963 84 698 88

Követ György: A V. Csarjnov orosz gyűjteménye

963-84-698-88

Függelék

0687

Műhely:
A. V. Csarjnov: Állás

Szerkesztés:

Infocor Szófia KR.

Megjelent az infocor kiadó gondozásában

KLTE Ny 9-206

Lectori Salutem!

Egy új kezdeményezés első, s reméljük nem utolsó gyümölcset veheti kézbe az olvasó. E kötet, s a továbbiak is, azzal a céllal készültek, hogy az egyetemi történelemoktatást segítsék és hatékonyabbá tegyék. Napjainkban, amikor újra felértékelődött a nyelvtanulás és nyelvtudás, a bölcsészhallgatóknak csak elenyészően kis hányada tud arra vállalkozni, hogy idegen nyelveken olvasson szakirodalmat. Mi a magunk szerény módján próbálunk hozzájárulni a helyzet megváltoztatásához: tematikus kötetekben publikálunk olyan forrásokat és történelmi tanulmányokat, amelyek jól hasznosíthatóak az oktatásban. A másik — nem titkolt — célunk az, hogy egyre több egyetemistát bevonva a fordítói munkába, készítetéseket adjunk az idegen nyelvű olvasáshoz.

Első kötetünk a Szovjetunió történetének egyik fordulópontjáról közöl írásokat. A válogatás kissé eklektikusra sikerült, hiszen a kötetbe forrásértékű dokumentumok részletei mellett a téma különböző mélységeibe hatoló tanulmányok és könyvrészletek kerültek. Így nem is vállalkozhattunk arra, hogy teljes és egyenletes képet adjunk az említett időszakról. Lehetőségeinket jelentősen behatárolta az elérhető szakirodalom is, így a „Forradalom felülről” írásai csak lazán függnek össze egymással.

Reméljük, ennek ellenére is hasznosan forgathatják kötetünket mindazok, akik kezükbe veszik, s nem fognak csalódni, ha végigolvassák.

Végül szeretnénk köszönetet mondani azoknak, akik segítsége és áldozatos munkája nélkül ez a vállalkozás nem jöhetett volna létre.

A szerkesztők

Egy új kezdeményezés elől a reméljük nem utolsó győzelmet vezető kérebe az olvasó. E kötet a továbbiak is azaz a célja készült, hogy az egyesített önéletrajzok mellett a hatékonyabb legyen. Napjainkban amikor újra felébredt a nyelvtan és nyelvészet, a bölcsészettudományok csak elenyészően kis hányada tud ezt vállalni. Hogy legyen nyelvészet olvasónak szándékát. Mi a magunk szándékánál inkább problémáinkhoz járulni a helyes megválasztáshoz: semleges kötetben publikálunk olyan forrásokat és történelmi tanulmányokat, amelyek jól használhatók az oktatásban. A másik — nem kisebb — célunk az, hogy egyre több egyetemista bevonva a fordítói munkába, kézzelírásokat adjunk az idegen nyelvű olvasáshoz.

Ezért küldünk a Szovjetunió önéletrajzok egyik fordulóponyjánál kért írásokat. A vitatott kiadványok elbírálása sikerült, hiszen a kötetbe fordításokból dokumentumok részletei mellett a demokráciában megismerhető határokat megismerjük és könyvtárszolgálatunkat így nem is vállalkozhatunk arra, hogy teljes és egyenletes képet adjunk az országról. A kiadványok elbírálását jelenlegben behatárolva az elbírálási szakaszban is, így a „Fordításom történeti” részben csak írásaink fogunk önmagukban.

Reméljük, ennek ellenére is hasznosnak fogják tartani a köteteket mindazok, akik kezdik a nyelvet, a nem fogják az elbírálást, ha végül is a Végül szavainak köszönhet mondanak azokrak, akik segítségük és áldozatos munkájuk nélkül ez a vállalkozás nem jöhetett volna létre.

A szerkesztők

Az Egyesült Ellenzék Platformja (1927)*

BEVEZETÉS

Azon a pártkongresszuson, amelyen utoljára vett részt, Lenin így nyilatkozott:

„Nos, elmúlt egy év, az állam a mi kezünkben van, de vajon úgy működött-e az új gazdasági politikának ebben az évben, ahogy mi akartuk? Nem. Ezt nem akarjuk elismerni: nem úgy működött, ahogy mi akartuk. Ifát hogyan működött? A gépkocsi kicsúszik kezünkől: mintha ülne benne valaki, aki vezeti, a kocsi azonban nem arra megy, amerre kormányozzák, hanem arra, amerre másvalaki vezeti — egy illegális, törvénytelen valaki, aki Isten tudja honnan csöppent ide, talán spekulánsok, talán magántőkészek, vagy ezek is, azok is — tény azonban, hogy a kocsi nem egészen úgy megy, igen gyakran pedig egyáltalán nem úgy megy, ahogy az képzelet, aki az autó kormánykerékénél ül.”¹

Lenin ezekben a szavakban adta meg azt az ismérvet, amelyen keresztül politikánk alapvető problémáit megítélhetjük. Merre halad ez a „gépezet”? És merre halad az állam? A hatalom? Arra, amerre mi, kommunisták, a munkások és parasztok hatalmas tömegének képviselői kívánjuk? Vagy nem arra? Vagy „nem pontosan” arra?

A Lenin halála óta eltelt években többször próbáltuk pártunk központi szerveinek, majd az egész pártnak a figyelmét felhívni arra a tényre, hogy a helytelen vezetésnek köszönhetően a „veszély”, amelyet Lenin is megjósolt, nagymértékben megnövekedett. A „gépezet” nem arra halad, amerre a munkások és parasztok érdeke megkövetelné. Az új kongresszus későbbben kötelességünknek tartjuk — dacolva az állandó üldözöttséggel, amelyben részünk van —, hogy megkettőzött energiával hívjuk fel a párt figyelmét erre a tényre. Bizonyosak vagyunk ugyanis abban, hogy a helyzet korrigálható, mégpedig éppen a párt maga javíthatja ki.

Amikor Lenin azt mondta, hogy a gépezet gyakran arra halad, amerre ellenségek irányítják, két rendkívül fontos dologra hívta fel a figyelmünket. Először is arra, hogy léteznek társadalmunkban ügyünkkel szemben álló ellenséges erők — a kulákok, a kistulajdonosi réteg, a bürokraták —, akik kihasználják elmaradottságunkat, politikai hibáinkat és a nemzetközi kapitalizmus támogatására támaszkodnak. Másodsorban arra, hogy ezek az elemek olyan erők, hogy képesek kormányzási és gazdasági rendszerünket rossz irányba terelni, sőt, bár kezdetben csak leplezve, még a kormánygépezet megkaparintására is kísérletet tehetnek.

Lenin szavai a következő feladatokat róják ránk:

(1) Éberren figyelni kell ezen ellenséges erők — a kulákok, kistulajdonosok, bürokraták — terjeszkedését.

(2) Semmiképpen sem szabad elfelejteni azt, hogy az ország általános fellejlésével arányban ezek az erők is az egyesülés elérésére törekszenek, megpróbálják beépíteni saját elképzeléseiket a terveinkbe, növekvő nyomást akarnak gyakorolni politikánkra, és igyekeznek apparátusunkat saját érdekük szolgálatába állítani.

(3) Meg kell tenni minden lehetséges lépést ezen ellenséges erők növekedésének, egységének és nyomásának meggyöngítésére, meg kell akadályozni őket annak a tényleges, bár láthatatlan kettős hatalmi rendszernek a megvalósításában, amely felé politikájuk törekszik.

(4) Ösztönözni kell tenni a dolgozó tömegek számára ezeket a problémákat. Ebben áll ma az alapvető probléma, ami a „Thermidori veszélyt”, illetve az ellene folytatott küzdelmet illeti.

Lenin figyelmzetése óta sok minden fejlődött, sok dolog azonban még rosszabbra fordult. Az állami apparátus befolyása növekszik, de ezzel együtt a dolgozók államának bürokratikus eltorzulása is nő. A kapitalizmus abszolút és relatív növekedése vidéken és abszolút növekedése a városokban fokozza a politikai öntudatot országunk burzsoá elemeiben. Megpróbálják demoralizálni — és nem is mindig sikertelenül — azokat a kommunistákat, akikkel munkájuk és a társadalmi érintkezés során kapcsolatba kerültek. A Sztálin által a XIV. pártkongresszuson megadott jelszó: „Tűz a baloldalra!” is éppen hogy a párton belüli jobboldal egységét mozdította elő az ország burzsoá „Usztrjalovista” elemeivel.

*Platform of the Joint Opposition (1927). New Park Publications. London, 1973², 1-11. l.

Az a kérdés, hogy „Ki kit győz le?”, a gazdaság, a politika és kultúra minden területén vívott szüntelen osztályharcban fog eldőlni. Ez a harc a szocialista vagy kapitalista fejlődésért, a nemzeti jövedelemnek egyik vagy másik fajta elosztásáért, a proletariátus szilárd vagy az újbурzoáziával megosztott hatalmáért folyik. Abban az országban, ahol elsőbbr többségben vannak a kis- és szegényparaszatok és általában véve a kistulajdon dominál, ennek a harcnak a folyamatai gyakran szaggatott és földalatti úton folynak majd, hogy aztán egyszerre, „váratlanul” törjenek a felszínre.

A kapitalista elemek növekedése vidéken főleg az osztálydifferenciálódásban, a városban pedig a magánkereskedők egyre magasabb számában mutatkozik meg. A vidéki parasztság felsőbb rétegei és a városi burzsoázis elemek egyre szorosabban fonódnak össze állami és gazdasági apparátusunkkal. Ráadásul ez a hivatali réteg gyakran segíti az újbурzoáziát abban, hogy a nemzeti jövedelemből való nagyobb részesedéséért folytatott sikeres törekvéseiket a statisztikai adatok jótékony homálya burkolja.

A kereskedelmi apparátus — az állami, szövetkezeti és magán egyaránt — a nemzeti jövedelem hatalmas részét, a bruttó nemzeti termék több mint egy tizedét emésztí föl. Emellett a *magánútké*, amely kereskedelmi közvetítő szerepét az összkereskedelem együtét bonyolította, pontos számadattal kifejezve több mint ötmilliárd rubelt évente. Mind ez idáig az átlagvásárló szükségleteinek ötven százalékát magánkereskedőtől szerezte be. A tőkés számára ez a profitszerzés és a tőkefelhalmozás alapvető forrása. Az egyenlőtlenség a mezőgazdasági és ipari árak között (agrárólló), a nagykereskedelmi és kiskereskedelmi árak között, a „törés” a mezőgazdaság különböző ágazatai között különböző területeken és idôszakokban, és végül a világgiazi és a nemzeti árak közötti különbség a magánnyereség állandó forrása.

A magántőke uszorkamatot követel és az állami kötvényekből szerez nyereséget.

A magántőkések szerepe az iparban úgyszintén igenesak jelentékeny. Még ha az elmúlt idôszakban relatívén csökkent is, abszolút értékben növekedést mutat. A *nyilvántartott* magánkézben lévő ipar bruttó termelése négyszázmillió évente. A kis-, házi- és kézművesipar termelése meghaladja az 1,8 milliót. A nem állami kézben lévő ipar adja az összesített árutermelés 20 százalékát, valamint a piacra kerülő árucennnyiség kb. 40 százalékát. Ennek az iparnak a túlnyomó része valamilyen formában a magántőkével fonódik össze. A kézműiparban dolgozó tömegek kiszákmányolásának nyílt és leplezett formái a kereskedelmi és a magánvállalkozói tőke által az újbурzoázia tőkefelhalmozásának fontos, sőt, egyre fontosabb forrását jelentik.

Az adók, a bérek, az árak és a hitelek a nemzeti jövedelem elosztásának legfontosabb eszközei, bizonyos osztályokat ugyanis megerősítenek, másokat ellenben gyengítenek.

Az országban a mezőgazdasági adó általános szabály szerint a progresszív adózásnak épp az ellentéte, keményebben sújta a szegényeket, és kevésbé az erősebbeket és a kulákokat. A Szovjetunióban a szegény parasztulajdonosok 34 százalékára jut (még akkor is, ha figyelmen kívül hagyjuk a nagy társadalmi differenciáltságú területeket, mint pl. Ukrajna, Észak-Kaukázus és Szibéria) közelítő számítások szerint a nettó jövedelem 18 százaléka. Ugyancsak pontosan 18 százalék jut a legmagasabb jövedelmű csoportra, amit a tulajdonosok 7,5 százaléka alkot. Mégis mindkét csoport körülbelül ugyanannyi adót fizet, a teljes adómennyiség 20 százalékát. Ebből világosan látszik, hogy minden egyes szegényparaszti gazdaságra sokkal súlyosabb adóterhek nehezednek, mint a kulákra vagy a vagyonosabb tulajdonosra általában. Ellentétben a XIV. kongresszus vezetőinek félelmével, az adópolitika semmi esetre sem „kopasztja” meg a kulákokat. A legkevésbé sem akadályozza meg ôket abban, hogy egyre növekvő pénz- és árufelhalmozódás koncentrálódjon a kezükben.

A költségvetésben riasztóan nő a közvetett adózás szerepe a közvetlen adózás rovására. Csak ezáltal is az adóterhek is automatikusan a vagyonosabbról a szegényebbre helyeződnek át. 1925-1926-ban a munkások adóztatása az előző évinek kétszerese volt, míg a városi lakosság nagy részére kîrűt adó 6 százalékkal csökkent.² A szeszre kivetett adó pontosan az ipari területeket sújta egyre elviselhetetlenebbül. 1926-ot 1925-höz hasonlítva bizonyos közelítő számítások szerint a fejenkénti nemzeti jövedelem-növekedés a parasztek körében 19 százalék, a munkások körében 26 százalék, a kereskedők és gyárosok körében 46 százalék. Ha azonban különbséget teszünk három alapvető paraszti réteg között, kétségkívül kîtűnik, hogy a kulákok jövedelme összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban nőtt, mint a munkásoké. A kereskedők és az iparosok adóadatok alapján kiszámolt jövedelme kétségtelenül kevesebb, mint a valóságos érték. De ezek a némiképp elferdített adatok is egyértelműen jelzik az osztálykülönbségek növekedését.

A mezőgazdasági és ipari árak egyenlőtlenségét jelző agrárólló még jobban szétnyílt az elmúlt

másfél év során. A parasztok az áruikért csak a háború előtti árak egy és egynegyedszeresét kapták, míg ők az ipari termékekért nem kevesebb, mint két és egyötödösöt fizettek többet, mint a háború előtt. A parasztság — és megint főleg a szegényparaszti réteg — ezen rendkívüli kiadásai, amelyek az elmúlt évben kb. egymilliárd rubelt tettek ki, nemcsak az ipar és mezőgazdaság közötti ellentéteket élezték ki, de a vagyoni rétegződést is erősen megnövelték az országban.

A nagy- és kiskereskedelmi árak különbsége az állami ipart és a fogyasztót érinti károsan, s ez azt jelenti, hogy van egy harmadik fél, amelyik nyer a dolgon. Ez pedig a magántőkés, következképp a kapitalizmus.

1927-ben a reálbértek legjobb esetben azon a szinten voltak, mint 1925 őszén. Kétségtelen azonban, hogy a közben eltelt két év alatt az ország gazdagodott, az össznémeti jövedelem nőtt, az országban a külakréteg rendkívüli gyorsasággal növelte tartalékait és a kereskedők, a magántőkésék, valamint a spekulánsok felhalmozása ugrásszerűen megnőtt. Nyilvánvaló, hogy a munkásosztály részesedése az ország teljes bevételéből csökkent, míg más osztályoké növekedett. Ez a tény döntő mértékben határozza meg az ország helyzetének megítélését.

Csak az állíthatja azt, hogy fejlődésünk ilyen ellentmondásainak és ezen ellenséges erők növekedésének egyenes következménye *pánik* vagy *pesszimizmus*, aki a szíve mélyén úgy érzi, hogy munkásosztályunk és pártunk nem tud megbirkózni a nehézségekkel és a veszélyekkel. Mi nem fogadjuk el ezt az álláspontot. Tisztán kell látni a veszélyeket. Mi pontosan és világosan meghatározzuk azokat, hogy eredményesen tudjunk küzdeni ellenük, s hogy legyőzzük őket.

Az Új Gazdasági Politika folyamatában elkerülhetetlen az ellenséges erőknek — a külakok, nepmanok és a bürokraták rétegeinek — bizonyos megerősödése. Ezeket az erőket nem lehet megszüntetni pusztán közigazgatási rendeletekkel vagy gazdasági kényszerrel. A NEP bevezetésével és megvalósításával mi magunk adunk némi teret a kapitalista viszonyoknak, és az elkövetkezőekben hosszabb ideig törvényszerűeknek kell őket tekintenünk. Lenin pusztán a szüntözta igazságra emlékeztetett bennünket — amit a munkásoknak tudniuk kell —, amikor ezt mondta:

„Amíg egy kisparaszti ország maradunk, Oroszországban sokkal szilárdabbak az alapok a kapitalizmushoz, mint a szocializmushoz. Ezt nem szabad elfelejtenünk... Nem írtottuk ki gyökerestől a kapitalizmust, nem ástuk alá a belső ellenség alapjait.”

Ezt a rendkívül fontos társadalmi ténytet, amelyet Lenin itt jelez — mint már említettük — nem lehet egyszerűen megszüntetni, de legyőzhetjük a munkásosztály helyes, kidolgozott, következköztes politikájával, a földműves szegényekre és a középparasztsággal kötött szövetségre támaszkodva. Ennek a politikának a lényege a proletariátus társadalmi helyzetének minden oldalról történő általános felemelkedésében és a proletár világorradalom előkészítésével és haladásával való legszorosabb kapcsolatban rejlik.

A helyes lenini politikától a manőverezés sem idegen. A kapitalizmus erői elleni küzdelemben Lenin gyakran alkalmazta a részleges engedmény módszerét, hogy túljárjon az ellenség eszén, az ideiglenes visszakozást, hogy később sikeresebben tudjon előrehaladni. Csellfogásokra most is szükség van. De az olyan ellenséggel szembeni ravaszkodásban és manőverezésben, amelyet nem lehet közvetlen támadással legyőzni, Lenin mindvégig a proletárforradalom ügyét tartotta szem előtt. Vezetése alatt a párt mindig ismerte a hadműveletek okait, jelentését, korlátait, a határt, amelyet nem tanácsos áthágni, és a helyzetet, amelyben a proletariátus előrehaladása újra megkezdődhet. Azokban a napokban, Lenin vezetése alatt, a visszavonulást visszavonulásnak neveztek, s az engedményt engedménynek. Ennek köszönhetően a manőverező proletársereg mindig megtartotta egységét, harci szellemét, és soha nem tévesztette szem elől a célt.

Az újabb idozsakban a vezetők határozottan eltértek ezektől a lenini módszerektől. A sztálini csoport vakon vezeti a pártot. Az ellenség erőit elütölkölv, mindenhol és mindenhol és mindenhol a siker *hivatalos látszatát* kelte nem nyitott távlatokat a proletariátus előtt, vagy ami még rosszabb: rossz kilátásokat adott. [A sztálini vezetés] cikcakkban mozog, alkalmazkodva és törleszkedve az ellenséges elemekhez. Gyengíti és összezavarja a proletár hadsereget. Elősegíti a passzivitás erősödését, a vezetőségbe vetett bizalom gyengülését, és az önbizalom csökkenését a forradalom erőiben. A lenini hadműveletekre való hivatkozással palástolja elvlelen és sorozatos pálfordulásait egyik oldalról a másíkra, amelyek a párt számára mindig kiszámíthatatlanok, megfoghatatlanok, ezzel is csökkentve a párt erejét. Ennek egyetlen eredménye, hogy az ellenség időt nyer és előre

halad. Sztálin, Buharin és Rikov efféle manővereinek klasszikus példái külpolitikai téren Kínával és az Angol-Orosz Bizottsággal kapcsolatban folytatott politikájuk, belpolitikai téren pedig a külpolitikájuk. Mindezekkel a kérdésekkel kapcsolatban a párt és a dolgozó osztály csak azután jött rá az igazságra vagy az igazság egy részére, miután az egészében hamis politika súlyos következményei összecsaptak a fejük felett.

E két esziendő elmúltával, amelyekben a Sztálin által vezetett csoport a párt központi intézményeinek politikáját döntő mértékben meghatározta, teljesen bizonyítottnak tekinthető, hogy ez a csoport gyengének mutatkozott abban, hogy megakadályozza a következőket:

(1) azon erők hatalmának megnövekedését, amelyek az ország fejlődését kapitalista irányba kívánják terelni;

(2) a munkásság és a legszegényebb paraszti rétegek helyzetének romlását, a kulákság, a nepmanok növekvő hatalmát;

(3) a munkásállam helyzetének romlását a nemzetközi kapitalizmussal folytatott harcban, a Szovjetunió nemzetközi helyzetének rosszabbodását.

A Sztálin által vezetett csoport egyértelmű bűne: ahelyett, hogy elmondták volna a teljes igazságot a helyzetről a pártnak, a munkásságnak, a parasztságnak, eltitkolták a tényeket, a lehető legkisebnek tüntették fel az ellenséges erők erősödését és elhallgattatták azokat, akik a tények nyilvánosságára hozatalát követelték és bátran kimondták az igazságot.

A tűz baloldalra összpontosítása akkor, amikor a veszély jobbról merült fel; kegyetlen és gépies elfojtása mindenféle kritikának, amely a proletariátus jogos félelmét fejezte ki a proletárforradalom sorsa miatt; a leplezetlen elnézés a jobboldali elhajlókkal szemben; a proletár- és régi bolsevik meg befolyásának letörése; a pártban mindezek egy olyan pillanatan gyöngitük és fegyverzik le a munkásosztályt, amely mindenekelőtt a proletariátus aktivitását, éberségét és egységét, a leninizmus valódi örökségéhez való hűségét kívánja.

A párt vezetői eltorzítják Lenin nézeteit, toldozgatják azokat, magyarázzák, kiegészítik, amelyen mértékben ez szükséges a sorozatosan elkövetett hibák elleplezéséhez. Lenin halála óta egy egész sor újabb nézet született, amelyek jelentése egyedül az, hogy elméleti igazolást nyújtanak a sztálini csoport eltávolodásának a proletár világforradalom menetétől. A mensevikek, a „Szmena veh” csoport, és végül a kapitalista sajtó a Sztálin-Buharin-Martinov csoport politikáját és új elgondolásait Lenin túlhaladói lépésként értékeli (Usztrjalov), „államférfiúi bölcsességnek”, „realizmusnak”, a forradalmi bolsevizmus „utópiáival” való leszámolásának nevezik. Számos bolseviknak — akik Lenin fegyvertársai voltak — a pártvezetésből történő eltávolítását örömmel fogadják, s úgy értékelik, mint gyakorlati lépést a párt alapvető irányvonalának megváltoztatásában.

És mindeközben a NEP alapvető folyamatai, amelyek nem alapulnak szilárd osztálypolitikán, további hasonló veszélyeket rejtenek magukban.

Az oroszországi kapitalista tendenciák alapját 25 millió kisgazdaság alkotja. A kulákréteg, amely fokozatosan emelkedik ki ebből a tömegeből, az eredeti tőkefelhalmozás módját felismerve aláaknázza a szocializmus állásait. Ezen folyamat további sorsa végső soron az állami és a magángazdaság növekedése közötti kapcsolaton múlik. Iparunk elmaradása mérhetetlenül meggyorsítja az osztálytagozódás ütemét a parasztság körében és megnöveli az ebből eredő politikai veszélyeket.

Lenin így írt:

„Más országok történetében a kulákok többször is visszaállították a földesurak, cárok, papok és kapitalisták hatalmát. Így történt ez minden megelédő európai forradalom történetében, amikor is a munkások gyengesége miatt a kulákoknak sikerült visszatérniük a köztársaságból a monarchiához, a dolgozó tömegek hatalmától a kizsákmányolók, a gazdagok, az élőködők mindenhatóságához... A kulák könnyen kibékíthető a földesúrral, a cárral, a papsággal még akkor is, ha előzőleg összetűzésbe keveredtek, de a dolgozó osztály soha.”¹³

Aki ezt nem érti meg, aki hisz a kulákságnak a szocializmusba való átmentésében, az csak egyet érhet el: zátonyra futtatja a forradalmat. Ebben az országban két, egymással összeférhetetlen *alapvető* pozíció létezik. Az egyik a szocializmust építő proletariátusé, a másik pedig a burzsoáziaé, amely arra törekszik, hogy fejlődéstünket kapitalista útra terelje.

A *burzsoázia tábora* és kispolgárság őket követő rétegei minden reményüket az árutermelők önálló kezdeményezésében és egyéni érdekeltségében látják. Ez a tábor a gazdaságilag erős parasztságra támaszkodik azzal a céllal, hogy a termelőszoövetkezeteket, az ipart és a

külkereskedelmet ezen paraszti réteg érdekeinek szolgálatába állítsa. Ez a tábor úgy vélekedik, hogy a szocialista iparnak nem állami támogatásra kellene támaszkodnia, és azt gondolja, hogy az átalakulásnak nem kellene olyan gyorsnak lennie, hogy sértse az agrárkapitalisták felhalmozási érdekeit. A munka termelékenységének növeléséért folyó harc a napról napra jobban konszolidálódó kispolgár számára a munkás izmaira és idegeire kifejtett egyre erősebb nyomást jelenti. Az alacsonyabb árakért folyó harc pedig a szocialista iparágak növekedésének leszorítását a kereskedelmi tőke javára; a bürokrácia elleni harc az ipar szétforgácsolását, a tervező központok gyengítését. Ez a nehézipar háttérbe szorítását jelenti, ami szintén a gazdaságilag erős parasztság érdekét szolgáló módosulás, a külkereskedelmi monopólium megszüntetésének közeli kilátásba helyezését. Ez az Usztrjalovok irányvonala, aminek *kapitalizmus részletszítésre* a neve. Erős tendenciaként jelentkezik országunkban, és befolyást gyakorol pártunk bizonyos köreire.

Lenin így jellemzi a proletár irányvonalat:

„A szocializmus győzelmét a kapitalizmus fölött, a szocializmus megszilárdulását csak akkor lehet biztosítottak tekinteni, amikor a proletár államhatalom, miután a kizsákmányolás minden ellenállását véglegesen elnyomta, tökéletesen megszilárdult és elérte, hogy mindenki teljesen aláveti magát rendelkezésének — az egész ipart újjászervezi a kollektív nagyüzem és a legújabb (az egész gazdaság villamosításán alapuló) technikai bázis alapján. Csak ez teszi majd lehetővé, hogy a város az elmaradott és szétforgácsolt falunak olyan messzemenő technikai és társadalmi támogatást nyújtson, amely megeremti az alapot a földművelő és általában a mezőgazdasági munka termelékenységének nagyarányú fokozásához, s ily módon a példa erejével arra ösztökélje a kis földművelőket, hogy saját érdekükben átérjenek a nagyüzemi, kollektív, gépésített földművelésre.”⁴

Pártunk egész politikáját ezen elv alapján kellene felépíteni — az állami költségvetést, az adókat, az ipart, a bel- és külkereskedelmet. Ez az ellenzék alapállása. *Ez a szocializmushoz vezető út.*

E két helyzet között — minden nap az elsőhöz visz közelebb — a sztálinisták még egyet vázoltak fel, amely halra tett kitérőkből és alapvetően jobboldali elemekből áll. A lenini irány a termelőerők szocialista fejlődését vázolja fel egy, a kapitalista elemekkel való folyamatos harcban. Az usztrjalovi irány a termelőerők kapitalista alapon történő fejlődése, amely fokozatosan elorsvasztja Október eredményeit. A sztálini út valójában a termelőerők fejlődésének elhalasztásához vezet, a szocialista elemek súlyának csökkentéséhez, és ezáltal előkészíti az usztrjalovi vonal végső győzelmét. A sztálini út veszélyesebb és ártalmasabb, mivel ismerős szavak és sablonok mögé rejti a valóságban meglévő elhajlást. Újjáépítési folyamatunk végrehajtása előtérbe hozta gazdasági fejlődésünk alapvető kérdéseit, és ezáltal aláaknáztá Sztálin alapállását, amely egyáltalán nem alkalmas arra, hogy megbirkózzon fontos problémákkal — legyen az akár a kínai forradalom vagy az alapvető tőke helyreállítása a Szovjetunióban.

A helyzet feszült volta ellenére, amelyet a jelenlegi vezetés hibái még sokkal súlyosabbá tesznek, a bajok helyrehozhatóak. De fontos, hogy a pártvezetés irányvonalát megváltoztassuk, mégpedig élesen, a Lenin által jelzett irányban.

Jegyzetek:

1. *V. I. Lenin: Összes művei (LÖM)*. 45. köt. Bp., 1975. 88-89. l.
2. *Vesznyik Finanszov*, 1927/2. 52. l.
3. *Comrade Workers, Let us join in the Final and Decisive Battle*, publications of the Lenin Institute, 1-2. l.
4. *LÖM*. 41. köt. 173. l.

(Fordította: Tóth Kinga)

The first part of the paper is devoted to a general introduction of the problem and to the definition of the terms used. In the second part, the method of the investigation is described. The results of the investigation are given in the third part, and in the fourth part, the results are discussed and compared with the results of other authors. The paper ends with a conclusion.

(1) The first part of the paper is devoted to a general introduction of the problem and to the definition of the terms used.

(2) In the second part, the method of the investigation is described. The results of the investigation are given in the third part, and in the fourth part, the results are discussed and compared with the results of other authors. The paper ends with a conclusion.

(3) The first part of the paper is devoted to a general introduction of the problem and to the definition of the terms used. In the second part, the method of the investigation is described. The results of the investigation are given in the third part, and in the fourth part, the results are discussed and compared with the results of other authors. The paper ends with a conclusion.

(4) The first part of the paper is devoted to a general introduction of the problem and to the definition of the terms used. In the second part, the method of the investigation is described. The results of the investigation are given in the third part, and in the fourth part, the results are discussed and compared with the results of other authors. The paper ends with a conclusion.

(5) The first part of the paper is devoted to a general introduction of the problem and to the definition of the terms used. In the second part, the method of the investigation is described. The results of the investigation are given in the third part, and in the fourth part, the results are discussed and compared with the results of other authors. The paper ends with a conclusion.

(6) The first part of the paper is devoted to a general introduction of the problem and to the definition of the terms used. In the second part, the method of the investigation is described. The results of the investigation are given in the third part, and in the fourth part, the results are discussed and compared with the results of other authors. The paper ends with a conclusion.

(7) The first part of the paper is devoted to a general introduction of the problem and to the definition of the terms used. In the second part, the method of the investigation is described. The results of the investigation are given in the third part, and in the fourth part, the results are discussed and compared with the results of other authors. The paper ends with a conclusion.

A LEFEGYVERZETT PRÓFÉTA*

5. fejezet

1926-27: A döntő küzdelem

Az Egyesült Ellenzék harca a sztálinistákkal és a buharinistákkal megközelítőleg 18 hónapig tartott. Trockij olyan hevesen vetette magát a politikai küzdelmekbe, hogy ehhez képest korábbi összetűzései a hatalom csúcsain állókkal merő csetepatének tűntek. Erejét megfeszítve, fáradhatatlanul és könyörtelenül, egyedülálló meggyőző- és rábeszélőképességével az elvek és az eszmék különösen széles skáláját fogta át, óriási erőfeszítéseket tett azért, hogy felrzza a bolsevik pártot és rábíra a forradalom folytatására, s ebben végül már a régi gárda azon tagjai is támogatták, akik korábban szembenálltak vele. Szerepe 1926-27-ben talán még jelentősebb volt, mint 1917-ben. Szellemi teljesítőképessége nem változott. A forradalmi szenvedély lángja hevesebben lobogott benne, mint valaha. Bebizonyította, hogy személyiségének ereje sokkal nagyobb, mint az októberi forradalom napjaiban. Nem osztályellenséggel, hanem a forradalom táborán belüli ellenséggel harcolt, és ebben a küzdelemben nem csupán nagyobb, hanem másfajta bátorságra volt szükség. Néhány évvel később még ellenségei is — amikor négy szemközti ennek a küzdelemnek az eseményeiről, Trockij nyilatkozatairól, a rá mért csapások ideje alatt tanúsított magatartásáról beszéltek, felvázolva bukása fölötti örömeikben a vesztes titán képét — még mindig félelemmel vegyes tisztelettel szóltak erről az óriásról, akit végül ők győztek le.¹ Természetesen a párt más vezetői is rendkívül erővel vetették magukat ebbe a küzdelemben, nagy taktikai leleményességgel, egyéni törekvéseiket a marxizmusba ágyazva, olyan erővel és elhivatottsággal, amely még a legjelentéktelenebbek esetében is jóval átlagon felüli volt. A tét, amiért harcoltak, a legrendkívülisebbek közé tartozott, amiért ember valaha is küzdött: 160 millió ember és a kommunizmus sorsa Európában és Ázsiában. Ennek a küzdelemnek a keretei félelmetesen terekesek voltak. Csak kis létszámú hatalmi csoportok vívták harcukat. A nép néma maradt. Senki sem tudta és nem is tudhatta a nép véleményét, és nagyon nehéz volt rájönni, hogy hogyan oszlik meg a tömegek szimpátiája az egyes irányzatok között. A harc a nemzet léte vagy pusztulása körül folyt, de a nemzet kizárásával. Semmi, amit mondott vagy érzett, nem befolyásolhatta a döntéseket — emberek tömegeit fosztottak meg mindenféle politikai mozgáslehetőségtől. A szembenálló felek egy pillanatra sem vették le szemüket a munkásokról és a parasztokról, s bár ezek véleménye artikulálatlan volt, mégis az ő viselkedésük döntötte el a végeredményt. A hatalmon lévő csoportoknak a győzelemhez a tömegek passzívítása kellett, míg az ellenzéknek a tömegek politikai aktivitására volt szüksége. Következésképpen az előbbi csoportnak volt könnyebb dolga: sokkal egyszerűbb volt összehavarni és apátiában tartani a tömegeket, mint megkockáztatni azt, hogy megismerjék a valóságot vagy rádöbbenjenek öket erejükre. Ráadásul az ellenzék kísérleteinél, melyek a tömegek megnyerésére irányultak, már kezdettől fogva akadályozó tényezőként jelentkeztek saját korlátaik. Az uralkodó párt részeként, folyamatosan elismerve a párt kizárólagos szerepét a forradalomban, az ellenzék képtelen volt arra, hogy ellenségeivel szemben a munkássztyárhoz forduljon, amelynek nagyobb része pártönkivüli volt. Mégis, ahogy a harc egyre elkeseredettebben tovább folyt, az ellenzék már pontosan ezt a munkástömeget próbálta megnyerni magának. Azután teljes súlyával érezhetővé vált az engedelmes és apátikus néphangulat. A legjobban ez Trockijt zavarta: mennydörgésszerű fenyegetőzései a semmibe szóródtak szét.

Történelmi távlatból egyetlen vitás kérdés sem tűnik olyan reálisnak, mint az adott korszak főszereplői számára. Néhány fontos kérdés és számos konfliktus — amely melynek és áthidalhatatlannak tűnt — már a megfogalmazás pillanatában és a viták lezáródása után lekerült a napirendről, szándékosan eltüntettek őket vagy éppen maguktól elenyésztek. Sztálin rendkívül erőszakos módon a parasztság ellenségeként leplezte le Trockijt, miközben Trockij kulákbarátsággal vádolta Sztálint. Ez a kölcsönös vádaskodás még akkor is érezhető volt, amikor

*Isaac Deutscher: *The Prophet Unarmed*. Oxford. 1959. 271-310. l.

Sztálin elrendelte a kulákság megsemmisítését. Sztálin óva intette az országot a Trockij által képviselt túlzott iparosítás programjától, de aztán rendkívüli sietséggel ő maga hirdette meg ezt az elvet, amelyet éppen ő tartott ártalmasnak.

A küzdelem során a szereplők nagy többsége még a háttérben húzódtott meg. Az eseményeket követve számon kell tartanunk Zinovjev, Karmenjev, Buharin, Rikov, Tomszki és mások sorsának alakulását, és döbbsent szemléljük — még ha értjük is — változékony és értelmetlen viselkedésük indítékait. Ezen emberek mindegyike teljesen elmerült a napi és a pillanatnyi politika ösvényeiben, és képtelenek voltak arra, hogy az összefüggések mögé lássanak vagy érzékeljék a közeljövő veszélyeit. Nem csupán Sztálin vagy az események sodorták őket végzetük felé, hanem sokszor szenvedélytől megszállottan egymást taszították a pusztulásba, miközben gondolataik és jellemvonásaik teljesen eltorzultak. A vezetők lenyűgöző alakjai összezsugorodtak. A körülmények tehetetlen áldozataivá váltak. Ezek az óriások vakon, éjjeli lepkeként, őrtölt módon hajszolták egymást a tűzbe. Engesztelhetetlen és szilárd ellenfélként végül csak ketten maradtak a színen: Trockij és Sztálin.

1926 nyarán az Egyesült Ellenzék lázas tevékenységbe kezdett, hogy megszervezze bázisát. Küldötteik Moszkvában és Leningrádban felvették a kapcsolatot a párt azon csoportjaival, akikről úgy tudták, hogy bizonyos kritikával fogadják a hivatalos politikai irányvonalat, megpróbálták rávenni őket, hogy alakuljanak ellenzéki csoportokká és terjesszék az ellenzék elképzeléseit saját pártszervezeteiken belül. Hogy ezeknek a csoportoknak a hálózata minél gyorsabban kiépüljön, elküldték képviselőiket más vidéki városokba is, ellátva őket utasításokkal, röplapokkal, tézisekkel, meghatározva tevékenységi körüket.

A küldötteknek ez a nagy jövés-menése gyorsan rájuk irányította a főtitkárság figyelmét, amellyel a gyanúval követte ezt a mozgolódást, hogy az nem más, mint az ellenzék melletti szimpátia megnyilvánulása. A pártvezetés magyarázatot kért a trockistáktól és a zinovjevistáktól. Amikor a pártbizottságok tudomást szereztek bármilyen ellenzéki összejövetelről, azonnal a helyszínre küldték képviselőiket, hogy oszlássák fel azokat, mondván, hogy ezek illegális gyűlések. Amennyiben ez haszталannak bizonyult, útonállókat és vakbuzgó fanatikusokat küldtek a gyűlés szétverésére. Az ellenzék ebben a helyzetben csak többé-kevésbé illegálisan szervezkedhetett. Támogatóik csak titokban találkozhattak külvárosi bérházak munkáslakásaiban. Amikor rábukkantak rejtekhelyeikre és szétzavarták őket, kisebb csoportokat alakítottak, külvárosi temetőben, erdőkben üléseztek és őrséget állítottak. De a főtitkárság keze még ezekre a távoli, alkalmi találkozóhelyekre is elért. Nem egy groteszk incidens is történt. Egy alkalommal például a moszkvai pártbizottság emberei felderítették egy titkos találkozózt egy Moszkva környéki erdőben. A találkozón a Komintern VB-nek egyik magas beosztású funkcionáriusa, Zinovjev egyik helyettese elnökölt, a beszédet pedig Lasevics, a honvédelmi népbizottság helyettese tartotta. Zinovjev pedig — mint a Komintern elnöke — lehetővé tette az ellenzéki propagandaanyag terjesztését és a kapcsolattartást az egyes csoportok között. A Komintern vezetősége így az ellenzék központjává vált — mint ahogy az is volt —, és ez a tény nagyon gyorsan felkellette Sztálin figyelmét.

Az ellenzék ilyen körülmények között próbálta megszervezni néhány ezer fős tömegbázisát. Becslések szerint a tényleges tagok száma 4-8 ezer között mozgott, és ennek megközelítőleg a fele trockista, a másik fele pedig zinovjevista volt. (Az alacsonyabb becslés a sztálinistáktól származott, a magasabb a trockistáktól.) A Munkáellenzék maradványa — néhány száz tag — szintén hallott magáról. Az Egyesült Ellenzék legfőbb törekvése az volt, hogy — feledve a múltbeli különbségeket — egyesítse az erre hajlandó csoportokat és ilyen módon minden ellenzéki bolsevik gyűjtőhelyévé váljon. Így aztán joggal gondolhatjuk, hogy akkor szenvedtek döntő vereséget, amikor még nem is volt tömegbázisuk. Összehasonlítva a teljes párttagság háromnegyedmillió létszámával, néhány ezer ellenzéki elenyésző kisebbséget jelentett.

Az egyes csoportok erejét nem lehet pusztán az adatok alapján lemérni. A párttagság nagy része alakatlan massa volt, alázáatos és engedelmes emberek, önálló akarat és gondolatok nélkül. Több mint négy éve már annak, hogy Lenin kijelentette: a párt mint politikai meghatározó szervezet gyakorlatilag semmit sem ér, és csak a régi gárda, egy szűk réteg — amely néhány száz tagot jelent — hordozza a valódi bolsevik tradíciókat és elveket. Az ellenzék toborzó akciójának eredményét ennek az állításnak a tükrében kell megítélnünk. Támogatóikat nem az élettelen tömegben keresték, hanem a gondolkodó, aktív, energikus elemek között, nagyrészt a régi gárdában és részben a fiatal kommunistaik sorában. Az opportunistáktól és a karrieristáktól elhatárolták magukat. A szívtvert gyűlések hívei és az a hangos fenyegetés, amivel a sztálinisták és a buharinisták felléptek az

ellenzék követőivel szemben, elriasztotta a félnék és óvatoskodó elemeket. Az a néhány köpönyegforgató — akik már 1923-ban is rossz lóra tettek és magukat trockistának nyilvánították —, most lehetőséget kapott arra, hogy jóvá tegye ezt azzal, hogy csatlakozik a hatalmon lévőkhez. Az a néhány ezer trockista és zinovjevista — mind régi, hivatásos forradalmárok — olyan emberek voltak, akik hittek a nagy eszmékben, és erős személyes felelősségérzettel rendelkeztek. A kritikus időkben legtöbbször a bolsevik káderek prominens képviselőiként tartották számon, és sok-sok szállal kötődtek a munkásosztályhoz. Kétséges, hogy az uralkodó csoport maga számszerűleg nagyobb lett volna. Ekkor úgy tűnt, hogy a buharinisták népszerűbbek a sztálinistáknál, mégis két év múlva sokkal könnyebben győzték le őket, mint az Egyesült Ellenzéket, annak ellenére, hogy a buharinisták jelentős pozíciókkal rendelkeztek a Népbiztosok Tanácsában, a szakszervezetekben és a Kominternben. Ami pedig a sztálinistákra illeti, nekik sem számuk nagysága adta erejüket, hanem az, hogy vezetőik tökéletesen tisztában voltak a párt mechanizmusaival. Így módjukban állt a párt minden erőforrását felhasználni, befolyásolni a választásokat, megoldozni a tömegeket, s mindezekkel elfedni politikájuk merőben szeszélyes és frakciós jellegét — egyszóval azonosítani saját csoportjukat a párttal. Maximum csak 20 ezer volt azok száma, akik önállóan, direkt módon és aktívan meghatározták a pártban belüli összecsapások menetét.

Az Egyesült Ellenzék július közepén a Központi Bizottság ülésén hivatalosan is proklamálta létét.² Az ülés kezdete után nem sokkal Trockij ismertette a Zinovjevvel és Kamenyevvel közösen kidolgozott politikai programját, kifejtve, hogy ők hárman mindenben egyetértenek és félreteszik múltbeli ellentéteiket, attól a közös céltól indítva, hogy megszabadítsák a pártot az apparátus zsarnoksága alól és újralesszék a pártban belüli demokráciát. A bolsevik párt baloldali ellenzékeként léptek fel, védvé a munkásosztály érdekeit a gazdagiparasszal, a nepmanokkal és a bürokráciával szemben. Ennek a politikának a szellemében első követelésük az ipari bérek növelése volt. A kormány bérstoppot rendelt el, és addig nem kívánta emelni a munkások fizetését, amíg az ipari termelés növekedése meg nem indul. Ezzel szemben az ellenzék úgy érvelt: a munkásosztály helyzete annyira nyomorúságos — a bérek még mindig nem érték el a forradalom előtti szintet —, hogy teljesítménynövekedést csak úgy lehet elérni, ha rendezik a munkásság helyzetét. Ennek útja a szakszervezeti érdekképviselet teljes körű alkalmazása lehetne, és alkuozás az ipari adminisztrációval; és nem az, hogy parancsoknak engedelmessé a szakszervezetek az állam engedelmes eszközeivé válnak. Az ellenzék adóreformot is követelt. Az állam a növekvő közzvetett adókból szerezte bevételeit, és ennek terheit — mint általában — a szegények viselték. Az ellenzék szerint ezeken az adókon mindenképp könnyíteni kellene, illetve a nepmanokkal nyereségük után magasabb adószázalékot kell fizettetni. (Az ellenzék botrányosnak tartotta azt, hogy a kormány magas százalékot kapjon az állami vodkamonopólium jövedelméből, és ezáltal a tömegek részegeskedéséből húzzon hasznot. Amit a kormány, mint vodkatermelő nyert, azt elvesztette, mint ipari foglalkoztató a részeg munkások hozzá nem érte és az ipari balesetek magas arányszáma miatt). A kormány azzal igazolta a vodkamonopólium a közvélemény előtt, hogy azzal hatásosan le lehet küzdeni a katasztrófális mértékű házipálinka-fogyasztást. Ez egy bonyolult probléma volt. Az ellenzék azt követelte, hogy — próbaképpen — a kormány egy vagy két évre függesse fel a vodkamonopóliumot. A többség elvetette ezt a követelést. Emlékszünk, az októberi forradalom első hetében a bolsevikoknak az istenverte részeg tömeggel kellett harcolniuk, akik „Oroszország anyácska” örökségéhez tartoztak. Tíz évvel később ez az istencsapta még mindig létezett; az uralmon lévő pénzügyi forrásként használták, és politikailag teljes zavarodottságban tartották ezeket az embereket.)

Ezzel párhuzamosan az ellenzék az agrárkérdéssel is foglalkozott. Itt is adóreformot sürgettek, kifejtve, hogy az — ekkor érvényben lévő — egyszeri mezőgazdasági adó a gazdagokat védi. Követelték, hogy a kisparaszatok 30-40 százalékát kitevő bednyakok (szegényparaszatok) adómentesek legyenek, a parasztság többi része pedig progresszíven adózzon, s így ennek döntő súlya a kulákságra nehezedne. Az ellenzék tovább akarta vinni a földek kollektivizálását. Nem támogatták azonban az erőltetett és általános kollektivizálást, és azt az elvet sem, miszerint a kulákságot, mint osztályt likvidálni kell. Hosszú távú és fokozatosan kiterjedő reformként képelték ezt el, a parasztsággal összhangban, a továbbiakban pedig a kormánypolitika hitelére és az iparosítás eredményeire alapozva. Az ellenzék egyetlen követelése sem ment messzebb annál, hogy a kulákság adójának 50 százalékos emelését követelje, és gyakorlatilag így bírja rá őket a gabona kényszerű átengedésére. Ezzel az állam növelheti exportját, s ezen keresztül biztosíthatja az ipari berendezések importját. A nagyon erős hivatalos elutasítással szemben az ellenzék azzal védte

álláspontját, hogy az új adórendszer és a gabona kényszerű átadásából befolyó haszon — a bérek növekedése és a szegényparaszttság adójának csökkentése ellenére — lehetővé teszi a kormány számára, hogy ipari beruházásait finanszírozza.

Az ellenzéki program a dinamikus iparosítás követelésében csúcsosodott ki. És ismét Trockij, de ezúttal Zinovjev és Kamenyev támogatásával, azzal vádolta a kormányt, hogy képtelen előre gondolkodni és tervezni. Az iparpolitika olyan „félénk és csigalassúságú volt”, hogy az ipari fejlődés üteme jelentősen eltért a hivatalosan megszabottól. A vas- és acélpár, valamint a közlekedés 1925-ben elérte azt a szintet, ami — a Nemzetgazdasági Főtanács szerint — csak 1930-ban érhető el. Egy előrelátó gazdasági tervezéshez sokkal több erő és lendület szükséges! A XIV. kongresszus kinyilvánította, hogy a termelőirányzatokat fel kell emelni és meg kell gyorsítani a tempót. De a döntéseknek nem volt gyakorlati eredménye: a bürokratikus apparátus egyszerűen figyelmen kívül hagyta azokat. A működőképtelenség megszüntetése érdekében mindenre kiterjedő, részletes, öt vagy esetleg nyolc évre szóló tervezeteket kellett volna készíteni: „Adjatok nekünk igazi ötvenes tervet” — ez volt az ellenzék jelszava.

Amennyire fontosnak tartották a gazdaság szocialista szektorának erősítését, annyira kategórikusan elutasították a „szocializmus egy országban” elvet. Ez vált központi „ideológiai” tételükké. Az ellenzék visszautasította a nemzeti, önellátó szocializmus elvét, mint a lenini tradícióval és a marxi doktrínákkal összeegyeztethetetlen eszmét. Azt tartották, hogy a világorradalom terjedésében jelentkező mindenféle késlekedés ellenére a pártnak nincs oka arra, hogy a Szovjetunió jövőjét az elzárkózásban lássa, és hogy elutasítsa a külföldi forradalmi mozgalmak lehetőségét. A szocializmus építése valószínűleg nem néhány évig, hanem néhány évtizedig fog tartani, — miért kell hát ragaszkodni ahhoz, hogy ezalatt az idő alatt csak a Szovjetunióban legyen az egyetlen munkásállam? Ez utóbbit a sztálinistáktól és a buharinistáktól származott, de hozzá kell tenni, hogy ezek a csoportok nem ragaszkodtak makacs módon ahhoz, hogy a „szocializmus egy országban” teóriát dogmaként kezeljék.

Ennél a kérdésnél a párt teljes nemzetközi orientációja forgott kockán. Abból az előfeltételéből kiindulva, hogy a Szovjetunió egyedül kívánja a szocializmust építeni, arra a következtetésre lehetett jutni, hogy nem támogatja a nemzetközi forradalmi folyamatot, visszautasítja az együttműködést a forradalmi mozgalmakkal vagy esetleg fellép ellennük. Az ellenzék azon az állásponton volt, hogy Sztálin és Buharin azzal, hogy „kiiktatták” elméleti koncepciójukból a világorradalom eszméjét, egyúttal a gyakorlati politikájukból is kizárták ezt az elvet. A „kapitalizmus stabilizációjáról” vallott buharinista álláspont már a Komintern stratégiájában is erősen érződött, és Sztálin Buharinnal együtt, sőt Trockij és Zinovjev is kiemelte, hogy mindez az európai kommunizmust ha nem is a pusztulás felé, de legalábbis a II. Internacionálé pártjaival és a reformista szakszervezetekkel való együttműködés felé kormányozhatja. Utóbbiak „egyesült opportunisták” csoportot hoztak létre, ahol a kommunista pártok a szociáldemokrata irányvonalat követték, és reformista álláspontra helyezkedtek. Ennek a taktikának — amelyet a Komintern korábbi kongresszusai teljesen elvetettek — a legmagasabb eredménye az Angol-Szovjet Tanács volt, amely a két ország szakszervezeti vezetőinek megegyezése alapján jöhetett létre. De ez semmilyen téren sem jelentette azt, hogy a kommunisták kapcsolatot tudtak volna teremteni a reformista tömegekkel vagy képesek lettek volna a továbbiakban befolyásolni azokat. Éppen ezért a megegyezés nem tudta lényegileg meghatározni az osztályharc további menetét Nagy-Britanniában. Éppen ellenkezőleg — értelt az ellenzék —, a szovjet kommunisták azzal, hogy fenntartották a barátságot az angol szakszervezeti vezetőkkel — miközben azok megfékeztek az ipari munkások elégedetlenségét és letörték az általános sztrájkot — közreműködtek az angol munkásság megfélemlítésében, amely már nem tudta megkülönböztetni a barátot az ellenségtől.

Trockij — de kisebb mértékben Zinovjev és Kamenyev is — támadásának keresztültűzébe az Angol-Szovjet Tanácsot állította, mely szerintük nyilvánvaló példája a forradalmi célok hallgatóságos feladásának, amit ők a „szocializmus egy országban” elv alapvetésének és következményének is tekintettek.

A Központi Bizottság júliusi ülésén Trockij által ismertetett álláspont alig tartalmazott valamivel többet, mint amit ő és követői már azelőtt is hirdettek. De ez volt az első alkalom, hogy egyeztetett kritikáikat és céljaikat, közösen deklarálták politikájukat, és egységesen léptek fel a hatalmon lévő csoportokkal szemben. S azok nagyon hevesen reagáltak. Az indulatoktól fűtött vitákat és a feszült légkört még egy súlyos esemény is tetézte. Dzserszinszkij betegen, feszült idegállapotban, hosszú

és dühödtt beszédben terelte el az ellenzék vezetőit, különösen Kamenyevet. Magas, rikácsoló hangja több mint két óráan keresztül szinte odaszögezte a hallgatóságot. Aztán a szónoki emelvényről lefelé jött szívrohamot kapott, a folyosón összeesett és még aznap meghalt.

A Központi Bizottság azonnal elutasította az ellenzéknek a bérskála felülvizsgálatára irányuló követelését. A többség képviselői azon az állásponton voltak, hogy az áruhiány olyan nagy, hogy ha a béremelések nem járnak a termelékenység növekedésével, akkor az inflációt okoz, és ez csak tovább rontja a munkások helyzetét. A Központi Bizottság elvetette a szegényparasztiság adómentességének tervezetét és azt is, hogy más csoportokat súlyosabb adókkal terheljenek. A gyorsított iparosítás követelését sem fogadták el. Végül pedig támogatásukról biztosították Sztálin és Buharin Komintern-politikáját és különösen az Angol-Szovjet Tanácsot.

Sztálin megvádolta az ellenzék vezetőit, hogy párton belüli hivatalos frakcióvá akarnak alakulni, megsértve a már több mint öt éve érvényes lenini elvet, amely megtiltotta a frakciózást. Támadása a gyengébb ellenzéki csoport, a zinovjevisták ellen irányult. Felelősségre vonta Zinovjevot, hogy visszaélt Komintern elnöki posztjával, és ebből a pozícióból támogatta az ellenzék tevékenységét. Lasevicset és más ellenzékieteket azzal vádolta, hogy részt vesznek a Moszkva környéki erdőkben tartott titkos találkozók. Végül előszedte Osszovszkij ügyét, aki azon az állásponton volt, hogy az ellenzéknek független politikai mozgalomná kell válnia, nyíltan szembe kell szállnia Sztálin és Buharin pártjával, és nem párton belüli lojális ellenzéknek, hanem a párton kívül kell tevékenykednie. Trockij és az ellenzék is elhatározta magát ettől az állásponttól; de kiemelték, hogy ha néhányan kilépnek a pártból, nem látván reményt arra, hogy azt belülről meg lehet reformálni, akkor ezért csak azok a vezetők a felelősek, akik minden reformkísérletet rendre zátonyra futtattak.

A Központi Bizottság elhatározta, hogy Osszovszkijt kizárja a pártból, Lasevicset eltávolítja a KB-ból és a Honvédelmi Népbizottságból, Zinovjevot pedig megfosztja Politbüro aghaságától.³

Így már az első összejelközés során az Egyesült Ellenzék erős ellenállással találkozott. Egy párttag kizárása — még akkor is, ha az nem túl ismert „szélsőséges” — mindenképpen megszívlelendő figyelmeztetés volt. Lasevics eltávolításával az ellenzék kiszorult a Honvédelmi Népbizottságból. Természetesen a legnagyobb megrázkódtatást Zinovjevnek a Politbüroből való kizárása okozta. Mivel Kamenyev a XIV. kongresszus óta csak póttag volt, így mindkét extrimvir elvesztette PB szavazati jogát, és az ellenzék vezetői közül csak Trockij maradt a helyén. A Politbüroban járszont szerepének volt köszönhető, hogy Zinovjevot a Komintern elnökének választották, de ebben a helyzetben már elképzelhetetlen volt, hogy elnök maradjon. Sztálin nem mindennapi erejének és önbizalmának a jele volt, hogy le merte mondani azt az embert, akit sokan a fő triumvirnek tartottak. Az akciót gyorsan bonyolította le, aprólékosan figyelembe véve és betartva minden törvényességet. Zinovjev eltávolításának ügyét szabályosan terjesztette a Központi Bizottság elé — kizárólag ennek a szervnek volt jogában Politbüro-tagokat kizárni — és a nagy többség meg is szavazta ezt.

Elvileg már ezen a ponton sem volt semmi akadálya annak, hogy Sztálin Trockijit is megfosztja Politbüro tagságától. Azonban egyáltalán nem volt biztos benne, hogy a további kizárásokhoz is meg tudja szerezni a túlnyomó többség támogatását, és felismerte azt is, hogy egy mérsékeltebb viselkedés most csak erősítheti pozícióját. Az ellenzékkel vitázva, lépésről lépésre alakította ki a párt álláspontját, úgy, hogy az a végső összejelközésnél megfelelő legyen. Eközben nem sok félnivalója volt az ellenzék stratégiai-politikai deklarációjától és tüntető fellépéseitől a Központi Bizottsághoz és a Politbüroban. Az ellenzéki vezetők beszédeiből nagyon kevés került nyilvánosságra, és még kevesebb szivárgott ki a sajtóba. Minthogy ez hosszan tartó és általános tendencia volt, ráadásul a hatalmon lévő koalíció továbbra is szolidáris volt, az ellenzék szóbeli csatározásai a KB-ben és a PB-ben semmit sem értek.

Éppen ezért végül már semmi más nem maradt az ellenzék számára, csak az, hogy a tömegeket szembefordítsa a Politbüroval és a Központi Bizottsággal. 1926 nyarán Trockij és Zinovjev utasították támogatóikat, hogy minden párttaggal ismertessék meg közös álláspontjukat, terjeszék a röplapokat, politikai nézeteiket és téziseiket, s szólaljanak fel azok védelmében a pártsejtekben. Az ellenzék vezetői személyesen mentek ki a gyárakba és az üzemekbe, hogy felszólaljanak az összejöveteleken. De az ellenzék vezetőinek azon törekvése, hogy a párt álláspontját alulról alakítsák ki, nem járt nagyobb sikerrel annál a kísérletnél, hogy a politikát felülől befolyásolják. A pártmechanizmus elsöpörte őket. Mindenhol ügynökök, provokátorok hada fogadta őket, akik pokoli zajt csaptak, hogy elfojtsák szavaikat, megfélemlítették a hallgatóságot, szétkergették a gyülekeket, és fizikailag lehetetlenné tették, hogy az előadók szerepelhessenek. Harminc éve —

mióta Trockij elindult pályáján, mint hivatásos forradalmi szónok —, most először érezte saját tehetetlenségét a tömeggel szemben. A gúnyos zajongás, az állandó flútykoncert és a közbekiabálások ellen legmeggyőzőbb érvelése, rendkívüli kapcsolatteremtő képessége, erős, zengetes orgánuma sem ért semmit. A többi szónokot ért inzultusok még brutálisabbak voltak. Nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenzék első közös próbálkozása arra, hogy megváltoztassa a párt álláspontját, kudarcral végződött.

Sztálin azzal dicsekedett, hogy a bolsevik tömegek hűsége volt az, amely hozzájárult az ellenzék jól megérdemelt vereségéhez. Trockijék erre azt válaszolták, hogy Sztálin felbujtotta ellenük a lumpenproletariátust és a huligánokat, hogy a tisztességes tömegekkel ne tudják megismertetni álláspontjukat. Sztálinnak egyáltalán nem volt lelkiismeret-furdalása a dologgal kapcsolatban, bár azt, ahogyan ügynökei Trockijt, Zinovjevét és barátait fogadták, aligha lehetett a „nép hangjával” azonosítani. De ez a tény még önmagában nem magyarázza meg az ellenzékért megalázó incidenseket. A rendezavarók azért tudták szétzülleszteni a nagygyűléseket, mert a többség szimpátiázás vagy indifferens volt velük. Egy érdeklődő és fegyelmeztet hallgatóság általában tudja, hogyan zárja ki és hallgattassa el a zajongókat, akik megpróbálják megzavarni a figyelmüket és a gondolkodást. A huligánok mögött néma, engedelmes és mozdulatlan tömeg állt, amely nem tartotta érdemesnek, hogy megerősítse magát és biztossítsa a rendet. A tömegek apátája győzte le az ellenzékét.

Trockijék úgy számítottak, hogy a munkások érdekében megfogalmazott követelések — például a bérek növelése — le fogja rombolni ezt a tömeghugulatót. Miért nem valósulhatott meg ez az elképzelés? A bérek kérdésében a hatalmon lévő csoportok hajlékony álláspontot alakítottak ki. Júliusban még kategorikusan elutasították a tervezetet, és kijelentették, hogy a bérek növelése nagy veszélyt jelent a nemzetgazdaságra. De szeptemberben Sztálin és Buharin — látva, hogy az ellenzék éppen ezzel akar a tömegekre hatni —, elébe mentek az eseményeknek, és megígérték a minimális bér emelését, illetve a legelégedetlenebb rétegek követeléseinek kielégítését. Ennek a politikai váltásnak az indoklása úgy szólt, hogy azért van erre mód, mert a gazdasági helyzet látványosan javult — persze két hónap alatt nem történt és nem is történhetett gazdasági föllendülés. Így az ellenzék — bár részsikert aratott —, úgy érezte, hogy ezzel épp leghatásosabb érvétől fosztották meg. Sztálin később ezt teljessé tette azzal, hogy elkezdte kisajátítani Trockij iparpolitikai elképzeléseit. Ekkor még távolról sem képviselte az „iparosítás mindenekfelett” elvet, de döntései és álláspontjának kidolgozása során jó néhány formulát, sőt teljes részeket is átvett Trockijtól.

A párt agrárpolitikájának irányait homály fedte. Sztálin szerint a különbség a hatalmon lévő csoportok és az ellenzék között nem a kuláksággal, hanem a középparasztsággal szemben elfoglalt álláspontokban rejlett. A XIV. kongresszus kulákellenes hangulatkeltése elérte a kívánt eredményt. A káderek körében ez lapangó bizalmatlanságot keltett a neonarodnyik irányzattal szemben. Buharin sem tehetett meg többé, hogy nyíltan beszéljen a kulákság megbékítésének szükségességéről. A bolsevik álláspont megváltozott: a kulákság egyszerre csak ismét a szocializmus ellenségévé vált. Bár a kormányzat még mindig óvakodott szembeszállni velük és visszautasította adóterheik növelését, többé már nem lehetett újabb engedményeket tenni. Ebben a helyzetben elképzelhetetlen volt bármilyen új NEP-politika. A dolgok semmit sem javultak. Az ellenítés erők nyomására a hivatalos politika mozdulatlanmá meredett. Ez minden szempontból a legrosszabb volt: nem számíthatott sem a kulákság esetleges megbékítéséből származó, sem a szigorú pénzügyi és szociális rendszabályokból adódó előnyökre sem. Az ellenzék még mindig erősen tartotta magát. Sztálinnak sikerült elterelnie arról a figyelmet azzal, hogy megvédte Trockijt és Zinovjevét, megpróbálják szembeállítani a pártot a középparasztság millióival. Ők *par excellence* nem voltak kizsákmányolók, nem volt jelentős magántulajdonuk sem, de jóindulatuk biztosítása alapvető volt a proletariátus és a parasztság szövetségének kialakításához.

Az ellenzéknek valójában sohasem volt baja a középparasztsággal. (Az ellenzék azt állította, hogy a sztálinisták és a buharinisták lebecstülik a kapitalista farmgazdálkodás erejét azzal, hogy a kulákokat középparasztként definiálják.) Sohasem kérték a kormányt, hogy gyakoroljon pénzügyi nyomást a középparasztságra — és a *szередняков* tömegei, tisztán önellátó kisbirtokosok, nem sokban tudtak hozzájárulni az ország élelmezési gondjainak megoldásához. De az a vád, hogy az ellenzék a *szередняков* érték akarja, veszélyeztette Trockijék helyzetét. A propagandisztikai serege — hasonlóan, mint 1923-24-ben —, Trockijt a parasztság ősellenségéként ábrázolta, hozzáátéve azt, hogy Zinovjevét és Kamenjevét is megfertőzte Trockij parasztiellenessége. A pártszervezetekben az

emberek többé már nem tudtak eligazodni a vádaskodások között. Nyugtalanok Buharin beszédei miatt, aki erős parasztságot akart, de most már legalább annyira bizalmatlanok voltak Trockij és Zinovjev instrukcióival szemben is. Végso soron a munkások — akiknek nagy része paraszti származású volt —, csak egy dolgot láthattak előre: az összeütöközt a parasztsággal. Elsősorban biztonságra vágytak, s úgy tűnt, Sztálin megteremti ezt nekik. Így óvakodtak atól, hogy az ellenzékért kitörjék a nyakukat.

Sztálin erejének lényege az volt, hogy a tömegek békevágyára alapozott, és arra, hogy az emberek biztonságot és stabilitást akarnak. Trockij még egyszer megpróbált fellépni ez ellen, és megtörni a tömeghangulatot. Az emberek kimerültsége és félelmük a kockázatos vállalkozásoktól állandóan ott volt a háttérben. Ezzel a kimerültséggel és félelemmel Sztálin nem fogadhatjuk el a hatalom manipulált akkor, amikor külpolitikáját akarta igazolni. Trockijt újra csak úgy állította be, mint a kommunizmus Don Quijote-jét, aki a pártot a legveszélyesebb kalandokba sodorhatja.

„Trockij az 6 hatásvadászó gesztusokkal handabandázó politikája kiindulópontjának nem konkrét embereket, nem... hús-vér munkásokat tesz meg, hanem valami eszményi, légnemű, tetőrd talpig forradalmi lényeket... E politika első alkalmazását a breszti béke idején tapasztalhattuk, amikor Trockij nem írta alá a német-orosz békeszerződést és hatásvadászó gesztussal tiltakozott a szerződés ellen, abban a hitben, hogy egy gesztussal talpra lehet állítani a világ proletariátját az imperializmus ellen... Hogy ez a gesztus milyen sokba került nekünk, azt az elvtársak jól tudják. Kinek a kezére játszott ez a hatásos gesztus?... mindazoknak a kezére, akik megfojani igyekeztek az akkor még gyenge szovjethatalmat... Nem, elvtársak, mi nem fogadhatjuk el a hatásos gesztusok politikáját, ma ugyanúgy nem fogadhatjuk el, mint ahogy nem fogadtuk el a breszti béke idején... nem akarjuk, hogy pártunk játékszerré váljon ellenségeink kezében.”⁴

A breszti-litovszki békét nem lehetett az Angol-Szovjet Tanács mellé helyezni, és még egy nyilvánvaló szakadék — a szovjet és az angol szakszervezeti vezetők között — sem sodorhatta a Szovjetuniót olyan veszélybe, mint a breszti-litovszki krízis idején (az ellenzék Zinovjev ellentételesei miatt nem foglalkozott ezzel az ügygel). A vád még groteszkebbnek tűnt annak tükrében, hogy Buharintól származott, aki 1918-ban a háborús pártnak volt a vezetője. Ez az álláspont csak akkor szenvedett vereséget, amikor Trockij — akitől a háború és a béke kérdése függött — a békére szavazott.⁵ De ki emlékezett már ennek a nagy drámának a részleteire? A bolsevik párt emlékezete végesnek bizonyult, sokkal inkább megmaradt benne a félelem Trockij „hős cselekedeteitől”.

Ebben a helyzetben az egyszerű bolsevik úgy tudta, hogy a viták a „szocializmus egy országban” elv körül folynak. Különösen nehéz volt számára érdemileg megítélni a dolgok kimenetelét. Két gazdaságpolitikai irányzat állt szemben egymással — amíg el nem akadtak a torzulások és álnokságok között. Az egyik a szocializmus építését önállóan, nemzeti keretek között képzelte el, a másik a legszélesebb nemzeti összefogásra alapozva. Ezen a szinten csak a párt legképzettebb tagjai tudták követni a vitát. A tömegek nem bírták felfogni, hogy Zinovjev és Kamenyev miért ragaszkodik ahhoz a nézethez, hogy Oroszország belső erőforrásai — annak ellenére, hogy bőségük biztosíthatja a gyors fejlődést — nem elegendőek a fejlett szocializmus megteremtéséhez. Még kevésbé tudták megérteni Trockij nézetrendszerét, amely pedig mélyen a marxista teoretikusok gondolataiban gyökerezett. Azt állította, hogy bár a szocialista forradalom egy ideig egy országra is korlátozódhat, mégsem lehet megvalósítani csupán a nemzetállam keretein belül, még ha olyan hatalmas országokról is van szó, mint a Szovjetunió és az Egyesült Államok. A marxizmus a szocializmust mindig is nemzetközi összefogás alapján képzelte, és azt hirdette, hogy történelmileg a társadalmak egyre nagyobb integrációk felé fejlődnek. Európában a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet elsöpörte a középkori széttagoltságot. A burzsoázia létrehozta a nemzeti piacot, és erre alapozva kialakult a modern nemzetállam. De a termelőerők és a fejlett országok gazdasági energiái nem álltak meg a nemzethatároknál, és még a kapitalizmus idején átlépték azokat, kialakítva a nemzetközi munkamegosztást és azt a kimagasló fejlettségi szintet, amit a burzsoázia nyugat elért. (Az 1930-as években Trockij úgy látta, hogy a burzsoázia gazdasági nacionalizmusba süllyed — különösen a Harmadik Birodalom autarchiája kapcsán —, és ez kétségtelen jele bukásának.)

Marx, aki ebben a kérdésben Smith és Ricardo álláspontját vallotta, így írt a Kommunista Kiáltványban:

„A nagypár létrehozta a világpiacon... [amely] a kereskedelem, a szárazföldi közlekedés mérhetetlen fejlődését idézte elő... Az egyre kiterjedtebb piacnak a szükséglete, amelyen termékeit eladhatja, végigkergeti a burzsoáziát az egész földgolyón... A burzsoázia... valamennyi ország termelését és fogyasztását

kozmpolitívá formálta. A reakciók nagy bánatra kihúzza az ipar lába alól a nemzeti talajt... A régi helyi és nemzeti önellátás és elzárkózottság helyébe a nemzetek sokoldalú érintkezése, egymástól való sokrétű függése lép." (A szerző kiemelése.)

Hogyan lehetséges akkor az — kérdezte Trockij —, hogy egyesek úgy látják, a szocializmus pusztán nemzeti alapon, elzárkózva, önellátó módon fenn tud maradni? Az anyagi javak bőségének és a termelékenységnek azt a magas fokát, amit a szocializmus feltételez, és ami meghaladja azt a szintet, amit a kapitalizmus elért, nem lehet megvalósítani egy zárt és fejletlen gazdasággal. A szocializmus sokkal jobban függ „a nemzetek sokrétű kapcsolatrendszerétől”, mint a kapitalizmus. A szocializmust a nemzetközi munkamegosztás távlataira kell alapozni, és ez összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékű annál, amit a burzsoázia valaha is elképzelt, s míg a burzsoázia munkamegosztása rapszodikusan és minden tervezés nélkül fejlődött, addig a szocializmust természetesen és racionálisan lehetne fejleszteni. Éppen ezért a „szocializmus egy országban” elv nem egyszerűen csak irreális, hanem legalább annyira reakciós is: teljesen ellentétes a fejlődés logikájával és a modern kor struktúrájával. Trockij most még nyomatékosabban fejtette ki az Európai Egyesült Államok eszméjét, amely mintegy előzetese lenne a szocialista világegységnek.

Bármilyen is volt ennek az okfejtésnek az előnye és a hátránya, mindezek kívül estek a bolsevik tömegek látókörén, s az ellenzék pontosan ezeket az embereket próbálta megnyerni. Két évvel később Radek — száműzetésben, az ellenzék bukásának okain tűnődve — azt írta Trockijnak, hogy ők úgy közelítettek feladatukhoz, mint nagy, de absztrakt teóriákkal foglalkozó propagandisták, és nem mint politikai agitátorok, akik megpróbálják népszerű és gyakorlati elképzeléseiket elfogadtatni. Nyilvánvaló, hogy Radek ezeket a sorokat defenzívába szorulva írta — teljesen ki volt szolgáltatva Sztálinnak —, és az ellenzékéről sem mondta el a teljes igazságot. Az ellenzék által hirdetett gyakorlati elképzelések (bérek, adózás, iparpolitika, proletárdemokrácia stb.) még az egyszerű párttagok körében sem találtak visszhangra. Ennek ellenére kétségkívül volt valami igazság Radek észrevételében. A tömegek kimerültek és kiábrándultak voltak, hajlamosak az elzárkózásra. A Trockij által kifejtett átfogó történelmi távlatok semmit sem jelentettek számukra. Az emberek — ahogy Varga Jenő megállapította — a konszolidáció után vágyódtak, amely mintegy kompenzáció lehetett volna azokért az áldozatokért, amelyek eddig meg kellett, és majd ezután kell meghozniuk. A „szocializmus egy országban” elv a képelet szüleménye volt, amely egyrészt a sztálinizmus teljes kiépítését jelentette, másrészt megpróbálta elfedni a bolsevik ígéretet és a valóság közli szakadékot. Trockij szemében ez nem volt más, mint egy új kábítóser a tömegeknek, amelynek alkalmazását a pártnak vissza kéne utasítania.

„A mi pártunknak — írta — ebben a heroikus korszakban szüntelenül a nemzetközi forradalmi folyamatot kell szem előtt tartania, és nem a szocializmus egy országban elvet. Ez a kijelentés és program ösztönzést vallja, hogy az elmaradott Oroszország egyedül... képtelen szocializmust építeni. Kommunista ifjúságunk a polgárháború legkimerültebb évein ment keresztül, állandó éhezés, hideg, járványok közepette, a hűségüket önszántukból kemény munkával töltötték (szubbotnyikok), tanultak és emberfeletti erőfeszítéseket tettek minden előrelépésért. A párttagok és a komszomolisták harcoltak a frontokon, és (szabadidejükben) önként rakodták a szállásokat a vasútállomásokon. Nem azért, mert azt remélték, hogy ezzel a nemzet szocializmusát építik, hanem ezzel a nemzetközi forradalmi folyamatot szolgálták, amelynek nélkülözhetetlenül fontos volt, hogy a szovjet erőd kitartson; minden egyes fa ezt az erődöt erősítette... Megváltoztak az idők..., de az alapul újra teljes erővel érvényesül. 1925-ig a munkás, a szegényparaszti, a partizán és az ifjúkommunista egész életével mutatja meg azt, hogy nincs szüksége az evangéliumra. A hivatalnok, aki lekezeli a tömegeket, a jelentéktelen bürokrata, aki azt reméli, hogy nem zavarják meg, és a pártapparátus elősidjei..., akik új doktrínát kívánnak. Ők azok, akik úgy gondolják... ti nem tudtok az emberekkel bánni a vigasztalás dogmája nélkül... A munkás, aki megéri, hogy képtelenség a szocializmus paradicsomát építeni úgy, hogy az a világkapitalizmus poklának oázisa legyen, és felismeri azt is, hogy a Szovjetunió sorsa az ő sorsával együtt teljes mértékben a világforradalomtól függ. Ez a munkás sokkal határozottabban fogja teljesíteni a Szovjetunióval szembeni kötelezettségét, mint az, akinek azt mondják, és el is hiszi, hogy nálunk már megvan a szocializmus kilencven százaléka.”

Az ellenzék és Trockij szerencsétlenségére a kimerült és kiábrándult tömeg — és nem csupán a „kishivatalnok és az előskóddó” — a konszolidáció doktrínáját sokkal inkább elfogadta, mint a permanens forradalom heroikus megjelenését. Azzal áltatták magukat, hogy Sztálin a biztonságosabb, könnyebb és fájdalommentesebb utat ajánlja nekik.

A „szocializmus egy országban” elv elterjedése még az emberek nemzeti büszkeségét is

motiválta, mialatt Trockij az internacionalizmust azzal az egyszerű gondolattal védte, hogy Oroszország nem hagyatkozhat önmagára, és azt az álláspontot képviselte, hogy az ország megmentése csak a forradalmasodott Nyugatról jöhet. Ez mindenképpen sértette azon emberek önbizalmát, akik a forradalmak legnagyobbikát vitték végbe, az az önbizalmat, amely a mindennapok nyomorúsága ellenére is létezett, mégha különös módon politikai apátiával is keveredett. Trockij állandóan arról beszélt, hogy a szocializmus legnagyobb akadályá Oroszország archaikus jellege. A bolsevikok által vezetett tömeg felismerte elmaradottságát, és az októberi forradalom lehetővé tette, hogy a nép lektüdjze ezt. De a nemzetek, országok, pártok és az egyének sem élhetnek örökké alsóbbrendűségük tudatával. Előbb vagy utóbb megtalálják a módját annak, hogy legyőzzék. Megsértődnek, ha túl gyakran emlékeztetik őket erre, és akkor is, ha úgy gyanítják, hogy valaki erre irányítja a figyelmet. A „szocializmus egy országban” elv hívei nem vették komolyan Oroszország elmaradottságát, félremagyarázták és tagadták azt. (Ez a bolsevik történetírásban is felfedezhető, különösen Pokrovszkijnak a kapitalizmus és az orosz állam fejlődéséről írt műveiben. Pokrovszkij ortodox, sztálinista történetíró volt.) Azt hirdették az embereknek, a történelem páratlan csodája az, hogy segítség nélkül elérték a szocializmus beteljesülését. A Sztálin által hirdetett követendő út nemcsak könnyebb és biztonságosabb volt, hanem a szocializmus kiválasztott népének ösvénye, Oroszország különleges forradalmi missziójának útja is, amelyről a „narodnyikok generációi álmodtak. Valóban úgy tűnt, hogy két rivális és kvázi „messianisztikus hit áll egymással szemben; a trockizmus a nyugati proletariátusának forradalmi küldetésébe vetett hitével, és a sztálinizmus Oroszország szocialista elhivatottságának glorifikálásával. Minthogy a nyugati kommunizmus sorozatosan bizonyította tehetetlenségét, már eleve nem volt kétséges az sem, melyik irányzat szerez nagyobb népszerűséget.

A Nyugat forradalmának közeledésébe vetett hite mellett éppen Trockij volt az, aki — sokkal inkább, mint támogatói — szabályként állította fel az aktuális világesemények józanasabb értékelését. Forradalmi idealizmusa nem gátolta abban, hogy szigorúan realista módon közelítsen a különleges helyzetekhez úgy a diplomácia mezején, mint a kommunista mozgalomban. A dolog természetéből adódóan az ilyenfajta aktivitás — a világpolitika mesteri áttekintése és analízisa — nem tett különösebb benyomást az emberekre, akik cinikusan kezelték a Trockij körül lengő forradalmi romantícizmust.

A vitákat a továbbiakban összezavarta az a különös, skolasztikus stílus, amelyet a szembenálló felek használtak. Csak azzal a középkori irodalommal állíthatjuk ezt párhuzamba, ahol a teológusok azon értekeztek, hány angyal fér el egy gombostűfejen, vagy azzal a talמיד vitával, amely arról folyt, hogy a tojás vagy a tyúk volt-e előbb. Amikor az egyszerű bolsevik Trockijtól azt hallotta, hogy Oroszországban a szocializmus felé haladva a legjobb út a nemzetközi forradalmi folyamat támogatása, Sztálintól pedig azt, hogy úgy támogathatjuk legjobban a világforradalmat, ha megvalósítjuk a szocializmust Oroszországban, nos akkor az egyszerű bolsevik a különbség bonyolultságába szinte beleszédült. Mindkét tábor a lenini ortodoxia kánonjaiból kiindulva érvelt. E kánonokat a triumvírek elsősorban azért hozták létre, hogy legyőzzék Trockijt, és sikertült is ráérőszakolni őket. Azóta ez az ortodoxia sűrűbbé, keményebbé, és sokkal bonyolultabbá vált. Mint annyi más ortodox ideológia, ez is egy örökölt tan erkölcsi tekintélyének kiaknázását szolgálta az uralkodó csoport érdekében; elfedte azt a tény, hogy egy ilyen nézetrendszer nem tud megfelelő válaszokat adni az új kérdésekre, újrafogalmazta saját dogmáit, elfojtotta az eltérő véleményeket és a vitákat. Nem sok értelme volt Lenin írásaiban keresni a mindennapok problémáinak megoldását. Néhány évvel korábban a legtöbb kérdés csak kezdetlegesen jelentkezett, vagy még elő sem került; azokra a problémákra pedig — amelyekkel akkor Lenin foglalkozott — a legerőteljesebb válaszokat lehetett feltenni, mivel Lenin különféle szituációban és eltérő körülmények között találkozott ezekkel. De ez nem akadályozta meg a pártvezetőket, hogy úgy alkalmazzák a terminusokat — Lenin politikai kifejezéseit —, mintha azok teológiai formulák lennének. Úgy idézték elvtársairól mondott jelzőit, mintha azok pápai kiátkozások lennének (holott Lenin éppen ellenkező előjellel alkalmazta azokat). Minél függetlenebb gondolkodású és önállóbb volt egy bolsevik vezető, annál több ilyen jelzőt találtak rá Lenin írásaiból és levelezéseiből, csak a köpönyegforgatóknak és a talpnyalóknak nem volt félnivalója az ilyenfajta polemikióktól. Lenin árnévének ilyen megjelenítése barátai és tanítványai számára — akik most az ellenzék vezetői — a véget jelentette. Az ellenzék mindent megtett, hogy ezt az árnyékot az uralmon lévő csoportok ellen fordítsa. Azt állították, ellenségeik voltak a bűnösök a lenini tanítások meghamisításában, mialatt az ellenzék azzal próbálkozott, hogy „visszavezesse a pártot a leninizmushoz”.

Valóban, a „szocializmus egy országban” elvet érintő központi vitában az ellenzék különösen erősen követelte a lenini tanítás érvényesítését, hiszen Lenin többször is kifejtette — sőt 1924-ig még Sztálin és Buharin is — az ilyenfajta szocializmus lehetetlenségét.⁸

Ha Sztálin és Buharin őszintén beszéltek volna, akkor elmondhatták volna azt is, hogy ez a kérdés Lenin idején nem úgy jelentkezett, mint most. Lenin halála óta az orosz forradalom elszigeteltsége sokkal nyilvánvalóbb lett, s így az ezzel kapcsolatos kijelentései mára irrelevánssá váltak. Azt is elmondhatták volna, hogy jogukban áll kidolgozni saját, új ideológiájukat, függetlenül a szent szövegektől. De Sztálin és Buharin nem ilyen módon érvelt. Őket is saját ortodox cselekedeteik irányították. Nem engedhették meg maguknak, hogy a „leninizmus revizionistáiként” tűnjenek fel, bár kétségtelenül azok voltak. Úgy kellett beállítaniuk a „szocializmus egy országban” elvet, mint a lenini tanítások szabályszerű következményét, sőt, mint olyan elképzelést, amit maga Lenin alakított ki.

Amikor azonban bizonyossá vált, hogy Lenin írásai népszerűek az ellenzék soraiban, Buharinnak és Sztálinnak el kellett terelnie a párt figyelmét ezekről. Azzal, hogy a vitát vég nélküli és bizarr csúrés-csavarásba és szószálhasogatásba fúllasztották, az embereket megzavarták, irritáltak, s azok végül halálosan beleuntak a dologba. E skolasztikus szövegek rögeszmes ismétlődése és mérhetetlen monotonitása szinte lehetetlenné teszi, hogy történeti beszámolóit adjunk róla. A vita stílusa is az események lényegéhez tartozik; az ismételtetés és a monotonitás alapvető funkcióit töltött be ebben a politikai drámában. Az átlag bolsevikból és munkásból kiölték az összes érdeklődést a vitatott kérdések iránt. Azt az érzést alakították ki bennük, hogy ezek a kérdések az ideológusokra tartoznak, az ő dolguk foglalkozni a nehezen érthető problémákkal, és nem az átlagembereké. Ez megfosztotta az ellenzékét hallgatóságától, és lehetővé tette az uralmon lévő csoportoknak, hogy „szent pofonokkal igazolják tanaikat”.

Az ellenzék megpróbálta emlékeztetni a pártot a lenini idők szabadságára, amikor még meg lehetett oldani a problémákat és szabadon lehetett beszélni, de a „vissza Leninhez” jelszó ugyanúgy süket fülekre talált. Az ilyenfajta emlékeztetők kétélűek voltak, mert bár igaz volt, hogy a lenini éra vége felé a bolsevikok teljes szólásszabadságot élveztek, de az is igaz volt, hogy végül maga Lenin is keményen megnyírta ezt a frakciós tilalmának deklarálásával. Saját léte megőrzésének kényszere — úgy tűnt —, rá kell bírja az ellenzékot, hogy e tilalmat ártalmas, vagy legalábbis idejétmúlt dologként értékelje, és követelje eltörlését. De ekkorra már annyira belebonyolódtak az ortodoxia hálójába, hogy nem merték felemelni hangjukat egy olyan tilalom ellen, amely megőritti Lenin tekintélyt. Trockij 1924-ben még saját barátaitól is elhatárolta magát, mert azok közül néhányan megpróbálták elérni, hogy a párton belül szabadon beszélthessenek. Két évvel később még mindig érvényesnek fogadta el a lenini tilalmat, de kiemelte, hogy ez valójában a párt szólásszabadságának a biztosítása érdekében született, s hogy az elhaggatott párton belüli elégedetlenség, az ellentétes vélemény a frakciók felvállalásának szükségessége felé mutat. Az Egyesült Ellenzéknek — amely szabályos frakcióként szervezte magát —, ahhoz nem volt bátorsága, hogy meg is védelmezze ezt a tételt, s ez a felemáság kétszeresen sebezhetővé tette őket. Csak az álszentesk hirdethetik — vágott vissza Sztálin — a visszatérést Leninhez úgy, hogy semmibe veszik a frakciós tilalmát, azt a monolitikus alapvetést, amelyik különösen fontos princípiuma volt a leninizmusnak. A Központi Bizottság nem engedheti büntetlenül a frakciók működését, nem szabad teret engednie a bolsevik tömegek között azok számára, akik elvetik a párt lenini koncepcióját — vonta le a következtetést Sztálin.

Az alapszervezetek elutasító magatartása, és az a fenyegető módszer, amivel Sztálin felfüggesztette őket, zavart okozott az ellenzékiek soraiban. Zinovjev és Kamenyev, akik gyors sikerre számítottak, elcsüggedtek. A legyőzöttség érzését lelkiismeret-furdalásuk is súlyosbította. Megbánták, hogy megpróbálták az alapszervezeteket a Központi Bizottság ellen lázítani. Alig várták, hogy meghátrálhassanak és kiengeszteljenk ellenségeiket. Nyugtalanította őket az ellenzék ultraradikális szárnya, ahol sokan azon a véleményen voltak, hogy a párt teljesen Sztálin és Buharin elnyomó uralma alá került, nem képes magába ötvözni semmiféle független álláspontot, reménytelenül megcsontosodott, az ellenzéknek tanulnia kell kudarcából és végül önálló párttá kell szerveződnie. Ez az álláspont — amely eredetileg a volt Munkásellenzék és a Tízek közös nézete volt —, széles körben terjedt a trockisták között is, és Trockij vallomása szerint Radek is hajlott arra, hogy elfogadja.⁹ Az „új párt” elképzelés szószólói széleskörűen próbálták bizonyítani vélekedésüket. Úgy érveltek, hogy a régi párt már egy ún. post thermidori szakaszba lépett, ami azt jelenti, hogy „elárulta a forradalmat”, többé nem fejezi ki a munkásság érdekeit, és ez a párt a

bürokrácia, a kulákok és a nepmanok győzelmének megtestesítője. Sokan úgy tartották, hogy a Szovjetunió többé már nem a munkások állama, mert saját bürokráciája új uralkodó és kizsákmányoló osztállyá vált, amely kirabolta a dolgozókat és kisajátította a forradalom győlmöseit, mint ahogy a francia burzsoázia tette azt 1794-ben és utána. Az ellenzéknek ezért arra kellett törekednie, hogy ugyanúgy győzze le a bürokráciát, mint ahogy Babeuf és az Egenlők összeesküvése próbálta legyőzni a post thermidori burzsoáziát.

Zinovjev, Kamenyev és Trockij sem értettek ezzel egyet. A „szovjet Thermidor” számukra elhárítandó veszély volt és nem befejezett tény. Úgy gondolták, a forradalom még nem ért véget. A bürokrácia számukra nem volt új uralkodó vagy elnyomó osztály és önálló társadalmi erő sem, hanem csupán egy parazita kinövés a munkásállam testén. Heterogén szociális és politikai helyzetükből adódóan, a szocializmus és a magántulajdon között ingadozva, a bürokrácia alkalomadtán behódolhat a nepmanoknak és a tőkés gazdáknak, s ezekkel a káros társadalmi erőkkel szövetségben restaurálhatja a kapitalizmust és tönkretelheti a szocialista tulajdonviszonyokat. Mivel mind ez idáig ez nem történt meg, az októberi forradalom alapvető vívmányai érintetlenek voltak, a Szovjetunió elsősorban a munkások állama maradt, és a régi párt még mindig a forradalom védelmezőjének a szerepében tetszelgett. Következőképp az ellenzék nem szakíthatta meg kapcsolatait ezzel a párttal, folyton tekintetbe kellett vennie, hogy a párthoz tartozik, s a legnagyobb mértékű lojalitással és határozottsággal kellett védenie a bolsevik hatalmi monopóliumot.

Ezekből kiindulva az ellenzék azt a politikát követte, hogy nem kell pártkonkurréni támogatókat szerezni. Persze ez még párton belül sem engedélyezték. Ez megoldhatatlan dilemmát jelentett. Az nyilvánvalóan világos volt, hogyha a továbbiakban is meg akarja őrizni a párton belüli cselekvési szabadságot — különösen Sztálinnak a kizárásról szóló néhány odatvetett célzása után —, az ellenzéknek engednie kellett. Ezek után a trockisták és a zinovjevisták útjai elváltak. Zinovjev és Kamenyev még teljes lojalitásáról is biztosította a pártot. Nem tudták elképzelni, hogyan folytathatják a küzdelmet úgy, hogy közben Sztálin a teljes pártapparátust a kezében tartja. Békére vágytak. Megígérték, hogy ki fogják nyilvánítani, eszentül elfogadják a frakciózás tilalmát. Készek voltak arra, hogy feloszlassák a saját maguk által megszervezett csoportokat, és készek arra is, hogy demobilizálják az ellenzékét, mint frakciót. Alig várták, hogy elhatárolhassák magukat az „új pártot” követelőktől. Semmi közülük nem lehetett azokhoz, akik megkérdőjelezték a bolsevikok hatalmi monopóliumát. Valóban készek voltak arra, hogy a köztük és Sztálin, illetve Buharin között lévő ellentéteket egy időre felfüggeszék. Úgy tűnt, legtöbb támogatójuk hozzájuk hasonlóan kész a visszavonulásra. A trockisták sokkal harcosabbak voltak, és a közöttük lévő radikálisok nagy rokonszenvvel hallgatták az „új párt” érdekében kifejtett álláspontokat.

Ebben az ellentmondásos helyzetben Trockij megpróbálta megmenteni az ellenzéket. Hogy megelőzze Zinovjev és Kamenyev térdre borulását Sztálin előtt, elkészült arra, hogy néhány dologban teret engedjen nekik. Egyetértettek abban, hogy közösen fogják deklarálni az ellenzék — mint frakció — demobilizálásának szükségességét, és elhatárolják magukat az új pártot követelőktől; de újra határozottan kihangsúlyozzák alapelveiket és bírálatukat, továbbra is a hatalmon lévő csoportokkal szemben fognak tevékenykedni a Központi Bizottságban és azokban a bizottságokban, ahol jelen vannak.

1926. október 4-én Trockij és Zinovjev a kibékülés szándékával fordult a Politbürohoz. Sztálin beleegyezett ebbe, lemondott a kizárásokról, de ő diktálta a feltételeket. A különböző csoportok csak nagy alkudozások árán fogadták el az ellenzék békejobbját. Anélkül, hogy bírálatot visszavonta volna, sőt nyíltan újrafogalmazva azokat, az ellenzék deklarálta, hogy kötelezőnek tartja magára nézve a Központi Bizottság döntéseit, megszünteti a frakciós tevékenységet, elhatárolja magát Sljapnyikovtól és Medvegyevtől — a Munkásellenzék korábbi vezetőitől —, és mindazoktól, akik az „új pártot” követelik. Sztálin követelésére Trockij és Zinovjev a továbbiakban megszaktították kapcsolatukat azokkal a külföldi csoportokkal és egyénekekkel, akik kifejezték szolidaritásukat az Orosz Ellenzékkel, és akiket kizártak saját kommunista pártjaikból.¹⁰

Az ellenzék nehéz szívvel fogadta el ezeket a feltételeket. Tagjai tudták, kis híján megadták magukat. Bár újra megerősítette kritikáját és megőrizte önálló arculatát, az ellenzék mégis elvesztette lehetőségeit és reményeit. Trockij és Zinovjev valójában lemondott arról, hogy még egyszer a tömegekhez forduljanak. Kötelezettséget vállaltak arra, hogy álláspontjukat csak a párt vezető testületén belül hangoztatják — tudva azt, hogy ott hivatalosan le fogják őket szavazni és azt is, hogy csak nagyon kevés vagy semmi esélyük nem lehet arra, hogy nézeteikkel elérjék a

tömegeket. Ördögi körbe kerültek. Pontosan amiatt a kudarc miatt, hogy nem sikerült semmilyen téren sem befolyásolniuk a Központi Bizottságot, megpróbálták a pártsejtekhez fordulni, itt is lehetőséget szereztek, visszatértek a Központi Bizottsághoz és csapdába estek. Elhatárolódásuk a Sljapnyikov- és Medvegyev-féle csoportoktól gyengítette pozíciójukat. Saját szervezeteik feloszlását kihirdetve implicite elismerték azt, hogy Sztálinnak és Buharinak először is igazuk volt, amikor szervezkedéssel vádolták ellenfeleiket. Amikor az ellenzék deklarálta, hogy elismeri a frakciózás tilalmának jogosságát és szükségességét, ezzel megáldotta azt a korbácsot, amellyel Sztálin ütötte őket.

Magára véve ezeket a súlyos kötelezettségeket és demonstrálva saját gyengeségét az ellenzék nem tudta biztosítani azt a békét, amit kért. Október 16-án álláspontjuk megjelent a Pravdában. Egy héttel később — október 23-án — a békének már nyoma sem volt. Ezen a napon a Központi Bizottság összeült, hogy megvitassa az elkövetkezendő (XV.) pártkonferencia napirendjét. Egy többé-kevésbé ellentmondásmentes napirendet már elkészítettek, de a Központi Bizottság — nem vitás, hogy Sztálin sugallatára — hirtelen elhatározta, hogy egy jelentést hallgat meg az ellenzékéről a főtűkár előterjesztésében. Ebből csak a sebek újra felszakítása következett. Mindazonáltal a Központi Bizottság utasította Sztálint, hogy készítse el jelentését.

Miért szegte meg Sztálin a békét rögtön azután, hogy létrehozta? Nyilvánvalóan azt remélte, hogy kihasználhatja előnyét és megfutamíthatja a visszavonulásban lévő ellenzékét. Valószínűleg az a dolog is provokálta új, ellenséges magatartását, ami a kibékülés után két nappal történt. Október 18-án a „trockista” Max Eastman publikálta Lenin végrendeletét a New York Times-ban — ez volt az első alkalom, hogy a teljes és hiteles szöveg napvilágra került. Egy évvel korábban már megjelentetett szemelvényeket ebből a *Since Lenin Died* című művében. Akkor Trockij, emlékszünk, megszakította vele a kapcsolatot, és a Politbüro követeléseire tagadta a végrendelet hitelességét. Sztálin most már nem tudott Trockijtól kieszközölni egy hasonló lépést, és élnie kellett a gyanúperrel, hogy Eastman Trockij közvetett vagy közvetlen inspirációjára cselekedett. Egy ilyen gyanúsítás nem volt alaptalan. Korábban, még az ellenzék követeként, Trockij elvitte Lenin végrendeletét Párizsba, átadta Souvarine-nek, aki arra biztatta Eastmant, hogy publikálja azt. „Azt hiszem, nemcsak Souvarine döntése volt ez — írja Eastman —, hanem az ellenzék elképzelése volt, hogy én legyek az, aki publikálja ezt, s ez egyrészt abból táplálkozott, hogy én mint Trockij barátja, nagyobb nyilvánosságot kaptam, másrészt pedig abból, hogy Trockij elzárkózása a könyvtől sok embernek okozott lelkiismereti problémát Moszkvában.”¹¹

Eastman vélekedése kétségtelenül igaz. A „lelkiismereti problémák” közül Moszkvában senkié sem volt olyan nagy, mint Trockijé. Abban a helyzetben, amikor sem ő, sem barátai nem láttak reményt arra, hogy folytatni lehet a küzdelmet, nem akarták magukra zúdítani az üggyel járó retorziókat, így tagadták a végrendelet hitelességét, és elhatárolták magukat Eastmantól. De Trockij újra belevetette magát a küzdelembe, s miután megalakította az Egyesült Ellenzékét, mindent megpróbált, hogy újra átgondolja korábbi hibás lépését. Zinovjev és Kamenyev nem tehetett mást, minthogy támogassa őt ebben. Ők voltak azok, akik a XIV. kongresszuson újra csak követelték a végrendelet nyilvánosságra hozatalát, és minden újabb adandó alkalommal megerősítették ezt. Trockijjal együtt jöttek szerették volna, ha Lenin végrendelete a Pravdában jelenik meg. Mivel erről szó sem lehetett, így aligha lehetett kifogásuk az ellen, hogy az egy jelentős külföldi polgári lapban fog megjelenni. Lenin végrendelete semmi esetre sem volt államtitok vagy „szovjetellenes dokumentum”. Természetesen diszkrétan kellett kezelniük, mert formálisan ők maguk sérítették meg a végrendelet elveit. A másolat még az Egyesült Ellenzék fénykorában került ki külföldre, amikor azt remélték, hogy annak közlése segítheti a külföldi kommunista pártok ellenzéki csoportjait, és kedvező körülményeket válthat ki még a Szovjetunióon belül is. De mire a végrendeletet publikálták, addigra megváltozott a helyzet: az ellenzék már vereséget szenvedett, békét kért, és elhatárolta magát külföldi támogatóitól. Amikor október 23-án a Központi Bizottság összeült, a világ összes újságja tele volt a szenzációs közleménnyel, és ez még jobban mérgezte a KB-ben uralkodó légkört. A többség elhatározta, hogy figyelmen kívül hagyja a megbékélést, és alapos fejlődésben részesíti az ellenzékét.

Két nappal később a Politbúróban viharos jelenet játszódott le. Sztálin éppen az ellenzékéről szóló „téziseit” terjesztette elő, amelyeket a XV. kongresszuson kívánt előadni. „Szociáldemokrata elhajlással” vádolta őket, és követele, hogy vezetőik gyakoroljanak önkritikát és tagadják meg elveiket.¹²

Trockij ismételen tiltakozott a békeszegés ellen, Sztálin hűtlenségéről beszélt, figyelmeztette a

többséget, hogy olyan politikához csatlakozott, amelynek akarják vagy nem, teljes száműzéssel kell végződnie. Testvérgyilkos vizsályról beszélt, a párt végős széthullásáról, amely ha bekövetkezik, halálos veszélyt jelent a forradalomra. Aztán Sztálin felé fordult, rámutatott és így kiáltott: „Az Első Titkár hivatalát a forradalom sírásójának posztjává változtatja”. Sztálin elsápadt, felállt, először nehezen tartotta magát, aztán kirohant a tremorből, bevágva az ajtót maga után. Az ülés — amelynél a KB számos tagja jelen volt — lámába fulladt. Másnap reggel a Központi Bizottság kizárta Trockijt a Politbüroból és kinyilvánította, hogy Zinovjev a továbbiakban nem képviselheti a szovjet kommunista pártot a Komintern VB-ben. Így gyakorlatilag lemondatták — ha névlegesen nem is — Komintern elnöki tisztéről. Ezek az események haljós árnyékot vetettek az aznap megnyíló pártkonferenciára.

Az ellenzék teljesen megzavarodott. Oly sok mindenben engedtek, és semmit sem nyertek vele. Feladták szövetségeseiket és támogatóikat, bűnösnek ismerték el magukat az 1921-es tilalom megszegésében, kihirdették szervezeteik feloszlását; mindezt azért, hogy elkerüljék a küzdelem kiéleződését. Amit ezzel nyertek, az csupán az volt, hogy jobban belebonyolódtak a küzdelembe, s miután saját kezüket kötötték meg, újabb csapásokat kellett elszenvedniük. Saját táborukon belül nőtt a viszálykodás. Zinovjev és Kamenyev Trockij szemére vetette, hogy szükségtelen volt Sztálint inzultálni és éppen akkor felbőszíteni a többséget, amikor az ellenzék azt remélte, hogy lecsillapodnak a kedélyek. Még a trockisták egy része is megdöbbent azon a vehemencián, amivel Trockij Sztálinra tén. adt. Trockij felesége leírja ezt a jelenetet:

„Egy délután Muraljov, Ivan Szmirnov és mások érkeztek Kreml-beli otthonunkba és várták Lev Davidovicsot, hogy megérkezzen a Politbüro üléséről. Elsőként Pjatakov tért vissza. Nagyon sápadt volt és reszekett. Kitértőt egy pohár vizet, megitta és így szólt: „Tudjátok, én már szagoltam puskaport, de ilyet még sohasem láttam! Ez rosszabb volt mindennél! És miért, miért mondta ezt Lev Davidovics? Sztálin harmad- és negyedéziglen sem fog soha megbocsátani nekik!” Pjatakov annyira izgatott volt, hogy képtelen volt világosan elmondani, mi történt. Végül, amikor Lev Davidovics belépett az ebédőbe, Pjatakov ezzel rohant oda hozzá: „De miért, miért mondta el ezt?” Lev Davidovics egyetlen kézlegyintéssel elintézte a kérdést. Kimerült volt, de nyugodt. Ezt kiáltotta Sztálinnak: „A forradalom sírásója”... megértették, hogy a sértés jóvátehetően.¹³

A színjáték ízelítő adott az elkövetkezendő eseményekből: egy évvel később Pjatakov — Zinovjevvel és Kamenyevvel együtt — elhagyta az ellenzékét. Most még — ahogy Szedova állítja — meg volt győződve arról, hogy „Oroszországban a reakció hosszú korszaka kezdődött”, a munkássztyálpolitikailag kimerült, a párt szétesett, az ellenzéknek vége. Még mindig Sztálin ellen foglalt állást, de az inkább az elvtársai iránt érzett megbecsülésből és szolidaritásból fakadt, semmint meggyőződésből.

Ebben a kétségbeesett helyzetben az ellenzék vezetői elhatározták, hogy egy másfajta módszerrel próbálják helyreállítani a békét: tartózkodtak tehát attól, hogy a kongresszuson megtámadják a hatalmon lévő csoportokat és csak önvédelemből szólaltak fel. A kilenc napig tartó kongresszus első két napján egyetlen szóval sem válaszoltak ellenségeiknek, akik ujjongtak visszavonulásuk fölött, gúnyolódtak és megpróbálták őket bevonni a vitákba. Végül a hetedik napon Sztálin órákig tartó beszédében, teljes erejű támadást indított ellenük. Úgy állította be a dolgot, hogy recitálta Zinovjev minden kijelentését Trockij ellen („a leninizmus ősellensége”) és Trockij vádjait Zinovjev és Kamenyev ellen („az októberi forradalom sztrájkőrői”), és így kigúnyolta egymással kötött megegyezésüket. Jókedvűen ecsetelte az ellenzék vereségét, és azt mondta, hogy csak ez a vereség vezette őket arra, hogy bekéért könyörögjenek. Az pedig arra szolgált, hogy időt nyerjenek és késleltessék saját bukásukat. De a párt nem adhat haladékot az ellenzéknek: „Az a feladata, hogy erélyes eszmei harcot folytasson az ellenzék hibás nézetei ellen... bármilyen „forradalmi” frázissalkalálcazzák is azokat”, amíg az ellenzék meg nem tagadja őket.

Fáradhatatlanul kutatta Trockij életétörténetét, hogy bebizonyítsa, Trockij számtalan esetben került teljesen ellentétbe a lenini elképzelésekkel. Gúnyolta Zinovjevot meg Kamenyevet, hogy „behódoltak a trockizmusnak”. Végül megvádolta az ellenzékét, hogy az felbújítja a pártot a parasztság ellen és tulzott iparosítást sürget, amely „a munkások és a parasztok milliói tömegeinek elnyomorodására vezet”, s ez semmivel sem lenne jobb, mint a kapitalista jellegű iparosítás. Sztálin és munkatársai — az erőszakos iparosítás és kollektívizálás jövőjéről hirtetői — most csak azt a fajta gazdasági fejlődést részesítették előnyben, amely folyamatosan biztosítja az emberek jólétét és megkíméli az országot a társadalmi megrázkódásoktól, s felszólították a kongresszust, hogy „egyhangúlag utasítsa el” az ellenzékét.¹⁴

Végül, amikor az ellenzék vezetői sorra kerültek, a küldöttek észrevették, hogy a Sztálinnak szóló válaszok hangneme nagyon különbözik. Kamenyev — aki elsőként szólt fel és elgondolkodtató, de kissé féltékeny beszédben fejtette ki álláspontját —, hiába próbálta tompítani a szembenállást. Panaszkodott Sztálin hűtlensége miatt, hogy kevesebb mint két héttel a megbékélés után heves támadást indított ellentük. Megpróbálta tisztázni magát és Zinovjevet az alól a vád alól, hogy „behódoltak a trockizmusnak”. Csak egy konkrét és meghatározott cél érdekében szövetkeztek Trockijjal, mint ahogy Lenin is gyakran tette ezt — mondta Kamenyev. Újra hangsúlyozta Lenin végrendeletét és Lenin „félelmét” a pártszakadástól, de szavai süket fülekre találtak. Aztán részben fenyegetőzve, részben önmagát vigasztalva így fakadt ki: „Vádolhattok minket elvtársak, amivel csak akartok, de nem élünk a középkorban! „Boszorkánypereket” nem lehet most tartani! Nem vádolhattok (minket)... akik a kulákság adójának emelését hirdetjük, és szeretnénk segíteni a szegényparasztnak, s vele együtt akarjuk építeni a szocializmust, — nem vádolhattok (minket) azzal, hogy ki akarjuk rabolni a parasztságot. Nem vehettek minket máglyára.”¹⁵ Pontosan tíz évvel később Kamenyev a vádlottak padján ült egy „boszorkányperben”.

Aztán Trockij állt fel, hogy elmondja legnagyobb beszédei egyikét, amely nyugodt tónusú, terjedelmes, mesterien logikus és művészi formát öltött, ragyogó humorral fűszerezve; de amely ismételen rámutatott egyik fő gyengéjére: az európai forradalomba vetett vak bizakodására. Az egész ellenzék nevében beszélt, de saját ügyében is szólt. Kérte, hogy vegyék le róla a torz beállítás ódiáját, és visszautasította azokat a rágalmakat, amelyeket a kongresszuson ellene felhoztak. Pánikkeltéssel, pesszimizmussal, defetizmussal és „szociáldemokrata elhajlással” vádolták. Tényekkel és számokkal érvelt; a matematika nem ismeri sem a pesszimizmust, sem az optimizmust. Az ipari termékek hiányáról beszélni pánikkeltés volt; de meg lehetett-e kerülni azt a tényt, hogy ebben az évben az ipari termelés 25 százalékkal maradt el a tervezettnél? Sztálin defetistának nevezte Trockijt, és sokat gúnyolódott az ő „aggódásán egy jó termés iránt”. Sztálin ugyanis úgy tartotta, hogy amíg az ország az ipari termékek katasztrófával, de az előjeleket fennmarad a falu és a város között, s nem számít az, hogy jó-e a termés vagy rossz. Sajnos, az utolsó termés rosszabb volt, mint amit mindannyian reméltek. A parasztság társadalmi polarizációja nagymértékben növekedett. Ezek a problémák még nem jártak katasztrófával, de az előjeleket időben kellett érzékelni. Az ellenzék kérte, hogy a jómódúak fizessenek több adót, és tehermentesítsék a szegényeket. Ez a követelés lehetett jogos vagy nem, de „mi ebben a szociáldemokrata elhajlás”? Az ellenzék a kulákságot támogató hitelpolitikával szemben lépett fel, ez szociáldemokrata elhajlás volt? Mérsékelt béremelést szorgalmaztak, ez szociáldemokrata elhajlás volt? Nem osztották Buharin azon álláspontját, hogy a kapitalizmus visszanyerte stabilitását, ez szociáldemokrata elhajlás volt? Az ellenzék kritikája az Angol-Szovjet Tanácssal szemben, ez is szociáldemokrata elhajlás volt?

Újra hangsúlyozta Komintern-beli tevékenységét, személyes együttműködését Leninnel és különösen azt a támogatást, amit neki nyújtott a NEP-hez való átmenetben, ahhoz a NEP-hez, amelyet állítólag szét akart rombolni. Azzal vádolták, hogy nem hisz a szocializmus építésében. Mintha még nem írta volna le azt, hogy „ha a kapitalizmussal szemben minden elnyert birtokunk, s megfelelően használjuk fel azokat, akkor megvan a lehetőségünk arra, hogy az ipari fejlődés útjében a háború előtti évi 6 százalékról az elkövetkezendő néhány évben nemcsak kétszeresére, hanem három- vagy még többszörösére is növeljük.”¹⁶

Az valóban igaz volt, hogy nem hitt a „szocializmus egy országban” elvben, és ő volt a megalkotója a permanens forradalom teóriájának is. Valójában a permanens forradalom elvét mesterkéltlen rágatták elő: egyedül Trockij volt a felelős ezért az elméletért, és nem az ellenzék egésze. Mintegy engedményként Zinovjev és Kamenyev felé kijelentette: „és én magam is fontolgattam azt, hogy ezt az ügyet már réges-rég archívumba kellett volna tenni.” Mit mondtak erre kritikussai? Azzal támadták, hogy 1906-ban előre jelezte, hogy a forradalom városi kollektívizmusa elkerülhetetlenül összeütözközéshez vezet a paraszti individualizmussal. Nem éppen emiatt az összeütözközés miatt hirdették meg a NEP-et? 1921-ben Kronstadtban és máshol „nem a középparasztság szólt a hajóágyúk szavával a szovjet kormányhoz”? A bírálók szemére vetették, hogy megjósolta a forradalmi Oroszország és a konzervatív Európa közötti összeütözközést. Talán átaludták az intervenció éveit? „Az, hogy mi életben vagyunk, elvtársak, az mindenkéltül azért van, mert Európa sem maradt olyan, amilyen volt.”

Valóban, az a tény, hogy a forradalom megmenekült, még nem biztosította azt, hogy nem lesznek ismétlődő konfliktusok a parasztsággal és a kapitalista nyugattal; és nem bizonyította azt

sem, hogy a „szocializmus egy országban” elvet kell előnyben részesíteni. Ha csigalassúsággal haladnak, és hátat fordítanak a világforradalom eszméjének, akkor rosszabb körülmények között kell majd szembézni új konfliktusokkal. Buharin azt írta, „a vita lényege az: tudjuk-e építeni a szocializmust és teljessé tudjuk-e azt tenni, ha félresöpörjük a nemzetközi kapcsolatainkat...?” „Ha félresöpörjük a nemzetközi kapcsolatokat — vágott vissza Trockij —, meg tudjuk tenni, de a teljes igazság az, hogy képtelenek vagyunk rá. (Nevetés.) Sétálhatsz januárban metzeltül Moszkva utcáin, ha figyelmen kívül hagyod az időjárást és a milíciát. (Nevetés.) De attól tartok, sem az időjárás, sem a milícia nem fog figyelmen kívül hagyni téged... Mióta sajátította el a mi forradalmunk ezt a fajta... önállóságot?”

Itt Trockij rátapintott a kérdés lényegére. Mi történne Európában, mialatt Oroszország a szocializmust építené? Mindannyian messzemenően egyetértettek Lenin vélekedésével, miszerint Oroszországnak, hogy felépítse a szocializmust, „minimum harminc-ötven évre lenne szüksége”.¹⁷ Milyen lenne a világ ezalatt az idő alatt? Ha ezalatt győzne nyugaton a forradalom, akkor ez a vitás kérdés lekerülne a napirendről. A „szocializmus egy országban” elv támogatói nyilvánvalóan azt feltételezték, hogy ez nem következhet be. A következő három lehetséges feltétel egyikéből kellett kiindulniuk: Európa — ez lehetett az első feltételezés — gazdasági és társadalmi szempontból stagnálni fog, kialakítva egy bizonytalan egyensúlyt burzsoáziája és munkásosztálya között. De egy ilyen helyzet aligha tarthatna harminc vagy negyven évig. A következő előfeltételezés az lehet, hogy az európai kapitalizmus új föllendülésre képes. Abban az esetben, „ha a kapitalizmus virágzik, és ha gazdasága és kultúrája fölénybe kerül, az azt fogja jelenteni, hogy túl korán érkezünk” és azt, hogy az orosz forradalom halálra van ítéelve. „...egy fejlődő kapitalizmusnak meglesznek a megfelelő katonai, technikai és más eszközei, hogy elnyomjanak és szétzúzzanak minket. Ez a borúlátó megítélés — véleményem szerint — a világ gazdaság egészének helyzetéből ered.” Bárhogy is, az orosz szocializmus jövőjét nem lehetett egy ilyen feltételezésre alapozni.

Végül feltételezhető az, hogy ebben a harminc-ötven évben az európai kapitalizmus elgyengül, de az is, hogy a munkásosztály képtelennek bizonyul kiharcolni a győzelmet. „El tudjátok ezt képzelni?” — kérdezte Trockij.

„Az kérdezem tőletek, miért fogadnám el azt a feltételezést, amely nem más, mint az európai proletariátus iránt táplált sötét és alapatlan pesszimizmus, és ugyanakkor miért hirdenték kritikátlan optimizmussal a szocializmus építését országunk szűkös erőforrásaira alapozva? Milyen értelemben... kell nekem, mint kommunistának azt a feltételezmem, hogy az európai munkásosztály nem lesz képes átvenni a hatalmat az elkövetkezendő negyven vagy ötven évben... Nem látom semmiféle elméleti és politikai alapját annak az elképzelésnek, hogy mi a parasztságunkkal könnyebben meg tudjuk valósítani a szocializmust, mint az európai proletariátus a hatalom megragadását... A mai napig hiszem azt, hogy országunkban a szocializmus győzelmét csak az európai proletariátus győzelmes forradalmával együtt biztosíthatjuk. Ez nem jelenti azt, hogy amit mi építünk, az nem szocializmus, és azt sem, hogy nem vagyunk képesek vagy nem haladhatunk előre teljes gőzzel... Ha nem hisszük azt, hogy a mi államunk a munkások állama, bár bürokratikus deformálódott...; ha nem hisszük, hogy a szocializmust építjük, ha nem hisszük azt, hogy országunkban elegendő forrással rendelkezünk a szocialista gazdaság fejlesztésére, ha nem vagyunk meggyőződve teljes és végső győzelmünkről, akkor természetesen nem lehet helyünk a kommunista párt soraiban...”

Igy az ellenzéknek új pártot kellett volna létrehoznia és arra kellett volna törekednie, hogy a munkásosztályt a fennálló állam ellen lázítsa. Az ellenzéknek valójában nem voltak ilyen céljai. De vegyük figyelembe: az a mód, ahogy Sztálin a megbékélést egy papircsafatá változtatta, fényesen példázza lelkiismeretlen és hűtlen módszereit, és ez valóságos szakadást okozhatott a pártban, s egy kétpárti küzdelemhez vezethetett.¹⁸

A hallgatóság lélegzetvisszafojtva hallgatta Trockijt, s bár a legdrámaibb pillanatokban újra és újra meg kellett szakítania beszédét és engedélyt kellett kérnie, hogy folytathassa; a kongresszus mindig meghosszabbította felszólalási idejét. Visszafogott volt és meggyőző, a tétovázásnak és a gyengeségnek jelét sem mutatta. Larin, aki közvetlenül Trockij után lépett az emelvényre, így fejezte ki a többség hangulatát: „Ez forradalmunk egyik drámai epizódja volt... a forradalom túlnő néhány vezetőjén.”¹⁹

A küldöttek már teljesen másképpen hallgatták Zinovjevvet, mivel ő panaszkodva mentegetőzött, és megpróbálta megkedvelteni magát velük. Durva megvetéssel és gyűlölettel kezelték, még azt sem engedték meg neki, hogy a Komintern ügyeiről beszéljen — aminek ő volt a felelőse —, és ez a megvetés volt az, ami miatt a küldöttek a Komintern VB-ből való visszahívására szavaztak.²⁰

Ahogy az ember visszatekint ezekre a kongresszusokra és konferenciákra, és összehasonlítja a viták hangulatát, érzékelhető az a méreg és düh, amivel a hatalmon lévő csoportok az ellenzékét kezelték. Szinte kitapintható az, hogy a nyers brutalitás hogyan nőtt és változott őrlőgéppé az egyik előadástól a másikig. A dolgot teljesen groteszkké tette az a tény, hogy az ellenzéklet támadók legműveletlenebb és legbosszúsomjasabb csoportja és Sztálin legdurviorább talpnyalói azok közül az emberek közül kerültek ki, akik már néhány év múlva megundorodtak tőle, megkészt kritikusaivá váltak, és végül Sztálin tehetetlen áldozataiként pusztultak el. Azok között, akik a kongresszuson fanatikuságukkal tüntek ki, volt Gomarnyik, a Vörös Hadsereg jövődől politikai népbiztosa, akit árulónak bélyegezték, és aki a Tuhacsevszkij-per előestéjén öngyilkosságot követett el; Szincov, Csubar, Uglanov, akiket „szabotőrként és összeesküvőként” ítélték halálra, sőt Osszinszkij is —, a Tizek korábbi tagja —, aki most hitet tett a „szocializmus egy országban” elv mellett, és mégis úgy fejezte be életét, mint „bomlasztó és a nép ellensége”. De valahogy senki sem tudta Buharint föltülmúlni. Még néhány hónapja is úgy mutatkozott, mint aki baráti kapcsolatban áll Trockijjal. Most Sztálin oldalán állt, mint ahogy Zinovjev tette három évvel ezelőtt. A párt legrosszabb elemeinek a kezére játszva, meggondolatlan heveséggel, kérkedve, vészjóslóan és gúnyolódva támadta az ellenzéklet. Sztálint a szegényparaszt igaz barátjaként és a leninizmus védelmezőjeként dicsőítette, és felszólította Trockijt, hogy ismételje meg a kongresszus előtt azt, amit a Sztálinról a Politbúróban mondott („a forradalom sírásója”).²¹

Gúnyolódott Trockij ónuralmán, mert szerinte az csak annak a ténynek kszönhető, hogy „a párt torkon ragadta az ellenzéklet”. Az ellenzék — mondta Trockij — azért fordult a kongresszus felé, hogy elhárítsa azt a „tragédiát”, amit a pártszakadás eredményezhet. Ó, Buharin, csak mulatni tud a figyelmeztetésen: „Nem több, mint három ember fogja elhagyni a pártot — ez lesz a teljes szakadás!” — magyarázta nagy nevetés közepette. „Ez komédia lesz, nem tragédia.” Így gúnyolta ki Kamenyev beszédét:

„Amikor Kamenyev idejön... és azt mondja: „Én, Kamenyev kezét nyújtok Trockijnak, mint ahogy Lenin tette és rábízom magam”, az ember ezen csak nevetni tud: miféle Lenint fedeztek ők fel? Nagyon jól látjuk, hogy Kamenyev és Zinovjev különös módon támaszkodik Trockijra. (Fojtott nevetés és taps.) Úgy „támaszkodnak” rá, hogy Trockij teljesen leterheli őket (nevetés és taps), és akkor Kamenyev... ez riktoltozza: „Trockijra bízom magam”. (Derültség.) Igen, teljesen, mint Lenin! (Nevetés.)”

Alig két év múlva Buharin majd megpróbál a megtört és kimerült Kamenyevre „támaszkodni” és erőszakosan azt sugallni neki, hogy Sztálin az új Dzsingisz Kán. De most magabiztosan és önelégülten, lenini idézetekkel büvészkedve és sziporkázva, visszatért a permanens forradalom eszméjének, Trockij „heroikus pózolásának” támadásához, a muzsikokkal és „a szocializmus építésének pénzügyi elképzelésével” való szembenállókhoz. Újra és újra Sztálin és saját politikájának álhatalosságát és megbízhatóságát dicsőítette, mely biztosítja a szövetséget a parasztsággal. Amikor az ellenzék a kulákság erejéről, a paraszti tüntetések és a városi éhínségek veszélyéről „kiáltozott”, mindezekkel megpróbálta az embereket izgalomba hozni. A párt nem bocsáthatta meg nekik ezt és azt sem, amit a szovjet Thermidorról fecsegték, addig, amíg nem jöttek lehajtott fejjel vezekelni, győnni és bocsánatot kérni: „Bocsássátok meg bűneinket, amelyekkel a leninizmus szelleme, betűi és lényege ellen vétejtünk!” Viharos taps közepette folytatta:

„Mondjuk ki, és mondjuk ki újra becsületesen: Trockij tévedett, amikor azt mondta, hogy mi nem vagyunk teljesen proletár állam! Miért nincs bennetek őszinte bátorság, hogy kijőjtek ide és megmondjátok ezt?... Zinovjev beszélt itt nekünk arról, hogy Lenin mennyire jól bánt ellenfeleivel. Lenin egyetlen ellenzéklet sem távolított el, még akkor sem, amikor — csak hét szavazattal — magára maradt a KB-ben... Igen, Lenin tudta a dolgát. Ki nem megpróbálni, hogy kiúzza az ellenzéklet, amikor még ő is csak két szavazatot tudott összegyűjteni? (Nevetés.) De amikor minden szavazatot megszereztek, és csak kető áll veletek szemben, és ez a kető Thermidorról „rikácsol”, akkor alaposan megfontolhatjátok kizárásukat.”

A kongresszus el volt ragadtatva a cinizmusnak ettől a bemutatójától. A hallgatóság soraiból Sztálin így kiáltott: „Remek Buharin. Remek, remek. Nem vitatkozik velük, elsőprí őket!”²²

Mi volt a magyarázat Buharin különös, szinte háborzongató előadására? Nem vitás, hogy őszintén félt az ellenzék által javasolt politikától. Rettegott a parasztsággal való összeütöközéstől, amit az ellenzék provokálhatott, és nem látta, hogy valójában a Sztálin és a saját politikája az, ami ide vezetett. Bár az ellenzék messze gyenge volt ahhoz, hogy a hatalmon lévő csoport helyére

lépjen, ahhoz elég erősnek bizonyult, hogy rákényszerítse a sztálinistákat, helyezkedjenek új alapokra. Igaz, ezen a kongresszuson úgy nézett ki, hogy a uralmon lévő csoporton belül a buharinisták felülkerekedtek: a Központi Bizottság nevében Buharin, Rikov és Tomszkij terjesztették elő a három fő beszámolót. Bár még nekik is figyelembe kellett venniük az ellenzékét. Buharinnak most már óvatosan kellett mozognia az agrárpolitikában, többé már nem tudott őszintén a gazdagparasztsághoz fordulni. Látta a sztálinisták növekvő fogékonyását Trockij és Zinovjev bírálati iránt, és látta azt is, hogy hajlamosak kisajátítani elveiket. Sztálin már behatóan az erőlteit iparosítás elképzelésének, és az meglátszott a kongresszus által megszavazott határozatokban is. Buharin jobban szerette volna, ha a hatalmon lévő koalíció gyorsan lábra áll és legyőzi ellenfeleit anélkül, hogy kölcsönvenné elképzeléseiket és összevonná az erővonalakat. Azt remélte, hogy az ellenzék nyomása hosszú távon nem veszélyeztetheti a pártot. Tetőtől talpig megborzongott attól a gondolattól, hogy az ellenzék a pártot a parasztsággal szembeni vélt összezapás felé vezetheti. És így, az adott pillanatban Buharin még Sztálinnál is jobban kívánta, hogy a hivatalos politika szabaduljon meg az ellenzék közvetett befolyásától. Elszántan ragaszkodott ahhoz, hogy Sztálin ne adjon több engedélyt, bátorította és ösztökölte a főtitkár erőszakosságát és fondorlatosságát, azt remélve, hogy az ellenzék legyőzése biztosíthatja az ország békéjét. Minden tapintatot, tisztességet, érzelmet hajlandó volt feláldozni ezért a célért.

A támadások kegyetlensége a zavarodottságból és a tanácsalanságból is táplálkozott. A sztálinisták, mint ahogyan két éve, most is visszariadtak a lépés nagyságától. Felszólalóik Trockijnak és Zinovjevnek tulajdonították azt, hogy a pártot arra ösztönzik, vállalkozzon a parasztság erőszakos kollektivizálására. Például Kaganovics — aki nagy szerepet játszott a magángazdaság letörésében — kifejtette: „Az ő útjuk a parasztság kizsákmányolásának az útja, veszedelmes út, nem számít az, hogy Trockij és Zinovjev hányszor tiltakozik ez ellen, ezek a tiltakozások pusztán az ő szlogenjeik.”²³

Az ellenzék még egyszer belelűközött az egypártrendszer falába. Amikor az egypártrendszeren belüli szabadságot követelték, akkor azzal vádolták őket, hogy magát a rendszert veszélyeztetik. Buharin és Sztálin kinyilvánította, hogy az ellenzék egy másik párt megalakítására törekszik. Molotov az ő tagolatlan stílusában megjegyzi: az ellenzéki szónokok tiltakoztak az elnyomás ellen, és azt ismételték, hogy Lenin még a breszt-litovszki krízis idején is megengedte a baloldali kommunistáknak, hogy publikáljanak saját újságukban, és azt is, hogy részrehajlás nélkül támadhassák őt. Eerre Molotov így válaszolt: „De 1918-ban... a mensevikeknek és az eszereknek is volt saját újságjuk. Még a kadetoknak is. Valahogy a mostani helyzet nem teljesen olyan, mint akkor volt.”²⁴ Még egyszer: a bolshevikok képtelenek voltak élvezni azt a fajta szabadságot, így megtagadták azt másoktól is. Kaganovics felelevenítette Trockijnak a XI. kongresszuson mondott szavait, amikor kifejtette álláspontját a Munkáellenzékkel szemben. Megengedhetetlen dolog, mondta akkor Trockij, hogy a párttagság elvtársaiktól és vezetőiktől elhatárolják magukat és úgy beszéljenek, hogy vagyunk „mi” és vannak „ők”. Ha azt teszik, akkor — bármi is a céljuk — a párttal kerülnek szembe, kihasznlják a párton belüli nehézségeket és azokat támogatják, akik magasra emelték Kronstadt zászlaját. „Akkor miért van neked, Trockij elvtárs, jogod azt mondani Medvegyevnek és Sljapnyikovnak, amikor hibáztak (és ezek az elvtársak régi bolshevikok voltak), és mi miért nem mondhatjuk neked, hogy Kronsadt útján jársz?...” — kérdezte Kaganovics.²⁵

Nem csupán Kronstadt réme és a Munkáellenzék szelleme volt az, amely kiváltotta a Trockij ellenes támadást. Ehhez Sljapnyikov és Medvegyev személyesen is hozzájárult. Miután az ellenzék Sztálin kívánságára deklarálta, hogy semmi köze Sljapnyikovékhoz, Sztálin fenyegetőzéssel és rábeszéléssel elérte, hogy Sljapnyikov és Medvegyev elismerjék hibájukat, megbánják bűneiket és bélyegezzék meg az ellenzékét. Aztán a Központi Bizottság nagy ünnepség közepette hírlí adta megbánásukat, és kinyilvánította, hogy megbocsát nekik. Sljapnyikov és Medvegyev korábban sürgették az ellenzékét, hogy adja fel az egypártrendszert, és a régi párton belüli frakcióból saját maga formálódjon új párt. De zembekerültek a régi pártból való kizárásuk veszélyével és felháborodtak azon a tényen, hogy az Egyesült Ellenzék elhatárolta magát tőlük; végül is megadták magukat Sztálinnak. Az övék volt az első ünnepélyes bűnbánat, amit Sztálin erőszakolt ki — precedens és példa a többiek számára. A konferencia befejezése előtt Sztálin még egy csapással lepte meg az ellenzékét: bejelentette, hogy Krupszkaja megszakította kapcsolatát Trockijjal és Zinovjevvel.²⁶ Elterjedt Moszkvában, Sztálin azzal zsarolja Krupszkáját, hogy indiszkrét célzásokat tesz Lenin magánéletére. Állítólag ezt mondta: „Kí fogok nevezni valaki mást Lenin özvegyének.” Sokkal valószínűbb, hogy Krupszkaja azért fordított hátat az ellenzéknek, mert

megrémült attól, hogy a férje által alapított pártot meghasonulva és kettészakadva lássa. Mivel Sztálin és Buharin legösszefőbb kritikusi közé tartozott, elszakadása az ellenzéknek nagy veszteséget jelentett.

Végül Sztálin a külföldi kommunista pártok vezetőit játszotta ki Trockij és Zinovjev ellen. Nevükben Clara Zetkin — a veterán német kommunista —, aki a Komintern IV. kongresszusán — amikor már Lenin beteg volt — az egész kongresszus nevében elismeréssel adózott Trockij iránt, most elhatárolta magát Trockijtól és Zinovjevvel. Azzal vádolta őket, hogy viszályt szítanak a Kominternben és a kommunizmus ellenségeinek a malmára hajtják a vizet. „...még az ellenzék vezetőinek nevét övező dicsfény sem elég kárpótlás számukra...” — mondta akkor patetikusan. „Ezeknek az elvtársaknak az érdemei maradandóak. Nem fogják őket elfelejteni. Cselekedeteik bekerülnek a forradalom történetébe. Nem felejttem el őket. Valóban, ... a tetteknél és az egyéni érdemeknél létezik valami nagyobb dolog is.”²⁷

Az ellenzék letyűzött; a kongresszus törvényerőre emelte az ellenzék három vezetőjének kizárását a Politbúróból, egyben további büntetéseket helyezett kilátásba, amennyiben újra megpróbálnák felújítani az ellenségeskedést.

Igy az Egyesült Ellenzék pontosan ugyanabba a helyzetbe került, mint az 1923-as ellenzék a bukás után. Hivatalos határozatok hoztak ellene, és el kellett döntenie, hogy mit tegyen a jövőben. Folytassa-e a küzdelmet és ezzel megkockáztassa a teljes és végős vereséget, vagy legalább ideiglenesen elfogadja-e a visszavonulást? A zinovjevisták arra hajlottak, hogy el kell rejtözni. Ez nem volt egyszerű dolog, mert a hivatalos támadások tovább folytak ellenük, bár formálisan megszűnt az ellenségeskedés. Az újságok csupán a kongresszus határozatairól szóló jelentéseket tartalmazták, a leghesebb vitákat közölték, esélyt sem adva arra, hogy az ellenzék válaszoljon a támadásokra. Az ellenzék támogatói megfizettek ószinte meggyőződésükkért: elvesztették állásaikat, száműzték őket, és alig bántak velük jobban, mint a kizártakkal. Zinovjev és Kamenyev a passzív rezisztencia legkönnyebb formáit választotta. Hogy megvédjék támogatóikat, azt tanácsolták nekik, hogy nézeteiket ne terjesszék, és ha szükséges, tagadják le kapcsolataikat az ellenzékkel. Egy ilyen tanács nemcsak az ellenzék diszkreditálta, hanem demoralizálta azokat, akik ezt a tanácsot kapták: visszavonultak és elhagyták az ellenzékot.

Másrészt a trockisták, akiknek már volt egy hasonló ügyük, tudták, hogy a tételességgel semmit sem lehet nyerni és a fémegoldásoktól sem remélhetnek semmit. Trockij maga is átétkintette ezeket az új eseményeket november vége körül írt naplójegyzeteiben.²⁸ Önmagának nagyobb ószinteséggel vallotta meg az ellenzék súlyos helyzetét, mint azt a nagyközönség előtt vagy a Központi Bizottságban tehetette. Elismerte a vereségét. Nem csupán Sztálin hűtlenségének és a bürokrácia támadásának tulajdonította ezt, hanem a tömegek fáradtságának és a kiábrándultságának is. Annak, hogy az emberek úgy érezték, csúnyán szertefoszlatták reményeiket, és ez a korai bolsevizmus eszméje és szelleme ellen hatott. A fiatalok, attól a pillanattól kezdve, hogy elkezdtek politizálni, azonnal úgy érezték, hogy gyámokodnak fölöttük és képtelenek voltak bármiféle kritikai készséget és politikai ítéletképeséget kifejleszteni magukban. Az uralmon lévő frakciók kijátszották a tömegek fáradtságát és biztalonság utáni vágyát, és az embereket a permanens forradalom rémképével ijesztették. Naplója szerint Trockij általában hosszasan elemelte az uralkodó csoportok és a tömegek között feszülő ellentétet. Elismerte, hogy az uralmon lévő csoportok eszméi és jelszavai találkoztak a tömegek érzelmi szükségleteivel. Ez elfedte a szakadékokat, s így az ellenzék véleménye eltért a néphangulatól.

Mit lehet tehát tenni? Marxista forradalmárnak nem lehet az a dolga — válaszolt Trockij —, hogy behódoljon a tömegek reakciós hangulatának. Amikor a tömegek osztályöntudata gyengül, akkor egy marxista forradalmárnak résen kell lennie, és el kell határolnia magát tőlük. De ez az izoláció nem tarthat sokáig, ez az időszak egyfajta átmenet és válság, ami után a forradalom erői újra föllendülhetnek a Szovjetunióban és külföldön. Ezalatt az ellenzék semmi esetre sem lankadhat el, és nem ingadozhat, még ha esélyei kedvezőlenek is. A forradalmárnak harcolnia kell, és nem számít az, hogy Lenin sorsa jut neki osztályrészül — aki megérte és látta győzelmének gyümölcsét —, vagy Liebknechté, aki mártírhálállal fizettet érte. Magánfeljegyzéseiben és baráti beszélgetések során Trockij többször is megemlítette ezeket az alternatívákat. Bár reménykedett, hogy ő maga olyan véget fog érni, mint Lenin, mégis úgy tűnt, léleklében egyre inkább beletörődött abba, hogy Liebknecht sorsára jut. Victor Serge visszaemlékezései szerint:

„Nem hittem győzelmükben és biztos voltam abban, hogy vereséget fogunk szenvedni. Amikor csoportunk üzenetével Moszkvába küldtek Lev Davidovichhoz, megmondtam ezt neki. A Koncessziós Bizottság tágas irodájában beszélgettünk... maláriás rohamoktól szenvedett, bőre sárga volt, ajkai majdnem fölmszínedek. Mondtam neki, hogy nagyon gyengék vagyunk, hogy mi, Leningrádban csak néhány száz tagot tudtunk beszervezni, hogy szavaink hidegen hagyják a munkástömegeket. Úgy éreztem, hogy ő mindezt sokkal jobban tudja mint én. De neki, mint vezetőnek tennie kellett a dolgát, és nekünk, forradalmároknak szintén. Ha a vereség elkerülhetetlen, mi mást lehet tenni, mint bátran szembenézni vele...? ²⁹

Jegyzetek:

1. A szerző az 1926-27-es év belső küzdelmeivel kapcsolatos adatait jórészt 1931-ben Moszkvában szerezte az események résztvevőitől.
2. Ez a Központi Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság együttes ülése volt, amely július 14-től 23-ig tartott. Ld. *The Trotsky Archives; KPSZSZ v rezolucijah*. Moszkva. 1953. II. köt. 148-169. l.; *N. Popov*: Outline History of the CPSU. London. é. II. köt. 274 skk. l.; *E. Yaroslavsky*: Aus der Geschichte der Komm. Partei d. Sowjetunion. Hamburg-Berlin. 1931. II. köt. 394 skk. l.; *L. Trockij*: Moja zszizny. II. köt. Berlin. 1930. 260-275. l.
3. *Popov* im. II. köt. 279-292. l.; *Yaroslavsky* im. II. köt. 10. fejezete; *The Trotsky Archives; I. V. Sztálin*: Művei (SZM). 8. köt. Bp. 1952. 187-218. l.; *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 160-166. l.
4. SZM. 8. köt. 202-204. l.
5. *I. Deutscher*: The Prophet Armed. London. 1954. XI. fejezet.
6. Ld. Radek memorandumát: „Nado dodumaty do koncea”, amelyet 1928-ban írt (a pontos időpontot nem tudjuk) — *The Trotsky Archives*.
7. *L. Trotsky*: The Third International After Lenin. New York. 1936. 67. l. Az angol fordítást részben javítottam.
8. Lenin álláspontjának részletes bemutatása és elemzése a szerző *Life of Lenin* című művében található. E helyen elég Lenin néhány főbb megállapítását idézni: „... mi a nemzetközi forradalomba vetettük reményünket, és ez a tét kétségkívül helyes volt... Mi mindig hangsúlyoztuk, hogy nemzetközi szempontból nézzük a dolgokat — és azt is, hogy ilyenfajta munkát, mint a szocialista forradalom, nem lehet csupán egy országban megvalósítani.” *V. I. Lenin*: Szocinyenyija. XXV. köt. Moszkva. 1928. 474. l.; *V. I. Lenin*: Összes művei (LÖM). 42. köt. Bp. 1974. 1-2. l. (Az 1928 utáni kiadásokból kihagyták a dőlt betűs részt — így hiányzik a magyar kiadásokból is — a szerk.) S ezt újra kifejtette a polgárháború után: „Mindig, újra és újra csak azt mondtuk a munkásoknak, hogy... győzelmünk alapvető feltétele a forradalom kiterjedése a fejlettebb országoknak legalább egy részére.” A VI. szovjetkongresszuson Lenin ezt mondta: „A szocialista forradalom teljes győzelme nem képzelhető el egyetlen országban, hanem megköveteli legalábbis néhány fejlett ország legaktívabb együttműködését, márpedig Orszországot nem számíthatjuk ezek közé.” *LÖM*. 37. köt. Bp. 1973. 145. l.
9. *L. Trotsky*: Éciris. I. köt. Paris. 1955. 160-163. l.
10. SZM. 8. köt. 224-228. l. Szakitottak különösen Ruth Fischerrel és Arkagyij Maszlovval Németországban, valamint Boris Souvarine-nel Franciaországban.
11. Az idézet Eastmannek a szerzőhöz írt leveléből való.
12. Sztálin „tézisei” a Pravda október 22-i számában jelentek meg, a kongresszus nyitónapján. SZM. 8. köt. 248. l.
13. Az idézet *V. Serge*: Vie et mort de Trotsky. Paris. 1951. című művének 180-181. lapjáról való, melynek egy részét Szedova írta. Szedova az incidenst 1927 végére teszi, de téved a dátumot illetően. A XV. pártkongresszuson — 1926 októberében — Buharin már beszámolt az eseményről, és idézte Trockij szavait „a forradalom sírásójáról”. Ld. *15 Konferencija VKP(b)*. Sztjenograficeszkij otcsof. Moszkva. 1928. 578. l.
14. SZM. 8. köt. 249-316. l.
15. *15 Konferencija VKP(b)* im. 486. l.
16. A későbbiekben — az öt éves tervek idején — a szovjet ipar valóban ilyen nagy arányban növekedett. (Trockij itt egy részt idézett *A szocializmus vagy kapitalizmus felé?* című, 1925-ben kiadott könyvecskéjéből.) 1930-ban Sztálin 50%-os növekedést követelt! Ld. *I. Deutscher*: Stalin. Oxford. 1949. 321. l.

17. Sztálin tagadta, hogy ez lett volna Lenin véleménye. Ld. SZM. 9. köt. 42. 1. Valójában nem sok alapja volt e tagadásnak.

18. *15 Konferencia VKP(b)* im. 505-535. l.

19. *U.ott.* 535. l. Larin 1914-ig a mensevikek szélsőjobboldali szárnyához tartozott. 1917-ben csatlakozott a bolsevikokhoz, és aztán baráti viszonyba került Trockijjal. Kapcsolata az 1923-as ellenzékkel kétértelmű volt, később a sztálinistákhoz csatlakozott.

20. Zinovjev beszédének szó szerinti összefoglalása a jegyzőkönyvből: „Eltársak, szeretnék néhány szót szólni a blokkról (ti. az Egyesült Ellenzékről). Azt szeretném mondani (*közbeküldés: Eleget beszéltél... Elég! Zaj.*) Szeretnék néhány szót szólni a blokkról és a Kominternről... (*kiáltások: elég, elég! Korábban kellett volna erről beszélned és nem más dolgokról!*) Most ez nem igaz. Azt mondanátok, hogy a szocializmus egy országban elvének problémája nem fontos? Akkor Sztálin miért beszélt erről három órán keresztül?... (*zaj, tiltakozások*). Tíz-tizenöt percet kérek, hogy mondhassak valamit a blokkról és a Komintern kérdéséről. (*Zaj, kiáltások: elég!*) Tudjátok, elvtársak, hogy a párt most dönt arról, hogy megszüntessék Komintern-beli működésemet. (*Kiáltás az ülésteremből: Ez már eldőlt!*) Egy ilyen döntés abszolút elkerülhetetlen a jelen körülmények között, de tisztességes eljárás-e részletekről az, hogy nem adtok nekem öt percet, hogy beszélhessek a Komintern problémáiról? (*Zaj, kiáltások: Elég! Az elnök megrázza a csengőt.*) Kérek benneteket, elvtársak, hogy adjatok nekem tíz-tizenöt percet, hogy be tudjam fejezni ezt a két kérdést. (*Az elnök szavazást rendel el; és a túlnyomó többség az ellen foglal állást, hogy adjanak Zinovjevnek még tíz percet.*). *U.ott.* 577. l.

21. *15 Konferencia VKP(b)* im. 578-601. l.

22. *U.ott.* 601. l.

23. *U.ott.* 637. l.

24. *U.ott.* 671. l.

25. *U.ott.* 638. l.

26. *U.ott.* 754-755. l.

27. *U.ott.* 698-707. l.

28. Ld. jegyzeteit november 26-ról archívumában.

29. *V. Serge: Le Tournant obscur.* Paris. 1951. 116. l.

Fordította: Barta Róbert

Moshe Lewin:

AZ UTOLSÓ ELLENZÉK*

I. A „jobboldali veszély”

A baloldali ellenzékkel szemben álló párttöbbség korántsem volt egységes. 1926-ban, Trockij szerint, három irányvonal is jelen volt a Központi Bizottságon belül: a Rikov nevével fémjelvezhető parasztpárti irányzat, Tomszkij szindikalista csoportja, valamint a Sztálin vezette pártapparátus támogatói.¹

1927 vége felé a baloldal — a Platformban — felfedte a jobboldali és centrista tendenciák létezését, meglehetősen pontossággal azonosította az irányzatok mögött meghúzódó erőket, és rámutatott arra, hogy a közös ellenség eltávolítása után elkerülhetlenné válik a két irányzat közötti szakadás.² A XV. pártkongresszusról készített elemzésünk is azt bizonyítja, hogy az egyhangú határozatok és a közös terminológia ellenére valójában két egymással szembenálló tendencia jellemezte a pártot.

Trockij jóslata hamarosan beigazolódtott. A Politbüro egysége már az első válság idején felbomlott. A baloldal felett aratott győzelmi ünnepnek még szinte vége sem szakadt, a pártvezetők újra egymás torkának ugrottak egy gyűléssel és intrikákkal terhes feszült légkörben.

Az új ellenzék — amely a legutolsó említésre méltó ellenzéki csoport volt — abban különbözött a Baloldali Ellenzéktől, hogy a vitát nem a párt egésze előtt kívánta folytatni. Ezúttal bármennyire is kiélezett volt a küzdelem, a polémia kizárólag a Politbúrón, esetenként a Központi Bizottságon belül zajlott. A közvélemény csak a harc befejezése után tudott meg részleteket annak tulajdonképpeni létezéséről, miután a győztes, elhallgattatván ellenfeleit, az egész országot előtt bélyegezte meg őket.

Egy neves történész, Daniels, a jobboldali ellenzékéről szóló emlékezetes fejezetben találóan állapítja meg: „a jobboldali ellenzék története lehetővé teszi, hogy nem mindennapi kép alakuljon ki bennünk egy politikai csoportról, amelyet először legyőztek, és csak ezután támadtak meg”.³

Mindazért maga a jobboldal is hibázható, hiszen előzetesen úgy döntött, hogy ragaszkodik a szabályokhoz és a nézetkülönbségeket nem viszi ki az „utárára”. Ez a taktika azonban ahelyett, hogy reményeiknek megfelelően nagyobb védelmet nyújtott volna számukra, csak azt eredményezte, hogy egy olyan ellenfél karmai közé kerültek, amely náluk jóval nagyobb szervezői tapasztalatokkal rendelkezett, s végül is ügyesen felülkerekedett.

A küzdelem a cselszövekek egész sorozatát is jelentette; ami azonban kockán forgott, az végső soron az egész ország számára is alapvető fontossággal bírt. Két egymással szembenálló koncepció közül kellett választani, amely alapján a szocializmus továbbfejlődhetett. Az alapvető aktuális vitapont az „átkozott” paraszt kérdés volt; vagyis annak a problémának az eldöntése, hogyan lehet iparosítani egy fejletlen és túlnyomórészt paraszti társadalmat.

A két nézet közötti különbség akkor került elkerülhetlenül a felszínre, amikor a körülmények kényszerítő ereje és Sztálinnak a Politbúróval folytatott gyors és hatásos taktikája azt eredményezte, hogy a kormány „kényszerintézkedéseket” foganatosított az ország vidékein. Ennek következményeként megindult a mezőgazdasági körzetek pusztulása, amely nem maradt hatás nélkül a párt vezető soraiban sem. Sztálin és munkatársainak lehetséges céljai és módszerei bizalmatlanságot szültek, amely hamarosan ellenségeskedéssé fajult.

Elsőként Rikov emelte fel szavát, aki a kormányapparátus többségi véleményét képviselte, majd szívre lépett Kalinyin is, a CIK** azon tagjainak nevében, akik a mezőgazdasági ügyek alapos ismerői voltak, s nagyon pontosan érzékelték az egész országban megnyilvánuló nyugtalanság jeleit.

E két vezető — egyébként maguk is paraszti származásúak — már korábban is ismert volt;

* Moshe Lewin: *Russian Peasants and Soviet Power. A Study of Collectivization*. Norton. New York. 1975. 294-325. l.

** CIK = Centralnűj Iszpolnyitelnűj Komitet (Központi Végrehajtó Bizottság), a Legfelső Tanács Elnökségének elődje

elsősorban parasztpárti nézeteik és a vidék alapos ismerete révén hívták fel magukra a figyelmet. Tomszkiq ugyancsak csatlakozott hozzájuk. Amikor Sztálin visszatért szibériai körútjáról, egyre inkább meg volt győződve a „kemény kéz” politikájának hatásosságáról. Ezért döntött úgy, hogy széles körű tisztogatásokat kezdeményez Szibériában és az ország más vidékein is, mindenképp azért, hogy legyőzze az ilyen módszerek ellenző erőket a pártapparátuson belül. Emiatt lépett fel szinte azonnal a Politbüro fent említett tagjai által alkotott ellenzékkel szemben, ugyanakkor úgy tűnik, hogy azoknak viszont sikerült őt némileg féken tartani. Bizonyos források szerint a Politbüroban „néhány rendkívül heves vita” zajlott le Sztálin és Rikov között.⁴

Sztálin azonban nem az a típusú ember volt, aki hajlandó lett volna eltűnni az ehhez hasonló kritikai megjegyzéseket. Első ténykedése a kényszerintézkedést ellenzőkkel szemben a Mezőgazdasági Népbizottságban végzett tisztogatás volt, amelyet egy egyszerű szervezeti átalakításnak tüntetett fel. Ezt további tisztogatások követték, amelyek azonban kevésbé voltak feltűnőek, miután rendkívül körültekintően hajtották végre őket, nehogy ez casus belli-t jelentsen a Politbüro részéről. Sztálin hosszú távú stratégiájának legfontosabb része az „elhajlások” elleni kampány elindítása volt, amelyek létezését előbb a párt, majd néhány nappal később az egész ország előtt leplezte le. Neveket azonban ekkor még nem említett, csak a helyi szervek résztültek kritikában.

Egy január 13-i vidéki hivatalnokokhoz intézett levelében a vidéki munka romlásának okaiként Sztálin azt a problémát említette, hogy a pártszervezetekben és más adminisztratív szervezetekben „a párt szellemétől teljesen távol álló elemek bukkantak fel, akik a falun nem látnak osztályokat, akik nem értik osztálypolitikának alapjait és oly módon próbálnak dolgozni, hogy senkit se sértsenek meg a faluban, hogy békességben élhessenek a kulákkal, és hogy általában megóvják népszerűségüket a falu »minden rétegében«.”⁵ (Sztálin e levele Szibériából való visszatérése után is írhatta, amikor már lezajlott a Rikovval folytatott szópárbaj.)

Az ezt követő hónapokban e témát Sztálin fokozatosan kiszélesítette, vezérelvként alkalmazta az elhajló tendenciák ellen intézett propaganda-támadások során, amelyeket, különösen a kampány kezdeti szakaszában, még úgy állítottak be, mintha azok csak helyi szinten alakultak volna ki, távol a központtól. A vezetés ennek megfelelően csatlakozott e káros tendencia elítéléséhez, noha a kritikai megjegyzésekbe némi „felhang” is vegyült, ez azonban csak a jólétesültek számára bírt jelentőséggel.

Márciusra a magas rangú hivatalnokok már széles körben pletykáltak, hogy nézetkülönbségek vannak Sztálin és Rikov között, bár a szakadás természeté még nem volt ismert. Sztálinnal való érintkezéstük során ugyanezen hivatalnokok megfigyelhették Sztálin váratlan és nyugtalanító fesztelenségét és hajlékonyságát az őt korábban jellemző macakcassággal és meg nem alkuvó magatartással szemben.⁶

A Központi Bizottság április elején ülésező plénuma alapvetően eseménytelenül telt el. Ugyanakkor számtalan küldöttet — különösen a vidékről érkezőket — nyugtalanított a falvakban érvényre jutott kényszerítő intézkedések negatív hatása, és a többség véleménye nem egészen volt kedvező Sztálinra nézve.⁷

Sztálinnak ekkor még nem sikerült kezébe kaparintania a Politbüro felsőlti ellenőrzést sem. Annak tagjai nem rendelkeztek világosan megfogalmazott politikai célkitűzésekkel ebben az időszakban. Az ülésen elfogadott határozatok elemzése azt sugallja, hogy a Politbüro minden kifejezést alaposan megvitattott, és az világos, hogy a különböző nézetek összehangolásával igyekezett biztosítani, hogy a megfelelő tézisekben szereplő alapvető pontok adekvát módon tükröződjének az ülés végso határozataiban.

Sztálin szükségesnek találta, hogy visszavonulót fújjon, és beleegyezett, hogy a határozatok tartalmazzák a buharini elvek főbb pontjait a rugalmas árpoltiika szerepéről, a piaci viszonyok fontosságáról, „a kulákok elleni offenzíva” koncepciójának egy nagyon szerény változatáról, a túlkapások formális elítéléséről stb. Ugyanakkor Sztálin elérte, hogy a határozatokba belefoglalják személyes véleményét a kulákoknak a problémák előidézésében játszott szerepéről, amely különösen aktív volt a *zapatovki* (beszolgáltatások) idején, és azt is hangsúlyozták, hogy a kényszerintézkedések bevezetése elkerülhetetlen volt. Azt is kijelentette, hogy azokat hamarosan újra alkalmazzák, de „csak, ha túljutunk a nehézségeken”⁸.

Sztálinnak sikerült elfogadtatni nézeteit a kormány gabonaár-politikájával kapcsolatosan is, amellyel biztosíthatta az adminisztratív szervek további tisztogató munkáját. Ugyancsak Sztálin javaslatára a határozatba bekerült két külön záradék, amely elítéli a pártban belüli „romlót”

elemeket, akik „figyelman kívül hagyják az oszdtályhelyzetet vidéken, és akik képtelenek arra, hogy gyors visszavonulásra készessék a kulákokat”⁹.

A Központi Bizottságot nem értesítették a Politbúrón belüli nézeteltérésekről, így az egyhangú határozatot a testület tudomásul vette. Hogy ezek a különbségek léteztek, az világosan látható a plénum eredményeiről készített jelentésekből, amelyeket a szokásos gyakorlatnak megfelelően, a nagyvárosokban tevékenykedő pártaktivisták készítettek.

Moszkvában Sztálin „gratulálhatott magának” az általa eredményesnek tartott plénum után. Nem voltak „belső viták”, valamennyi döntést egyhanguan fogadtak el, „frakciós kirohanások és frakciós demagógia nélkül”¹⁰. Ezt előterjesztve összefoglalta saját nézeteit, amelyeket az előző fejezetekben részletesen bemutatunk. Különösen túláradóan dicsérte a kényszerintézkedéseket, amelyek lehetővé tették a válság legyűrését, és amelyeket — mint mondta — újra alkalmazni kell, ha a körülmények megkövetelik.¹¹ Nevek említése nélkül élesen támadta azokat, akik megkérdőjelezték politikájának helyességét. Az általa használt érvek kegyetlenek voltak, de hatásosak. Akinek az a célja, hogy kedvébe járjon a gazdagoknak és a szegényeknek is „az nem marxista, hanem tökfilkó (durak)”¹².

Sztálin bírálói és különösen Buharin (aki feltehetően már márciusban csatlakozott Rikovhoz) növekvő aggodalommal tapasztalhatták, hogy az általuk felvállalt vonal egyre veszélyesebb¹³. Elméleti szempontból alapos és kielégítő magyarázatot kaptak a helyzetről, illetve arról az igényről, hogy „egyensúlyt kell elérni a nemzetgazdaság különböző szektoraiban”. Az elméletieskedés azonban kevés volt ahhoz, hogy eloszlassa félelmüket. Úgy tűnt, hogy a megvalósítandó politika pusztán az előző évi megismétlése lesz, vagy még rosszabb.

Buharin jelentést készített a leningrádi pártbizottságnak a plénumon levont következtetésekről. Beszédét a párt „konzervatív elemivel” szemben megfogalmazott bírálat szolgai megismétlésével kezdte, elítélte azokat, akik nem értették meg sem a helyzet példa nélkül álló természetét, sem a „kulákok elleni kényszerű támadás szükségességét”. „Elvesztívén oszdtályöntudatát, ezen elem a kulákkal való megegyezésre törekszik.”

Ezen a ponton ugyanakkor Buharin egy egészen szokatlan, sokkal személyesebb hangot ütött meg, amely teljesen idegen volt a plénum határozatától. „Másrészről” — folytatta —

„megfigyelünk egy olyan tendenciát, amely figyelmen kívül hagyja a fejlődés bizonyos elkerülhetetlen fokozatát. Ez tükröződik például abban, hogy bizonyos emberek képtelenek arra, hogy érzékeljék a kényszerintézkedések függő természetét, amelyet úgy tűnik, többé-kevésbé normálisnak tekintenek. Hasonlóképpen van egy olyan irányvonal is, amely tagadja az egyéni háztáji növekedésnek fontosságát, és van olyan tendencia is, amely túlzott hangsúlyt fektet az adminisztratív módszerek használatára. Úgy tűnik, hogy bizonyos alapelveket, amelyeket pedig mindig a fejünkben kellene tartanunk különösen a középparasztságra vonatkozóan, néha hajlamosak vagyunk elfelejteni.”¹⁴

E célzást akár a trockisták elleni bírálatnak is lehetett volna tekinteni, valójában azonban egy Sztálinra mért burkolt támadás részét képezte. Ezen a ponton Buharin nem mert tovább lépni.

Június folyamán felerősödtek a Sztálin politikáját bíráló hangok és érlelődően volt az az elhatározás, hogy szembe is szálljanak vele. Kevés adat áll rendelkezésünkre erre a korszakra vonatkozóan, de a Trockij archívum iratanyaga itt is segít az eligazodásban.¹⁵ Úgy tudjuk, hogy ebben az időszakban Uglanov, a moszkvai pártbizottság titkára, egy kisebb pártalapszervezet előtt mondott beszédében keményen bírálta Sztálin elhibázott politikáját, mert az téves statisztikai adatokra épül. Ugyanabban az időpontban Szlepkov — Buharin egy másik támogatója — Kirovot támadta Leningrádban. Elégedetlenség nyilvánult meg a „prokonzul” számos alárendeltjével szemben is. Tomszkij, a szakszervezeti mozgalom vezetője nyíltan készült a küzdelemre, s tárgyalásokat folytatott a trockista Pjatakovval, aki pedig nem is olyan régen „kapitulál”. A hónap elején magánbeszélgetései során Buharin a „trockizmus folytatójára”¹⁶ utalt Sztálinnal kapcsolatosan, de néhány héttel később ő is belátta, hogy a trockista veszély jóval kisebb fenyegetést jelent, mint maga Sztálin, akit sürgősen le kell váltani, ha az ország el akarja kerülni az összeomlást.

Amikor nyár elején felújították a kötelező beszolgáltatás rendszerét, a parasztsággal való viszony olyan szintre süllyedt, amely példa nélkül állt a NEP bevezetése óta eltelt időszakban. Hasonlóképpen a párt vezetői körül is megfogyott a légkör, ilyen rendkívül feszült atmoszférát nem tapasztalt a párttagság a trockisták bukása óta.

A személyes érzelmi hullámok oly magasra csaptak, hogy júniusban Buharin és Sztálin már nem

voltak beszélőviszonyban egymással. A szakítás teljes volt a politikai és a magánéletben egyaránt. Buharin, Rikov, Tomszkij és Uglanov (moszkvai párttitkár, a Politbüro póttagja) egyeztettek elképzeléseiket. Ellenfeleik hasonlóképpen cselekedtek.

A két oldal most azzal a célkitűzéssel indult harcba, hogy a Politbüro olyan, viszonylag el nem kötelezett tagjait megnyerjék maguknak, mint Kalinyin, Vorosilov és Andrejev, akiket Buharin saját hívének tartott, de akik visszaléptek, amikor Sztálin leváltásának lehetősége felmerült.

Az egyetlen politikust, aki közvetlen támadást indított a Politbüro ellen, egy második vonalbeli személyiség, a pénzügyi népbiztos helyettese, Frumkin volt. A Politbüro tagjainak címzett 1928. július 15-én kelt levelében arról a veszélyről írt, amelyet a kapitalista világ jelent a Szovjetunió biztonságára.¹⁷ Ugyanakkor Frumkin azt fejezte, hogy az igazi veszély nem az ellenség erejében rejlik, hanem „erőnk politikai és gazdasági gyengülésében”.¹⁸ Mindezzel azt is sugallni kívánta, hogy az állítólagos külső fenyegetettség, amelyet a hatóságok propaganda célokból szívesen emlegettek, ha azt célszerűnek találták, a valóságban kevésbé súlyos, mint az a veszély, amely a rosszul felmért politikai bevezetéséből fakadhat. Szerinte ezért a szegény- és középparasztság a „szovjethatalom ellen van”, s „ez a hangulat már a munkásközpontokra kezd áterjedni”.¹⁹ Bírálta a XV. pártkongresszus után alkalmazott politikát, különösen annak a vidékre vonatkozó kitételeit, melyeket egyszerűen károsnak minősített, mivel a gazdasági helyzet megromlásához vezettek. „A kulák törvényen kívül helyezése — állította Frumkin — az egész parasztsággal szembeni törvénytelenesekre (bezzakonyija) vezetett.”²⁰

Frumkin elítélte a kuláktalanítást, mint a kulák elleni harc igazságtalan formáját, és javasolta a XIV. és a XV. pártkongresszus határozataihoz való visszatérést, valamint gyakorlati lépések egész sorozatának alkalmazását: a gabonaárak felemelését, a piacok újbóli megnyitását, a gabonapiac normális funkciójának visszaállítását, és természetesen valamennyi kényszerintézkedés megszüntetését.

Levele olyan megállapításokat is tartalmaz, amely jól tükrözi a kor magas rangú politikusainak általános nézeteit:

„Bármilyen kritika is ér majd engem, köteles vagyok kijelenteni, hogy a mezőgazdasági termelés jelenlegi helyzetében minden pudnyi gabona a proletárdiktatúrát erősíti és segíti az iparosítást, ugyanakkor minden pudnyi gabonavesztés csak gyengít bennünket.”²¹

A Politbüro határozatot hozott, hogy Frumkin levelét megküldi a Központi Bizottság valamennyi tagjának, hogy aztán a testület elkészíthesse a hivatalos választ. Sztálin azonban megkerülte a döntést és személyesen válaszolt.²² Bíráló megjegyzéseit néhány, a levélből kiragadott részletre koncentráta, fő vádpontként megemlítvén, hogy Frumkin a kulákok politikai jogainak visszaállításáért emelte fel szavát.²³ Frumkin többi megállapításával szemben azonban Sztálin meghátrálásra kényszerült, elismerte a kuláktalanítások túlkapását, azt is hozzáfűzve, hogy utasítások történtek a piacok újra megnyitására, valamint a felvásárlási árak felemelésére.

Buharin, Rikov és Tomszkij szemrehányással fordultak Sztálinhoz, amiért a Politbüro határozatát megkerülte, be kellett azonban érniük azzal, hogy a testület enyhe dorgálásban részesítette a főtitkárt és elismerte, Sztálin válasza „befejezetlen”.²⁴

Sztálin tehát csaknem sértetlenül került ki ebből a kis közbűntételből, ügyesen megelőzve minden ellene irányuló kritikát. Tehette ezt annál is könnyebben, mivel a Politbüro többsége még mindig határozatlan volt az előtűnt álló problémák megoldásával kapcsolatban, s különösen arra nem volt felkészülve, hogy elhatárolja magát Sztálin egyoldalú lépéseitől. Buharin véleménye szerint Sztálin úgy viselkedett, mintha a Politbüro a főtitkár pusztá „tartozéka” lenne, mások azonban nem osztották nézeteit. Hogy a kollektív vezetés elvei megsértésének vádját elkerülje, Sztálin feltehetően konzultált, vagy legalábbis formális tanácskozott a Politbüro néhány tagjával, de nem a „hármakkal” vagy Uglanovval. Kétségtelen, Sztálinnak megvoltak a maga módszerei, hogy hatást gyakoroljon a Politbüroára. Még a szokimondó Frumkin sem merte őt személyében támadni, s csak Molotovot és Kubjakot hibáztatta az előfordult túlkapásokért.

Sztálin a taktika mestere volt, s ami még fontosabb, a pártapparátus manipulálásának nagymestere. A legnagyobb ügyességgel játszotta ki kártyáit. Nagyszerű érzékkel kerülte el a számára kedvezőtlen területeket, igyekezett kivonni magát az általános beszélgetésekből, de kíméletlenül kihasználta a támadások lehetőségét, még olyan jelentéktelen politikussal szemben is, mint Frumkin, csak hogy kétségbe vonja a buharini eszmék hitelességét, melyeket még Buharin

sem mert teljes egészében magáénak va¹ani.

Sztálin gyakran igyekezett ellenfeleit olyan helyzetbe hozni, hogy támadásaik során azok szakadároknak és elhajlóknak tűnjének. Pletykákat terjesztett küszöbön álló megegyezéséről a baloldallal. Valószínűlegnek tűnik, hogy egy ilyen lépést valóban mérlegelt volna. Hasonló szóbeszédet arra is alkalmat adtak, hogy a trockisták erejét gyengítsék és megosszák, s magát Trockijt is elszigeteljék.²⁵

Ideológiai megfontolások nem játszottak szerepet e taktika kivitelezésében, az egyedüli cél az volt, hogy Sztálin megerősítse saját személyes hatalmát. Erről az oldaláról eddig még nem ismerték, s ez mély hatást gyakorolt Buharinra, egyúttal óvatossá is téve őt. „Sztálin egy lelkiismeretlen cselészöveg — fakadt ki Buharin —, hatalomvágya mindemnél előbbre való. Pillanatok alatt feladja elveit, ha meg akar szabadulni valakitől.”²⁶

A júliusi ülés előtt teljessé vált kettejük között a szakítás. Az első összecsapás az előkészületek idején történt.²⁷ Buharin javasolta, hogy tarssanak vitát az általános politikai vonalról, de Sztálin ügyesen kikerülte a témát. Számtalan szópárbaj után (és miután Buharin két levelet is írt a Politbürohoz) az ügyet a „hetek” elé terjesztették.²⁸

Buharin visszaemlékezése szerint: „Szörnyű jelenet volt. Elkezdett velem üvöltözni. Idéztem neki a Himaljáról mondott megjegyzését.²⁹ Rám ordított: »Őn hazudik! Ellenem akarja fordítani a Politbürot».”³⁰ Egy későbbi tanácskozás alkalmával Buharin felolvasott egy hosszú szövegtervezetet, amely téziseit tartalmazta a júliusi ülésre. A dokumentumot egy pillanatra sem engedte ki a kezéből. („Nem bízhat egy darab papírban.”) Molotov, aki ilyen ügyekben teljesen tapasztalatlan volt, azzal válaszolt, hogy Buharin tervezete „pártellenes nézeteket tartalmaz”, ugyanakkor Sztálin ugyanazt a taktikát alkalmazta, mint Frumkin levele ügyében. Ezúttal azonban annyival ment tovább, hogy kijelentése szerint „Buharin téziseinek kilenczétével egyetért.”

Buharin tervezetét végül vitaanyagként fogadták el, így ő felkészült arra, hogy azt a plénumra alaposan átdolgozza. Ellenfelei azonban ismét megelőzték; a „többiek” olyan anyagot terjesztettek elő, „amelyet az enyémből loptak”. Sztálin teret engedett Buharin bírálataának, az általános politikai vonal fölötti vitára azonban nem került sor. A Politbüro így rendezvén sorait egységes testületként állhatott a Központi Bizottság elé. A „hármak” sem láttak más alternatívát és meg kellett elégedniük néhány kiegyezéssel.

Az ülés július 4-i megnyitása előtt egy furcsa párbaj zajlott a Pravda hasábjain. Az, hogy a sajtót használják fel a közvetlen stratégiai támadások megindítására, egyáltalán nem volt szokatlan. Asztrov, a Pravda szerkesztője olyan írást publikált, amelyben élesen bírálta a parasztsággal szemben elkövetett bűnököt, s hiteles lényekkel támasztotta alá mondanóját. Szabadon idézte Buharin bírálatait azokról az elemekről, akik túlzott hangsúlyt helyeztek az adminisztratív eszközök használatára és lehetségesnek vélték a fejlődés folyamatából kifelejtteni bizonyos szükségszerű fázisokat.

A főtűkért azonban nem lehetett fölülmúlni. Ugyanebben a számban megjelent Sztálin három héttel korábban írt levele, amelyet gyorsan leközöltek Asztrov cikkét ellensúlyozandó. Nehogy a Pravda nemkívánatos szánalmat ébresszen olvasóiban a középapparátok iránt, Sztálin a munkás-paraszt szövetségről (szmüeska) saját interpretációját fogalmazta meg, amelynek az volt a lényege, hogy az ingadozó középapparát csak úgy lehet a megegyezést tartóssá tenni, „ha erélyes harcot folytatunk a kulákság ellen és fokozzuk a szegényparasztság közötti munkát”.

Noha ezen az ülésen nem vitatták meg részletesen a párt általános politikáját, a két szembenálló irányvonallal szembeni nézeteltérés bontakozott ki a kényszerintézkedések és a „pótadó” kérdésében. A felszólalók többsége visszafogott hangnemben fogalmazott, s a jobboldal is „lillelmesen” viselkedett. Ettől függetlenül azonban gyakran került sor heves szópárbajokra.

A vita legélénkebb része a gabonaproblémáról és a beszolgáltatásokról folyt, és július 9-től 11-ig tartott.³¹ Kalinyin a szovhozokról, Molotov a kolhozokról, Mikojan pedig a *zagotvki* lebonyolításáról tartott beszámolót, és valamennyien higgadt hangnemben szóltak. Mikojan beszéde jó alapot nyújtott arra, hogy azt kompromisszumos javaslatként egyhangúlag elfogadják, s amit egyébként a Politbüro már azt megelőzően jóváhagyott.

Mikojan után Osszinszkij, Andrejev, Szeckij és Szokolnyikov emelkedett szólásra, s valamennyien további engedményeket követeltek a középapparátok (szerednyakok) számára. Uglanov és Rikov figyelmeztette a hatóságokat arra a veszélyre, amelyet a kényszerintézkedések jelenthetnek, amennyiben azok „megszokott” jelenséggé válnak; illetve felhívták a figyelmet az egész országban jelenlévő elégedetlenségre.

A sztálinisták ugyanakkor szinte minden lényeges kérdésben ragaszkodtak eredeti álláspontjukhoz. Kaganovics, aki korábban nem lett volna hajlandó megnyilatkozni, most a kényszerintézkedések mellett foglalt állást, arra hivatkozva, hogy nem elég pusztán az ármechanizmus manipulációjára támaszkodni.³² Rikov visszavágott és Szokolnyikov szerint „fasírtot csinált Kaganovicsból”. Rikovot nem lehetett megévesztetni azzal a durva és elcsépeelt sztálinista vonallal, amely különbséget tesz a „párt irányvonala és végrehajtás során előfordult túlkapások” között.

„Rengeteg visszaélés történt — állapította meg —, s mindez szerves részét képezi a januárban bevezetett beszovalgálati rendszernek.” „Kaganovics beszéde — fűzte még hozzá — úgy veszi védelmébe a kényszerintézkedések politikáját, mintha az mindig és minden körülmények között alkalmazható lenne.”³³

Július 9-én Sztálin maga is mondott egy hosszadalmas beszédet, amelyet azonban akkor nem publikáltak.³⁴ Fejtegetéseit a következő témákra összpontosította: „pótadó”, amelyet szükségszerű kivetni a parasztságra, mert az az iparosítás egyik alapvető előfeltétele; az osztályharc, amely fokozatosan erősödik a szocializmus fejlődésével; a kényszerintézkedések, amelyeket a hivatalos politika legitím eszközeként vett védelmébe; valamint egy erős, önkriktától mentes vezetőség iránti igény.³⁵

Buharin Sztálin után, a következő napon mondott beszédet. Időközben a titkárság erőteljes lobbyzásba fogott, hogy megnyerje magának a Központi Bizottság azon tagjait, akik elleneztek a pótadó kivetését, illetve a parasztság számára jóval kedvezőbb árpólitika bevezetését szorgalmazták. Miután a leningrádi küldöttség küzdött legerőteljesebben a pótadó bevezetése ellen, őket „dolgozták meg” a legalaposabban. Buharin kezdte gyanítani, hogy a korábban maga mögött tudott többség lassan a titkárság álláspontjához közelít. A plénum előtt elmondott beszédét többször félbeszakította Vorosilov közbeküldésével, mellyel érveit igyekezett lefelteníteni. Mégis, az ülés kezdetekor Vorosilov még azok közé tartozott, akikre Buharin biztosan számíthatott.

Buharin a helyzet súlyosságát annak a ténynek tulajdonította, hogy a rendszer ellenségei még mindig jól tartják magukat. „A legkisebb ingadozásnak a párt soraiban a kérdéssel kapcsolatban (parasztkérdés) aránytalanul súlyos politikai visszahatása lesz.”³⁶

A gabonaválság, bizonygatta, az ország alapvető gyengeségének megnyilvánulása — mindenféle tartalék teljes hiánya. Ilyen körülmények között lehetetlen egyszerre haladni mindhárom fronton: a mezőgazdaság, az ipar és a fogyasztás frontján. „Halljuk akkor az Ön általános receptjét a gyógyómódról!” — kiáltott közbe Vorosilov. Buharin halálos komolysággal válaszolt: „Nincs ilyen recept, egyébként pedig a saját számlájára viccelődjön!”

Beszédét Sztálin bírálatával folytatta, utalva arra, hogy az iparosítás elkülthetetlenül fenyegeti a munkás-paraszt szövetséget (szmücskát). Tagadta, hogy az árszabályozás „kapitalista” módszer lenne. Ellenkezőleg — mondotta —, olyan eszközt ad a kezünkbe, amellyel lényegesen befolyásolhatjuk gazdaságunkat. A hibás tervezés és a téves árpólitika a felelős a legutóbbi válságért, amely a hadikommunizmusra emlékeztető lépésekre kényszerít bennünket.

Gazdasági szempontból ezek a lépések nem indokoltak, politikailag pedig kifejezetten káros hatásúak. Meg kell kísérlelnünk minden áron, hogy megőrizzük jó kapcsolatainkat a középparasztokkal és lehetővé tegyük, hogy javítsanak életkörülményeikre. A kulákok elleni hadjáratot be kell szüntetnünk s termelői kapacitásukat adóztatásokkal kell kiaknáznunk. A kulák mindaddig ártalmatlan, amíg nem egyesíti erejét a középparaszttal. „Semmilyen körülmények között nem engedhetjük meg magunknak a parasztsággal kötött szövetség kockázatát.”

Beszéde vége felé Buharin egy olyan kérdéssel foglalkozott, amelyet majd a későbbiekben fejtett ki teljes egészében. Őva intett az állami adminisztráció túlzott centralizációjától, amely elfojt minden kezdeményezést és teret nyit a felelőtlenségnek.³⁷

Időközben, a jobboldal teljes elképződésére, a leningrádi küldöttség elhatározta magát küldöttük, Szteckij beszédétől, aki korábban élesen bírálta a pótadó bevezetését. Buharin magán megmáltva „egyetlen lövés nélkül távozott a harcmezőről”, ahogy Szokolnyikov megfogalmazta. Molotov ezek után felbátorodva intézett támadást a Pravda ellen, amely főleg Asztrovnak köszönhetően még mindig a buharinisták kezében volt.³⁸ A Pravda július 7-i számában közölte Asztrov kritikai megjegyzését, amelyben azt a cikket bírálta, amely a mezőgazdasági szektorban bekövetkezett pozitív változásokat a XV. pártkongresszus határozatainak tulajdonította. Az írás lelkes szerzőjét Asztrov finoman rendre utasította, kijelentvén, hogy senmi sem igazolja a sikerek túlhangsúlyozását, különösen ott, ahol kényszerintézkedéseket alkalmaznak. „E rendszer sikere a

proletariátus és a paraszti tömegek közötti szövetség további megerősítéséhez vezetett volna. Mindezt azonban nem igazolja az a számtalan levél, amely szerkesztőségünkbe érkezik, s amely meggyőzően tükrözi a közvélemény hangulatát." A szerkesztők azt is kifogásolták, hogy a cikk írója szerint a kényszerintézkedések teljes összhangban vannak a XV. kongresszus határozataival, és nagymértékben hozzájárultak a mezőgazdaság állítólagos fejlődéséhez. A lap munkatársai kategórikusan cáfoltak bármilyen pozitív változást az agrárszektorban.

A titkárság már képtelen volt elviselni a szerkesztői szabadság ilyen mérvű megnyilvánulását a Pravda részéről, s ezzel kezdetét vette Molotov rágalomhadjárata a lap munkatársai ellen. Molotov előterjesztette saját interpretációját az adott problémákról. A válság oka a középparaszt — állította. „A középparasztok erőt gyűjtöttek, ezért állnak konfliktusban” [a rendszerrel. Kiemelés tőlem — Moshe Lewin].

Tomszkij visszafogott hangnemből, de csípős határozottsággal válaszolt. „Ha Molotovnak igaza lenne, vajon milyen megoldások közül választhatnánk? Ön támogatja a NEP-et, de kulákok és nepmanok nélkül, illetve anélkül, hogy bárkinek is engedményeket adna. Ez ilyen politikának azonban semmi esélye.”³⁹ Tomskij nagyobb odafigyelést és őszintébb engedményeket követelt a középparasztok számára.

Erre az időre a titkárság manőverezése sikeresnek bizonyult, és Sztálin tovább növelte és erősítette befolyását a KB-tagok körében. A felszólalók többsége, akik korábban a parasztság számára kedvezőbb árpolitikát követeltek, most eltértek eredeti álláspontjuktól.⁴⁰ A pótdát, amelyet Sztálin nagyon fontosnak tartott, a KB többsége elfogadta. Anélkül adták beleegyezésüket, hogy halvány fogalmuk lett volna a kifejezés pontos definíciójáról, amelyet olyan általánosságban fogalmaztak meg, hogy a lehetséges módszerek egész skáláját magában foglalta. Ezek lehetővé tették a különböző források elvonását az agrárszektorból, a parasztok számára némileg terhes procedúra alkalmazásától kezdve egészen a kíméletlen és szisztematikus kizsákmányolásig.

A Központi Bizottság egyszerű tagja — Buharin szerint — nem értette sem a bonyolultságát, sem a kihatásait e komoly elvi vitának. Mégis, sem Buharin, sem munkatársai nem tettek lépéseket, hogy felvilágosítsák őket. A Központi Bizottság tagjai egyébként is sokkal inkább a pártapparátuson belüli erőegyensúly kérdésével foglalkoztak — lévén maguk is apparatcsikok —, mintsem politikai vagy ideológiai problémákkal.

A leningrádi küldöttség vezetője, Komarov, aki nem kívánta támogatni a Szeckij által előterjesztett indítványt, később nem győzött mentegetőzni Buharin előtt.⁴¹ Elképzelhet, hogy megfenyegették, vagy nyomás nehezedett rá a titkárság részéről.

Amint helyzete megszilárdult, Sztálin viselkedése megváltozott. Július 11-én mondta el következő beszédét. Felbuzdulva a kulisszák mögött megvívott harc sikerétől, amely a KB többsége számára ismeretlen volt, Tomskijra támadt. Beszédének egy részét idézi Szololnyikov.

„Megdöbbenett Tomskij beszéde. Úgy tűnik, úgy gondolja, hogy számunkra nincs más választás, mint engedményt tenni a parasztoknak. Ez defetista álláspont, amely a szocialista építésbe vetett hit hiányáról árulkodik. És mi van akkor, ha a középparaszt odáig megy, hogy engedményeket követel a külkereskedelmi monopólium kérdésében, vagy egy parasztszövetség létrehozására törekszik?”⁴² Nekünk akkor is engednünk kellene? Ez defetizmus. Erőnk a szovhozokban és a kolhozokban rejlik, valamint abbéli erőfeszítéseinkben, hogy aktivizáljuk a szegényparasztságot.”⁴³

Szololnyikov mindezt kiegészíti Sztálin ábrázolásával beszéde közben: „Sötét képi, rideg, dühös és bosszúra szomjas. Ijesztő látvány. Ekkor döbrentünk rá, hogy Sztálin is támadásba lendült, úgy, mint Buharin. Nyeresége általános meglepetést keltett.”⁴⁴

Sztálin bírálta azokat a küldötteket is, „akik még csak nem is szóltak a kolhozokról és a szovhozokról...” Ez volt a vesszőparipája, és tény, hogy e témát a buharinisták nem nagyon emlegették. Minél kevesebb figyelmet szenteltek a kolhozoknak, Sztálin annál inkább hangsúlyozta annak jelentőségét, mint olyan hatékony eszköznek, amely lehetővé teszi a szocialista erődíjmenyek vidéki kiegészítését azonnali hatállyal.⁴⁵

Sztálin már az éve eleje óta ezen a megoldáson törté a fejét. Először ezen az ülésen terjesztette elő, mint általános gyógymódot, ellentétben a sarokkövét. Azoknak, akik szkeptikusak voltak a hatalmas mezőgazdasági vállalatok lehetséges sikerét illetően, Sztálin a montanai (USA) Campbell birtokában lévő több mint 39 000 hektáros óriási prosperáló farm példáját idézte. Azt állította, hogy a Szovjetunió, és egyedül csak a Szovjetunió rendelkezik azokkal a szükséges előfeltételekkel, amelyek még hatalmasabb farmok megalapításához kellenek. Ezen előfeltételek közé tartozik a

földek nacionalizálása, a földbérlet minden formájának hiánya, a profit motiváció hiánya, és nagyméretű állami támogatás.⁴⁶

Sztálin hallgatósága természetesen ismerte azt a tételt, hogy a proletárdiktatúra felsőbb rendű minden más kormányzási formával szemben, és hozzászoktak, hogy ezt a felsőbbrendűséget természetesnek könyveljék el. Az a tény, hogy állításait Sztálin pusztán ideológiai megfontolásokkal próbálta igazolni és nem szolgált ökonomikus bizonyítékokkal véleménye alátámasztására, elkerülhette volna a résztvevők figyelmét. De egy olyan realista, mint Rikov, vagy egy olyan közgazdász, mint Buharin számára a kolhozok és szovhozok életképességét sem a tapasztalatok, sem a gazdasági számítások nem igazolták. Pusztán erre alapozni egyet jelentett: kockáztatni mindent egy olyan vállalkozásban, amely eleve kudarcra volt ítélve. A jobboldalt azonban leszavazták. Bármilyen véleményük is volt magánbeszélgetések alkalmával, Kalinyin, Vorosilov és Ordzonikidze — akiknek támogatására Buharin korábban számíthatott — áttáltak a főtitkár oldalára, aki — Buharin szerint — „titokzatos szálakkal” fűzte magához őket.⁴⁷

Buharin és hívei meggyőződéssel vallották, hogy Sztálin katasztrófa sorolja az országot. Tudták, hogy a főtitkár kész elvenni a gabonát a parasztoktól, nem rettenve el attól sem, hogy ez a polgárháború kiterjesztésével is fenyegethet. Szükségesnek tartották figyelmeztetni a Központi Bizottságot és Sztálin leváltását kieszaközölni. Sok idejük nem volt, mert Sztálin készült a leszámolásra s hogy „elvágyja a torkukat”.

A Központi Bizottság figyelmeztetése egyáltalán nem volt könnyű feladat. Bármit is gondolt Sztálin személyéről, a sommás módszerekhez szokott bolsevikokat nem lehetett azzal ijesztetni, hogy Sztálin hogyan viszonyul a kulákokhoz, milyen megjegyzései vannak a kemény vonalat ellenzőkkel szemben, és hogy előnyben részesíti a kényszerintézkedéseket. Még bonyolultabbnak tűnt azt bebizonyítani, hogy Sztálin egy általános elnyomó politika kidolgozására készül. Bármennyire is pontosnak bizonyult Buharinék jóslata, pusztán feltételezésen alapult, és nehéz volt érvekkel alátámasztani. Sztálinnal szembeszegülni csak poliükája egészének bátor és nyilvános megtámadásával lehetett. Buharin fontolgatott egy ilyen lépést, Sztálin azonban mindent megtejt, hogy megelőzze. Talán ezért egyezett bele a kényszerintézkedések befejezésébe és járult hozzá a gabonaárak emeléséhez. Ahogy majd látni fogjuk, nem merre nyilvánosan megmérteni hatalmát.

A hármak sajnos szintén etől tartottak. Félték a polgárháború kirobbanásától, a párt bomlasztásától, röviden: félték cselekedni. Buharin tudta, hogy a közvetlen konfrontáció felkorbácsolhatja a legféltelenebb gyűlölethullámot. Megpróbálta felmérni mi történhet, ha megtámadja Sztálin: „Az fogjuk mondani: Itt az az ember, aki az országot pusztulásba és éhínségbe kergette — mire ő azt válaszolja majd: Itt vannak a nepmanok és a kulákok bajnokai...”⁴⁸

Amitől a hármak leginkább tartottak, az a párt szétszakadásának lehetősége volt. Maguk is nagymértékben felelősek voltak a pártegység fűtésének bálványozásában a baloldallal folytatott küzdelem időszakában. Most a saját maguk által állított csapdába estek.

Kamenyev írja, hogy ebben az időszakban Buharin egy rendkívül kétségbeesett ember benyomását keltette.

„Néha azt mondom Jefimnek [Buharin titkára]: nem vagyunk mi reménytelen helyzetben?! Ha veszítbe rohan az ország, úgy mi is. Ha az ország túléli, úgy Sztálin hátraarcot csinál, és nekünk akkor is befellegzett. Hogy lehet egy ilyen emberrel harcolni?! A Központi Bizottságon belül amolyan Dzsingisz kán-féle hangulat van...”⁴⁹

A Sztálin elleni támadás tervét ezért elhalasztották. Buharin azt vallotta, hogy ez részben saját gyávaságának tudható be. Akárhogyan is, a hármak úgy döntöttek, hogy kivárvák a kedvezőbb pillanatot. Időközben Buharin egy cikksorozatot közölt a Pravdában, hogy a pártot és az országot informálja a helyzetről. Ugyancsak mérlegelte, hogy nem lenne-e bölcsőbb háromjuknak lemondani, s így elhatárolódni a vezetés baljóslatú politikájától. Ha Sztálin kudarca nyilvánvalóvá válik, akkor olyan helyzetben lehetnének, amely alkalmassá tenné őket arra, hogy megtegyék a megfelelő lépéseket. A hármak végül is elfogadták ezt a taktikát, majd később látni fogjuk, hogy milyen eredménnyel.

Megakadályozandó, hogy Sztálin a trockistákkal szövetkezzen ellenük, a hármak úgy döntöttek, hogy ők mérik az első csapást. Július 11-én Buharin és Szokolnyikov figyelmeztetés nélkül Kamenyevre tört, és szövetséget ajánlott Sztálinnal szemben. Buharin tudta, hogy a baloldal inkább Sztálintól várja a „nyitányt”, mint a jobboldaltól, akit legrosszabb ellenségüknek tekintettek. Egyidejűleg Buharin lépéseket tett, hogy felvilágosítsa a baloldalt Sztálin és terveinek valódi

természetéről. „Nézeteltérésünk Önnel — közölte a megdöbben Kamenyevvel — jóval kisebb, mint Sztálinnal.”⁵⁰

Ez az igazság pillanata volt. A száműzetését Alma-Atában töltő Trockij szintén késznek mutatkozott taktikájának megváltoztatására. Beleegyezett, hogy átmeneti szövetséget köt a jobboldallal a párton belüli demokratikus vezetés elvénél visszaállítására és egy új kongresszus összehívására érdekében. Ugyanakkor azonban Trockij hívei, jöllehet száműzetésben, még mindig harcos szemléletűek voltak, s vezértük javaslatát élénk tiltakozások közepette elvetették.⁵¹ Nem láttak okot arra, hogy szövetséget kössenek az általuk megvetett jobboldallal, amikor Sztálin éppen az általuk hirdett politikát kívánja alkalmazni — vagy legalábbis ekkor így gondolták. Hogy elhárítsa a saját táborán belüli a szakadást, Trockij nem erőltette tovább az ügyet, jöllehet, a jobboldal sem. Noha Buharin és Kamenyev továbbra is találkoztak, a régi bizalmatlanság és ellenét túl mélyen gyökerezett ahhoz, hogy a szövetség létrejöttjén kötők.

A plénum utáni buharinisták magatartását tehát nagymértékben befolyásolta egyrészt azon óhajuk, hogy elhallasszák a fő konfrontációt, másrészt, hogy elkerüljék a párt bomlasztásának vádját. Mindazonáltal beszédekben továbbra is hangzottak legfőbb érveiket, és minden alkalmat kihasználtak, hogy bírálataikat nyilvánosan is szellőztessék. Azt gondolták, ha Sztálin a Politbüro belüli nézeteltérésekről keringő állandó pletykák tagadására készítik, amelyre Sztálin egyébként késznek is mutatkozott, akkor fenntarthatnak maguknak némi cselekvési szabadságot, miközben tovább nyugtalaníthatják a sztálinistákat. Nos, ez hatalmas melléfogás volt. A sajtóban és az elhangzott beszédekben mindkét fél a célozgatások és a gyanúsítgatások megfelelő fegyvereivel felszerelve a közvetett támadás stratégiáját alkalmazta; és csak a párt belső köreibez tartozók tudták, hogy tulajdonképpen miről is van szó.

A plénum eredményeiről tartott beszámolóját Sztálin azzal kezdte, hogy megismételte a határozatok azon cikkelyeit, amelyek a buharinistáknak tett engedményként kerültek be a dokumentumokba. Ezek után beismerte a beszolgáltatási kampány második fázisában lezajlott események súlyosságát, de rögtön bizonygatni kezdte a megtorlások jogosságát, és kategórikusan tagadta a parasztsággal való szakítás politikájának (razmucska) létezését. Az ellenzékkel szembeni nézetkülönbségeknek ez volt a legfőbb pontja. A jobboldal meg volt győződve arról — noha nyíltan nem hangoztatta —, hogy a parasztság végérvényesen hátra fordított a szovjet rezsimnek. Frumkin kétségtelenül saját véleményének adott hangot, amikor közölte a plénummal, hogy a végzetes szakítás már korábban kialakult, ugyanakkor azonban azt fogalmazta meg, amit az ellenzék jelentős része gondolt e problémáról.⁵² Ennek beismerése egyenértékű lett volna a Politbüro politikájának nyílt elutasításával, ezért Sztálin nyomatékosan tagadta az állítást, és kijelentette, hogy akik hasonló véleményt vallanak, azokból hiányzik a céltudatosság és az önuralom.

Rikov a maga módján szintén keményen fogalmazott. A moszkvai pártalapszervezethez intézett jelentését⁵³ ő is az általános határozatokban lefektetett alapelvek kötelező idézetével kezdte, de elítélte azokat, akik nem látják szükségét az alkalmazott politika enyhítésének. A kulákok elleni támadással kapcsolatban elutasított minden olyan javaslatot, amely a politika kiszélesítését — beleértve a kuláktalanítást is — célozta. Ugyancsak védelmébe vette a kisparszti birtokokat, és nyíltan hangoztatta, hogy a kolhozok még mindig nem működnek olyan hatékonyan, hogy példaként szolgálhatnának a parasztiok számára. Határozott ígéretet tett arra, hogy véget vet a középparasztság elleni túlkapásoknak, amellyel kapcsolatosan számtalan riasztó példát is közölt. A plénum határozatainak hosszadalmas paragrafusaival támasztotta alá véleményét.

Az egyik szerző szerint Rikov odáig ment, hogy kijelentette: amennyiben újra bevezetnék a kényszerintézkedéseket, „az a NEP végét jelentené... a hadsereg minden bizonnyal fellázadna. Ezt Vorosilov mondta nekem.”⁵⁴ Elképzelhető, hogy Rikov tett ilyen megjegyzést, de valószínűleg egy szűkebb hallgatóság előtt. Forrásunk egészen egyértelműen téved a kijelentés helyszínét illetően. A Politbüro tagjai általában rendkívül körültekintően mérlegelik szavaikat, különösen egy, a moszkvai pártalapszervezet elé terjesztett hivatalos jelentésben. De ha el is tekintünk e lehetséges kiszólástól, amely nem a jegyzőkönyv számára fogalmazódott meg, a beszéd hivatalos szövege így is alig leplezett kritikája a gabonaválság eredetéről készített sztálini elemzésnek.⁵⁵

A válság alapvető okait kutatva Sztálin az objektív tényezőkre helyezte a hangsúlyt, különösen kiemelve a paraszti mezőgazdaság fragmentált természetét. Rikov ezzel szemben a kormánypolitika felelősségét hangsúlyozta:

„Ezeket az objektív tényezőket (fragmentáció, a földek magántulajdona), vajon nem lehetett volna módosítani az elmúlt három, öt vagy tíz éve alatt?! Avagy nem féltünk-e meg előlőn a helyzetet, ha a kormánypolitiká, szem előtt tartva az ipar gyors fejlesztésének prioritását, több figyelmet szentelt volna a mezőgazdaság érdekeinek, különösen a gabonatermelő szektomak?!”

Ellenérvként idézte a szovhozok létesítéséről hozott határozatot. Rikov szerint azok korántsem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, jöllehet, az ország valamennyi gondjának megoldását ezektől a szovhozoktól várták. „Miért nem egy évvel korábban hozták ezt a döntést?” — kérdezte.⁵⁶

A kormányzati tényezők belső köreihez tartozók tudták csak pontosan érzéklni a két szemben álló fél között zajló vita lényegét. Néhányan még azt is elképzelhetőnek tartották, hogy végül Rikov nézetei kerekednek felül.⁵⁷

Valójában a jobboldal taktikája, amely arra irányult, hogy leválassza a sztálinistákat ugyanakkor elütölkölje a pártszakadást a közvélemény elől, Sztálin számára kifejezetten kapóra jött. Mint mondtuk, Sztálin még nem készült fel a nyilvános konfrontációra.⁵⁸ A helyi adminisztráció soraiban rengeteg hivatalnok volt — még *oblaszty* szinten is —, akiknek vagy fenntartásai voltak a kényszerítő módszerek használatának aktualitását illetően, vagy nyílt elégedetlenségüknek hangot is adtak; mindez teljesen nyilvánvaló volt a Központi Bizottsághoz érkező illatkozó levelekből.⁵⁹ A Rikov vezette központi kormányzati adminisztráció ellenzte a korlátozásokat, és bizonyos, hogy a hadsereg vezetőinek és még az OGPU irányítóinak is fenntartásai voltak a kérdést illetően.⁶⁰ Sztálin még nem érte el a Központi Bizottság fölötti befolyásának azt a mértékét, amelyet szükségesnek érzett.

Ha a robbanásveszélyes politikai szituációt tekintjük, Sztálin számára a jelentette a legnagyobb veszélyt, ha a Központi Bizottságon és a Politbúrón belüli szakadás nyilvános elismerése kibékíti az ellenzék különböző elemeit. Azt a lehetőséget, hogy a válság pillanatában a jobb- és baloldal szövetségre lép az ország megmentése és Sztálin leváltása érdekében, még mindig figyelembe kellett venni. Ilyen körülmények között a jobbszárny aggályja a pártszakadás titokban tartását illetően lehetővé tette, hogy Sztálin könnyebben leszámoljon velük.

Július végén Sztálin gondosan kimunkált manőverezésbe kezdett, amely a jobboldal teljes szétzúzásának kezdetét jelentette. Egyrészlől folytatta az együttműködést a Politbúrón belüli egység látszatának megőrzése érdekében és tartózkodott a három vezető ellen irányuló nyilvános kijelentésektől. Egyidejűleg ugyanakkor óvatos előkészületeket tett, hogy felkészítse a közvéleményt, s ami még fontosabb, a pártot, a jobboldali elhajlás bejelentésére. Először még pusztán személytelen, majd hognem absztrakt terminusokban folyt az előkészítés, később azonban fokozatosan átalakult valami sokkal baljóslatúbbá: egyre erőszakosabb propagandakampánnyá.

A mit sem sejtő jobboldal még csatlakozott is a „jobboldali veszély” elleni kampányhoz és alkalmanként saját maguk fogadták el a jobboldali elhajlás gonoszságait elítélő párdokumentumokat.

Ezalatt Sztálin igyekezett gyengíteni a jobboldal befolyását a pártban és a kormányzati szervezetben egyaránt. Amikor az időt elérkezettnek látta, kézbe vette a kezdeményezést, s ő mérte az első csapást a Központi Bizottságon belül, majd később nyilvánosan is. Időközben, mivel júliusban és augusztusban zajlott Moszkvában a Komintern kongresszusa, Sztálin kihaszálta az alkalmat, s arra kényszerítette Buharint, hogy tegyen egy nyilatkozatot a külföldi kommunista pártokban jelentkező jobboldali elhajlásokról. Buharin volt tehát az első, aki arról tájékoztatta az orosz hallgatóságot Moszkvában, hogy miután a trockisták veséjét szenvedtek, a jobboldali veszély jelenti a legnagyobb fenyegetést a kommunizmusra. Nem szölt ugyanakkor arról, hogy ilyen veszély létezne saját hazájában is.⁶¹

A nyílt hadviseléssel kapcsolatos fenntartásai miatt Buharin olyan helyzetbe hozta magát, amelyben saját érdekei ellen kellett cselekednie. Miután maga is meg volt győződve a kapitalizmus ellenállóképességéről, ellenezte Sztálin új ultrabalos vonalát a Kominternben, és szívesen látta volna a kommunista és a szociáldemokrata erők összefogását a fasiszta veszély elhárítása érdekében.⁶² Bármennyire is jövöbelátó volt ez a gondolat, Buharin pusztán magánvéleménynek tekintette, s mint ilyen, megtartotta magának.

Sztálin ugyanakkor jelentősen előrehaladt. A Pravda szeptember 15-i vezércikkében felszólította olvasóit, hogy folytassák a harcot a trockistákkal szemben, ugyanakkor utalást tett más elemekre, akik vonakodnak harcba szállni a kulákokkal, és egyidejűleg felhívta a figyelmet a kélfrontos harc

sükségességére. A jobboldalról, mint olyanról még mindig nem esett szó. Három nappal később egy másik Pravda-vezércikk rámutatott, hogy létezik egy alapvetően jobboldali magatartás, nemcsak a Kominternen, hanem az SZK(b)P-én, az Összoroszlasi Kommunista Párton belül is. Ez volt az első alkalom, hogy utalás történt a jobboldali veszélyre Oroszországban. Ezzel összefüggésben jelent meg a „békülékeny magatartás” kifejezés is. Mindez szükségszerű előjátéka volt a kommunista aktivisták ellen indítandó támadásnak, akiket nem lehetett az osztályidegen elemek szószólóinak kiküldeni.

A gazdaságpolitika területén Buharin támadást intézett a Központi Bizottság ellen, miután a Pravda szeptember 30-i számában nagy fontosságú cikket közölt „Zameti Ekonomiszta” (Egy közgazdász megjegyzései) címmel. Jóllehet, az írás a szocialista gazdaság felépítésének alternatív programjaként is értékelhető, politikai hatása elhanyagolható volt. Az olvasók és a pártaktivisták sohasem látták a sztálinisták programját, mert ilyen program nem létezett. Következésképpen nem értékelhették kellőképpen a cikkben tárgyalt kérdések fontosságát sem. Arról pedig Sztálin gondoskodott, hogy az írás feledésbe merüljön. Közvetlen válasz nem érkezett, s a Központi Bizottság novemberi ülésén Frumkinhez intézett válaszában Sztálin úgy tett, mintha semmilyen kifogása sem lenne Buharin cikke ellen.⁶³ Valójában a publikáció a jobboldalra mért csapások egész sorozatát indította el. Október folyamán a buharinisták moszkvai erősségét, amelyet Uglanov erőfeszítései tartottak életben, különösebb nehézség nélkül felszámolták.

A jobboldal másik fellegvárát, a Tomszkij vezette szakszervezetet alapjaiban ingatták meg, és két hónappal később⁶⁴ Sztálin politikai bizalmasainak (politruki) kinevezésével gyakorlatilag teljesen szűzték. Tomszkij helyét hamarosan Kaganovics és Svernyik foglalta el a mozgalom élén. Más politikai vezetőket a Pravda szerkesztőbizottságába neveztek ki, hogy ezzel is korlátozzák Buharin tevékenységét.⁶⁵

Egyidejűleg Sztálin szisztematikusan a jobboldali veszély rémképét igyekezett elfogadtatni a közvéleménnyel. Az első hivatalos dokumentum, amely ezzel az üggyel foglalkozott, akkor jelent meg, amikor eljárás indult Uglanov munkatársai ellen. „Felhívás az SZK(b)P moszkvai szervezetéhez” című felhívás.⁶⁶ Ez kiemelte a trockistákkal és a jobboldallal folytatott kétféle harc fontosságát. A moszkvai vezetőket ekkor még nem gyanúsították elhajlással, de bíralták őket határozatlanságukért és békülékeny magatartásukért, amit az elhajló tendenciákkal szemben tanúsítottak. Sztálin ezt az alkalmat használta fel, hogy nyilatkozzon Moszkvában a jobboldali veszélyről. Rendkívül vészjósló hangnemből szövegezte, s összefüggésbe hozta a szocializmus demokráciával és a kapitalizmus erőivel:

„A jobboldali elhajlás győzelme pártunkban azt jelentené, hogy országunkban a kapitalizmus visszaállításához szükséges feltételek halmozódnak.”⁶⁷

Úgy vélte, hogy ez az „eretnek” tendencia a párton belül, „ha még nem is kialakult és talán még nem is tudatos.”⁶⁸ Mindenesetre van egy tendencia „arra, hogy a pártunk vonalától eltávolodjék a burzsoá ideológia felé”, s „talán anélkül, hogy maguk is észrevennék, szocialista építésünk ügyét a szovjet burzsoázia ízléséhez és szükségleteihez igyekeznek hozzáalkalmazni.”⁶⁹

Sztálin szerint az úgynevezett elhajlók bűnösök voltak, mert az iparosítás ütemének lelassítását szorgalmazták és alábecsülték a kolhozok és szovhozok fontosságát. Magatartásuk a nehézségek okozta ijedtségüknek volt tulajdonítható, pedig a gondok jelentkezése „feljődésünk” alapvető részét alkotta. Sztálin kijelentette, hogy a jobboldalról jelentkező veszély most sokkal kézzelfoghatóbb, mint a baloldali, „annak következtében, hogy a múlt évi gabonabegyűjtési válsággal kapcsolatban a kispolgári nyomás ereje fokozódott, azt hiszem, hogy ezt a veszélyt pártunk bizonyos rétegei nem látják elég világosan.”⁷⁰ Ezen érveket átvette a Pravda is, amely ezután a jobboldallal szembeni erőfeszítésekre úgy utalt, „mint az előttünk álló időszak legfontosabb feladata”⁷¹. Miután rámutatott, hogy a jobboldali elhajlás veszélye előidézheti a kapitalizmus visszaállítását (amely kijelentését a hallgatóság nyilvánvaló szkepticizmussal fogadta), Sztálin elterjesztette a kormány programját, amely a szocializmusnak a közeljövőben történő felépítését irányozta elő, és újlag rámutatott, hogy a dicsőséges célkitűzés megvalósításának legfenyegetőbb akadálya a jobboldali veszély.

Sztálin taktikus képességének iskolapéldája áll előttünk! Előldézték egy olyan szituációt, amelyben a pártot komolyan fenyegeti egy szörnyű ellenség, s amelyet mindenképp el kell győzni. A pártaktivistákat könnyen meg lehetett győzni és felkészíteni a küzdelemre. Ők minden oldalról

azt követelték, hogy az ellenséget nevezzék nevén. Sztálin azonban erre még nem készült fel. „Mi nem foglalkozunk egyénekekkel” — mondta. Ideológiai tendenciákról van szó, amelyek egyike mélyen opportunistá, míg a másik békülékeny az elhajlásokkal szemben, így mindkettőt el kell ítélni.⁷² Ebben a szakaszban tehát általánosságban beszélt a veszélyről és a tendenciákról egyaránt, meg sem kísérelte, hogy megnevezzen jobboldali csoportokat, azzal indokolva, hogy a korai fázisban a jobboldali elhajlás még nem ölt kézzelfogható formát.

„A Polibüroóban nincsenek sem jobboldaliak, sem baloldaliak, sem olyanok, akik békülékenyek irányukban” — tájékoztatta ünnepélyesen Sztálin a moszkvai pártbizottságot.

„Ez itt egészen határozottan meg kell mondanom. Itt az ideje, hogy vége szakadjon annak a párt rosszakarói és mindenféle ellenzékiek által terjesztett pletykának, hogy Központi Bizottságunk Politikai Irodájában is van jobboldali elhajlás, vagy hogy ott is észlelhető bizonyos békülékenységi és jobboldali elhajlás irányában.”⁷³

November folyamán tovább erősödtek ezek az elgondolások. A KB plénuma nyilvánosan kijelentette, hogy a kispolgári ösztönösség nyomása felszínre hozott „egy jellegét tekintve mélyen opportunistá jobboldali csoportot, amely megnyilatkozásaiban küzd a növekedés lassításáért, valamint a szocialista építés előremenetelének megfékezéséért”. Ez a tendencia alábecsüli a kolhozok és szovhozok potenciális szerepét, figyelmen kívül hagyja az osztályharcot (különösen, ami a kulákokat illeti), nem veszi tudomásá a háborús veszélyről, és nem küzd a bürokratikus gyakorlat felszámolásáért.⁷⁴ Mindez a hadműveletnek egy új fejezetét jelentette, amikor is a célozgatások helyett konkrét kísérlet történt az ellenzék programjának lejárására, a szerzők megnevezése nélkül.

Az egyes vidéki városokban kiújuló trockista aktivizálódás arra készítette Sztálint, hogy „összekapcsolja” a két elhajló tendenciát. A trockistákat azzal igyekezett lejártni, hogy „jobboldaliak, akik baloldali frázzissal leplezik magukat”.⁷⁵ Ha most azt lehet állítani, hogy a baloldal tulajdonképpen az álarc mögé bújt jobboldal, akkor megállapítható, hogy az alapvető veszély jobbról fenyeget. Nincs sok értelme Sztálin elméletének érvényességét vitatni. A gyakorlatban mindkét tendencia fenyegetést jelentett számára, s ezt ő mindenkinél jobban megértette.

Mindez lehetővé tette számára, hogy egyszerre több célkitűzést is megvalósítson. Először is elnémította Buharint és követőit, miután azok az ő engedélye nélkül nem hozhatták nyilvánosságra eltérő véleményeiket. Ugyanakkor már olyan helyzetben volt, hogy eltúlozhatta a jobboldalról fenyegető veszélyt. Ha a szóban forgó személyeket a közvélemény megdölgözése előtt megnevezte volna, terve könnyen kúba eshetett volna. Akkor még senki sem volt hajlandó Buharint vagy Rikovot az állam ellenségének tekinteni. A díszletek elrendezése után, Sztálinnak csak színpadra kellett küldeni színészeit, s a végkifejlet gyors és végzetes volt.⁷⁶

Ugyanakkor az alapvető veszély hangsúlyozása mellett Sztálin megnevezett egy másodlagos veszélyforrást is, amely a szimpatizánsok személyében jelentkezett. A későbbiek során az elnevezést tovább finomították a „szimpatizánsok szimpatizánsa” kifejezéssel. Mindez olyan bunkó adott Sztálin kezébe, amellyel lesújthatott a párt azon tagjaira, akik lebecsülték a jobboldali veszély súlyosságát vagy tagadták annak létezését. Lehetővé tette számára, hogy szándékossággal gyanúsítson bárkit bizonyítékok szolgáltatása nélkül. Márpedig szándékossággal valóban lehet gyanúsítani mindenkit, mivel a békülékeny magatartás „hordozói”, csakúgy, mint a baktériumok hordozói, nincsenek tudatában annak a kárnak, amit okozhatnak, és így gyanútlanul az osztályellenség érdekeit szolgálják.

A mítoszskeltés olyan művészet, amely türelmet, hozzáértést és időt igényel. Sztálin legértékesebb fegyvere pedig éppen ez volt, s amelyet tovább tökéletesített még a baloldallal folytatott küzdelem idején. Majdnem másfél évre volt szüksége, hogy kiépítse a „jobboldali veszély” legendáját, amely a hatalom és terror eszközeként fontos szerepet játszik majd a „második forradalom” idején. Novemberre a jobboldal ellenes kampány elérte csúcspontját, s a saját az izzásig hevítette a közvélemény gyűlöletét egy olyan ellenséggel szemben, amelyet addig még csak nem is azonosítottak, jóllehet homályos utalások történtek bizonyos személyekre. Buharin és munkatársai joggal érezhették úgy, hogy megfagy körülöttük a levegő, noha a nevüket még csak meg sem említették.

November elején, amikor a moszkvai pártszervezet már nem rendelkezett érdemleges befolyással és nagy erővel folyt a jobboldalellenes sajtókampány, Buharin kísérletet tett a

visszavágásra. Villámgyorsan hazautazott Kiszlovodszkból, ahol gyógykezeltette magát, hogy megakadályozza Sztálint abban, hogy az 1928-29-es kontrollszámokról folyó vitában „Rikovot a kisujja köré csavarja”. Moszkvába késve érkezett (az OGPU szándékosan visszatartotta repülőgépét), s a Politbüro már megvitatta a téziseket. Buharin azonban egy újabb ülés összehívását követelte. Sztálin és Molotov elutasította kérését, és azzal vádolták, hogy akadályozza a Politbüro kollektív munkáját. Ugyanakkor abba beleegyeztek, hogy bizonyos kiegészítéseket csatoljanak a már elkészített tézisekhez.⁷⁷

A hármak összeült, hogy megvizsgálják a helyzetet. Megegyeztek abban, hogy tovább folytatják küzdelmüket, és Sztálin elé terjesztenek egy hét (talán tizenegy) pontból álló listát. A dokumentum teljes tartalmát ma még nem ismerjük, úgy tűnik azonban, hogy követeléseik között szerepelt több sztálinista elbocsátása (jelesül Krumin a Pravdatól), a Politbüron belüli szakadásról szóló „alaptalan hírcsüszölések” elleni sajtókampány, az önkényes adórendszer kritikája, és az ország helyzetéről készített átfogó elemzés.⁷⁸ A követeléseket ultimátum formájában fogalmazták meg. Sztálin kijelentette: kész a megegyezésre. Így létrehoztak egy öttagú bizottságot (Buharin, Rikov, Sztálin, Molotov, Ordzsonikidze) a javaslatok tanulmányozására. Sztálin azonban megszegte szavát, és nem hívta össze a bizottsági ülést.

November 16-a óta viszont ülésezett a plénum, s a bizottság összehívásának késleltetése miatt felbőszült buharinisták követelték a tárgyalások mielőbbi megkezdését. Végül is a bizottság összeült, Sztálin azonban hallani sem akart a szóban forgó javaslatokról. Buharin így emlékezett vissza az eseményre: „Dühbe jöttem, káromkodtam és kirohantam a szobából.” A folyosón egy központi bizottsági tag kezébe nyomta lemondását tartalmazó levelét, amelyet előre elkészített és Tomszkijjal együtt aláírt. Rikov később beszámolt arról, hogy Sztálin elolvastván a levelet, visszakozott, kezét remegtet, s kérlette őket, hogy vonják vissza lemondásukat.⁷⁹

A történet után Sztálin úgy ítélte meg, hogy a helyzet még nem értett meg a változtatásokra. Ha a lemondások nyilvánosságra kerülnek, akkor a népszerűtlen kormánypolitika buharini kritikája kerül a figyelem középpontjába, és a felelősség teljes mértékben Sztálinra hárul. Nyilvánvaló volt, hogy a legutóbbi beszolgáltatási kampány nehézségeibe ütközött, és a lakosság kimondhatatlanul nehéz idő elé nézett. Következésképpen, Sztálin nem engedhette meg, hogy az olyan exponált politikusok, mint Buharin és hívei távozzanak. Feltétlenül el kellett előbb hitetni a közvéleménnyel, hogy a szóban forgó személyek fenntartás nélkül azonosulnak az új politikai vonallal.

A buharinisták egyetértettek abban, hogy véget kell vetni „a feltételezett nézeteltérésekről” keringő szóbeszédeknek, azt gondolván, hogy ez némi védelmet jelenthet számukra az állandó megoldozás ellen, amelyet közvetve vagy közvetlenül kénytelenek voltak elszenvedni. Naiv kérésűeknek Sztálin nagyvonalúan engedett, és más apró engedményeket is tett.

A plénumon ismét Frumkin nevét említette, mint a jobboldali elhajlás reprezentatív képviselőjét. A Politbürohoz intézett újabb levelében⁸⁰, Frumkin arra a következtetésre jutott, hogy az agrárszektorban recesszió figyelhető meg. Megismételte korábbi levelében írt állításait és javasolta, hogy arányosítsák a VSNH (Legfelsőbb Népgazdasági Tanács) és a Politbüro által jóváhagyott beruházásokat. Levelében *inter alia* a következő megjegyzéseket tette:

„Ne zavarjuk a kulákgazdaságok termelését se és egyidejűleg folytassunk harcot a lenyűgöző kulák kizsákmányolás ellen.”⁸¹ Sztálin dühbe esett Frumkinra zúdult, míg Buharin sértetlen maradt, sőt írását (Egy közgazdász megjegyzései) viszonylag pozitívan értékelték.⁸² Nem volt még itt az ideje nyilván annak, hogy a „megjegyzéseket” azonosítsák a Frumkin-féle nézetekkel.

Sztálin további engedményeket is tett a jobboldalnak, kijelentvén, hogy velük szemben nem foganatosítanak adminisztratív intézkedéseket (más szóval: a jobboldal tagjait nem távolítják el állásaikból), és hogy az ellenük folytatott harc pusztán ideológiai természetű, mert cleddig az elhajlók betartották a pártfegyelmet, nem kívánnak és feltehetően a jövőben sem fognak frakciós csoportokat alakítani.⁸³

Ebben a beszédben jelentős előrelépést tartott kívánatosnak, és érvei alátámasztására Lenin t idézte: „Elpusztulni vagy teljes gőzzel előre iramodni!”⁸⁴ A programnak ez a része volt az, amelyről Buharin a leginkább tartott. Mégis, a jobboldalnak tett engedmények, illetve a pártegységet ismételten deklaráló nyilatkozat elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy Buharin és Tomszkij visszavonja lemondását. Buharin, Rikov és Tomszkij ismét kénytelen volt azonosulni a Központi Bizottság egyhangú határozatával, jóváhagyva egy olyan politikát, amelyet korábban katasztrófalisknak ítélték.

A jobboldallal folytatott küzdelem ettől kezdve következetesen úgy zajlott, hogy Sztálin egyre

inkább kiszélesítette a nyilvános fórumokon indított közvetett támadásainak alapjait, miközben a jobboldal kénytelen volt belegeyezni, hogy bíráló megjegyzéseit csak a szűkebb körű Politbüro, vagy a Politbüro és a Központi Ellenőrző Bizottság együttes ülésén fejtsse ki. Mégis, hiába szűkült egyre inkább a megvitatható kérdések száma, a számtalan apró részterületből kialakult egy olyan kommunista program, amely alternatívát jelentett a sztálini koncepcióval szemben.

Bizonyos ideig Sztálin tartotta magát azokhoz az engedményekhez, amelyeket a jobboldalnak tett. December 19-én tájékoztatta a Komintern Végrehajtó Bizottságának Elnökségét, hogy különbséget kell tenni a külföldi kommunista pártok és az orosz párt jobboldali tagjai között. Az SZK(b)P jobboldala nem alakított frakciót és tartotta magát a pártfegyelenhez. Mégis, a Bolsevik című folyóiratban megjelent hasonló hangvételű cikk ellenére megindult a gyanúsítgatások túlhajszolt kampánya: elhíntett kérdések és a süttögő propaganda jellemezte a helyi pártszervek zárt üléseit.⁸⁵ Az ellenzéki vezeték nevéit kiszivárogtatták, és azok ismertté váltak a pártaktivisták előtt. Ez a titkársg által kitervelt akció hamarosan a hármak — ahogy maguk nevezték — „szervezeti bekerítéséhez” vezetett, amelyből egyenesen következett „polgári haláluk”.⁸⁶

A hármak utolsó fegyverét Buharin kikeit jelentették, amelyeket még publikálhatott (januárban több fontos írása is megjelent) a Pravdában, valamint a lemondással való fenyegetőzés, amely, noha potenciálisan még mindig hatékonynak tűnt, már nem sokáig maradt az. Novemberben egyszer visszavonták lemondásukat. Tomszkij azonban mélyen felháborodva a szakszervezetek vezetéséhez jogszerűtlenül és alkotmányellenesen beépített politikai vezetők viselkedése miatt, másodszer is fontolgatta visszavonulását. Nem tudjuk, hogy 1929 januárjának vészterhes napjaiban változott-e álláspontja?⁸⁷

Egyébként, mint a kormány és a Politbüro tagjai, a hármak ugyanúgy részt vettek a hétköznapi munkában, néha ellenezve bizonyos lépéseket, bírálva egyes döntéseket, saját álláspontjuknak megfelelően is cselekedhettek. Tevékenységüket, amelyet felvállaltak, állandó szorongás és félelem jellemezte, tartva attól, hogy a „pártegységet bomlasztó” váddal illetik majd őket.

2. Az 1929. január-februári megmozdulás

A párt gépezete ugyanakkor a megszokott módon intézte mindennapi ügyeit. A nyugalmat egy fontos esemény zavarta meg: Sztálin úgy döntött, hogy száműzetésbe kényszerítü Trockijt. Erre minden oka megvolt. Trockij eltávolításával megszabadult legfőbb riválisától egy olyan időszakban, amikor a társadalmat nagyfokú nyugtalanság jellemezte. Ugyanakkor, miután várhatóan Trockij külföldről is bírálni fogja a rendszert, meg lehet vádolni őt „a kapitalistákkal való együttműködés” bűnével is. A buharinisták és trockisták egyesülnének mindig jelenlévő veszélye ezzel elhárul, és végezetül Trockij programjának legfontosabb pontjait át lehet venni anélkül, hogy kidolgozóját győztesként kellene ünnepelni.⁸⁸ Kétségtelen, ez újabb bizonyítéka volt Sztálin mesteri taktikájának.

Sztálin nagy körültekintéssel mérlegelte a lehetőségeket. Trockij eltávolítására vonatkozó javaslatát december és január folyamán tárgyalta a Politbüro. Buharin, Rikov és Tomszkij hevesen ellenkezett, Buharin például magából kikelve üvöltözött az ülés alatt, a testület azonban ennek ellenére jóváhagyta Sztálin indítványát. Január 20-án katonák jelentek meg Trockij alma-atai háza körül, s tájékoztatták őt a döntésről.⁸⁹ Ez újabb csapást jelentett a jobboldal számára, mert Sztálin befolyásának növekedését jelezte. Joggal érezték úgy, hogy napjaik meg vannak számlálva.

Január 20-án, amikor elhangzott a Trockij deportálásáról kiadott parancs, a jobboldal egy új szövetséget szerzett Krupszkaja személyében, aki, noha megtörve bár, de még mindig figyelemre méltó személyiség volt. Sztálin parancsára persze már régen eltávolították a politikai életből, s így minden energiáját az oktatás kérdésének szentelte. A Pravda megjelentette írását „Lenin és a kolhozépítés”⁹⁰ címmel. Lenin özvegyének minden oka megvolt arra, hogy kétkedéssel figyelje Sztálin módszereit személyes és ideológiai okokból egyaránt. Buharinnal jó barátságban volt, aki rendkívül meleg hangú cikket írt hatvanadik születésnapjára.⁹¹ Buharinhoz hasonlóan, alapos kételyei voltak Sztálinnak a parasztek kollektívizálására vonatkozó tervét illetően.

Írása elején Krupszkaja röviden idézte Leninnek a témával kapcsolatos beszédét és írásait. Miközben elismerte, hogy Lenin nagy fontosságot tulajdonított a nagyüzemi gazdálkodásnak és a szervezeteti tényezőknak a szocialista építés feladatai között, Krupszkaja különös hangsúllyal szólt a módszerek fontosságáról. Hosszasan értekezett Engelsnek a *Neue Zeit*-ben 1894-ben kifejtett nézeteiről. Engels azt fejtegette, hogy a szocializmusban megszűnik a parasztság kisajátítása,

ugyanakkor viszont támogatni kell őket abban, hogy a gazdálkodás szövetkezeti módszereit alkalmazzák, kommunákat alakítsanak. Mindezt meggyőzéssel és rendkívül nagy türelemmel kell végrehajtani. A forradalom előtt Lenin sohasem idézte e cikket, később azonban igen; Krupszkaja pedig igekezett bebizonyítani, hogy Lenin nagyon is gyakran beszélt erről a problémáról. Ez persze azoknak szól, akik hajlamosak voltak Engels véleményét elutasítani, mondván: annak Lenin sem tulajdonított különösebb jelentőséget. Krupszkaja többször idézte és hangsúlyozta Lenin figyelmeztetését. Lenin például azt mondta: „örültség lenne azt képzelni, hogy a kollektív gazdálkodásnak ezt a formáját (amelyet korábban javasolt — M. L.) felülről lehet irányítani és diktálni... butaság azt hinni, hogy a kényszerítés bármilyen szerepet játszhat a középparaszttal kiépítendő gazdasági kapcsolatban”.

Ha figyelembe vesszük, hogy Krupszkaja milyen körülmények között publikálta írását, akkor elképzelhetjük, hogy az eseményekkel tisztában lévő párttagok mit olvashattak ki belőle. Krupszkaja még egyértelműbben fogalmazott, amikor azt írta, hogy „a mezőgazdaság alapjainak újjáépítése hosszú távú feladat. Az elsőprő változásokat képtelenség »fölről« diktálni.” Hogy Lenin mennyire megértette a parasztok mentalitását, ezt bizonyítandó Krupszkaja egy másik példát is idézett. „A parasztok fejében — mondta Lenin — a nagybirtok fogalma összekeveredik a gyűlölt feudális nagyurak és a robot fogalmával. Először tehát el kell látnunk a parasztokat traktorokkal és szakképzett sofőrökkel. Ezután és csakis ezután állíthatjuk őt a mi oldalunkra és mondja majd azt: Én a Kommunijja mellett vagyok.”⁹²

Mintha az idős forradalmár főtámadt volna sírjából, s bekapcsolódva a vitába, özvegye hangján szólt volna meg! Nézetéről Krupszkaja ismereteit nem lehetett kétségbe vonni, az özvegy szavai mégis süket fülekre találtak. Lenin már a múlthoz tartozott, örökösei igekeztek kihasználni emlékeit s elméleteit a maguk nézeteihez igazítani.⁹³

Krupszkaja cikke tehát Trockij külföldre távozásának napján jelent meg. Trockij hívei ezt a pillanatot használták fel arra, hogy feltűnést keltsenek. Titokban terjesztettek egy röpiratot „A pártkonferenciához. A pártot vakon vezetik a katasztrófa felé” címmel. A dokumentum egy Buharin, Szokolnyikov és Kamenyev között lezajlott beszélgetés anyagát tartalmazta, amelyet Kamenyev őrzött meg Zinovjev számára⁹⁴, és ez rövid időn belül a Politbüro számára is ismertté vált. (Lehetséges, hogy Sztálin már ismerte a beszélgetés tartalmát, hiszen Buharint figyelte a titkosrendőrség.) A Politbüro az öt éves tervről, a gabonaproblémáról és számos más kérdéstről szóló tézisek kimunkálásán dolgozott a közlő pártkonferenciára. Az incidenst mindkét fél igekezett kihasználni egy olyan dühödtt összecsapásban, amely a legfigyelemre méltóbb volt a jobboldallal folytatott küzdelem kezdete óta. Buharin már régóta készült a küzdelemre, bár őt inkább a politikai integritásról vallott felfogása motiválta, s igekezett kihasználni az alkalmat a győzelem különösebb reménye nélkül. Néhány héig cikkeket publikált és értékes gondolatokat fűzött a készülő platformhoz, amelynek javasolta a Politbüro elé terjesztését. Eltökélt, hogy nem hátrál meg a következmények mérlegelése miatt, amely megakadályozhatná, hogy néhány nagyon fontos, a Politbüro vonalával homlokegyenest ellentétes javaslatot tegyen. „Mi mást tehet az ember?” — kérdezte Pjatakovtól, aki megpróbálta meggyőzni őt arról, hogy miután Sztálin maga mögött tudja a többséget, az ellene intézett kihívás csak rosszul végződhet.⁹⁵

A Politbüro és az Ellenőrző Bizottság Elnökségének ülésén a hármak ellenérveikkel és bírátalokkal messzebb mentek, mint korábban bármikor. Az 1929. január 30-i ülésen Buharin felolvasta platformjának harminccoldalas anyagát, s a közös programot mindhárman támogatták felszólalásaikban. Az elkövetkező három napban elkecseregett vita folyt, amelynek végén egy újabb nyilatkozatot terjesztettek elő. Ezt a február 9-i ülésen olvasták fel.⁹⁶

Ezeket az iratokat, amelyeket csak a Központi Bizottság tagjai ismertek, a moszkvai pártarchívumban őrzik. Tartalmukat csak az ellenük felszólalók idézeteiből és a hármak által készített különböző kivonatokból rekonstruálhatjuk.

Buharin és munkatársai nem tagadták le a Kamenyevvel folytatott beszélgetést, s nem vonták kétségbe a trockista röpirat hitelességét sem.⁹⁷ Azzal érveltek, hogy kénytelenek voltak megoldást keresni azokra a problémákra, amelyeket a vezetés nemcsak számukra, hanem az egész ország számára teremtett.

„A létfontosságú problémákat még csak meg sem vitajuk — jelentette ki Buharin. — Az egész országot mélyen foglalkoztatja a gabonaprobléma, az élelmiszerellátás kérdése. Mégis, a proletariátus hatalmas lévő pártjának konferenciája hallgat. Az egész ország érzi, hogy a parasztsággal nincs minden rendben. Pártunk

konferenciája mégsem mond semmit... ehelyett határozatok tömegét hozzuk az elhajlásokról ugyanúgy fogalmazva, mint eddig. Ehelyett ezemi pletykát és szóbeszédet vitatunk meg a jobboldaliakról, Rikovról, Tomszkijról, Buharinról stb. E politika nem képes szembenézni az igazi nehézségekkel, az ilyen politika nem is politika. A munkásszónak meg kell mondani az igazságot a helyzettől. Bízunk kell a tömegekben, figyelembe kell vennünk a *tömegek igényeit*, és az ügyek intézésében együtt kell éreznünk a tömegekkel.⁹⁸

Buharin ezután hevesen támadta a párt belső szervezetét.

„Két eltérő iránzatot figyelhetünk meg. Az egyiket az „önkritika szükségessége” foglalkoztatja, és számos alapelv fontosságát hangsúlyozza, mint például: önkritika, demokratikus vezetés, demokratikus választás stb. Valójában azonban láttak már olyan pártjűkár, akit a kormányzósgában választottak meg? Pártunkban egyre inkább tért hódít a bürokratikus gyakorlat.”⁹⁹

Buharin beszédét egy másik tájékozott forrásból is „erhetjük meg jobban: „A problémák megoldásából a párt nem veszi ki a részét. Mindent ott fenn döntenek el... Felszólalását ezen a ponton több közbeiktálás szakította meg: „Ezt honnan veszi? — Bizonyára Trockijól!”¹⁰⁰ Buharin azonban zavartalanul folytatta beszédét. „A KB szétzülleszti a Komintern, és pártunkon belül ösztönzi a bürokrácia térhódítását.”¹⁰¹

Ezek után Buharin azt fejegette, hogy a Politbúrón belül egy szűk körű enklávénak vajon van-e joga ellenőrzést gyakorolni a Politbüro más tagjai fölött?

„A Politbúrónak az ellenzékkel szemben tanúsított magatartása csak egyféleképpen magyarázható: a Központi Bizottságon belül szétzúzták a kollektív vezetést... Ellene vagyunk annak a gyakorlatnak, hogy a pártügyintézés felelőssége egy ember kezében összpontosuljon. A kollektív cselekvést elváltjuk, s nem fogadjuk el, hogy egy ember gyakorolja az ellenőrzést, bármekkora is a tekintély.”¹⁰²

Beszédének ezt a részét csak húsz évvel később hozták nyilvánosságra. Sztálin rendkívül érzékeny volt az ilyen természetű vádaskodásokra, és sokkal dühödtében reagált, mint hasonló esetekben korábban bármikor. Buharin állításait „szemérmetlen és képmutató” megnyilvánulásoknak minősítette, egy olyan személytől, aki megpróbálja leplezni „áruló magatartását”.¹⁰³ Sztálin képes volt úgy taktikázni, hogy emlékeztette a hallgatóságot arra, hogy Breszt-Litovszk idején, Buharin Leninnel szemben a baloldali eszerek álláspontját képviselte.¹⁰⁴ Sztálin senkitől sem tűrte el, hogy autokratának minősítsék. Számára még ekkor is fontos volt, hogy leplezze hatalmi vágyát és azt, hogy híveit megveti. Ameddig a Politbúrón belül létezik a vezetőknek egy olyan csoportja, amely ellenszégül, addig fennáll a lehetősége annak is, hogy őt esetleg leválthatják, így tehát nem volt tanácsos szembeszállni a Központi Bizottság őt támogató többségével.

Buharin beszédében elemezte a legégetőbb kérdéseket és megoldásukra javaslatot is tett. Azzal érvelt, hogy a mezőgazdaságban bekövetkezett recesszió, ha folytatódik, az ország életét is fenyegetheti. „Még hosszú ideig kiszegdaságok jelentik az ország élelmezésének legfőbb forrását. A kolhozok és a szovhozok még képtelenek helyettesíteni a magánszektor. A kolhozok és a szovhozok öt-tíz éven belül megfelelő mennyiségű gabonát fognak adni. A kérdés az, hogy addig miből élünk?”¹⁰⁵ A helyzet ellenére a párt cselekvési programját a termelés serkentésére és a magánszektor terméshozamának javítására még nem hajtották végre.¹⁰⁶

Ezen a ponton Buharin beszéde hangmérében is rendkívül drámaivá éleződött. Bírálta a Politbüro iparosítási politikáját, amely szerinte hamis feltevézéseken alapult. Túlzotnak találta a növekedés jelenlegi ütemét. A szocialista iparosítást nem „pótadókból” kell megvalósítani, főleg nem a tartalékok teljes és végzetes felhasználása mellett. Az ország iparosításának egyetlen ésszerű alapja a bednyakok és szerednyakok gazdaságainak fejlesztése, valamint a munka termelékenységi szintjének felemelése az egész nemzetgazdaságban. Mégis, az 1928. júliusi ülés óta a párt politikájának alaphangját Sztálin jelszava adta meg: pótadó. Ez pedig nem jelentett mást, mint a parasztság *katonai-feudális kizsákmányolását*.¹⁰⁷

Soha nem volt még a párt történetében arra példa, hogy egy vezető ilyen kijelentést tegyen a legfelsőbb pártszerv ülésén. Hruscsov „titkos beszéde”-ig nem is fordult többet elő. Ugyanakkor azonban azt is hozzá kell fűznünk, hogy Hruscsov a múltat bírálta, míg Buharin saját korában diagnosztizálta szinte profétai tisztánlátással a bajok gyökereit.

A „parasztság katonai-feudális kizsákmányolásának” vádjá volt az utolsó csepp a pohárban.

Olyan visszatetszést keltett, hogy attól fogva a sztálinisták a buharinisták pártellenes árulásának bizonyítékként emlegették.

A rövid távú intézkedések, amelyeket a hármak a Politbúr, valamint az 1929. áprilisi plénum ülésén javasoltak (és amelyet a különböző hivatalos dokumentumokban elrejtett utalásokból rekonstruáltunk)¹⁰⁸ azon a feltételezésen alapultak, hogy ha erőfeszítés történne a parasztok megbékítésére és stabilizálni lehet velük a kapcsolatokat, akkor lehetséges válik egy ésszerű hosszabb távú politika kidolgozása.

Ősztönözték, hogy a kényszerintézkedéseknek mielőbb vessenek véget és a NEP alapelveivel összhangban állítsák helyre a normális gazdasági kapcsolatokat. Szükségesnek tartották a szabad piaci és csereviszonyok helyreállítását, és a kereskedelmi, valamint a kulákok termelését zavaró akadályok elmozdítását. Javasolták, hogy az adóztatás és az ármechanizmus révén gyakoroljanak ellenőrzést a paraszti termelés és a piac fölött. Hangsúlyozták, komoly erőfeszítésre van szükség, hogy a parasztokat a termelés növelésére bírják, ugyanakkor a szovhozok és kolhozok esetében a hatóságoknak a legnagyobb körültekintéssel kell eljárniuk, és az ilyen gazdaságok számát annyira kell korlátozni, amennyitől ésszerűen elvárható, hogy egy egészséges gazdasági környezetben képes legyen ellátni funkcióit.

A beszállítás és az élelmiszer-ellátás problémáira vonatkozóan Rikov javasolta, hogy külföldről hozzanak be gabonát, amelyet Buharin kiegészített azzal, hogy a gabonaimport még mindig jobb, mint a rendkívüli állapot.¹⁰⁹ Sztálin válaszában — amelyet akkoriban nem publikáltak — közölte, hogy a Politbúro egészen más véleményen van.¹¹⁰

1929 áprilisában a buharinisták javaslatukat kiegészítették az ötéves terv egyfajta alternatív nyersváltozatával, amelyben elkészítettek egy speciális két évre szóló tervezetet, aminek tartalma elsősorban a mezőgazdaság talpra állítását tűzte ki célul. Rikov szerint létfontosságú, hogy a mezőgazdaság hanyatlása megszűnjék, mert enélkül lehetetlen az ötéves terv megvalósítása.¹¹¹

A hármak által előterjesztett javaslatokat azonban automatikusan visszautasították, őket pedig „eretekséggel” vádolták.

A Politbúro üléseit állandóan növekvő feszültség jellemezte. Február 7-én, a Buharin és Kamenyev között beszélgetés megvitására összetült egy különleges bizottság, s azt javasolta Buharinnak, hogy ismerje el ezeknek a beszélgetéseknek káros mivoltát és vonja vissza a „pillanat hevében” (szjorjacsja) tett, vezetéscellenes kirohanásait. A hármakat utasították, hogy vonják vissza lemondásukat is. Válaszul a Politbúro eltekint attól, hogy az ellenük szerkesztett vádiratot a Központi Bizottság elé terjessze, valamint normális feltételeket biztosít további tevékenységükhöz.¹¹²

A hármak felháborodottan visszautasították a megalázó javaslatok elfogadását, amelyeket „politikai fondorlatnak” minősítettek.¹¹³ Továbbra is érvényesnek tekintették lemondásukat az április plénumig. Kideríthetetlen okokból azonban Rikov beleegyezett abba, hogy helyén marad.¹¹⁴ Vajon tudatosság vagy határozatlanság volt részéről, hogy engedett a hármukat megosztani kívánó sztálini erőfeszítéseknek? Vagy talán előzetesen megegyeztek, hogy legalább egy fontos pozíciót megtartsanak a Politbúrón belül? Bizonyos jelek arra utalnak, hogy talán ez utóbbiról van szó.

Válaszul visszautasításukra a Sztálin irányította többség úgy döntött, dűlőre viszi a dolgot. Április 7-e után egyik nyilatkozatában Sztálin kijelentette: „Bármilyen szomorú, de meg kell állapítanom azt a tényt, hogy pártunkban megalakult Buharin külön csoportja, amelynek tagjai Buharin, Tomszkij, Rikov.” Korábban Sztálin eltiltotta, hogy a pártvezetésben belül komoly nézetkülönbségek lennének, ezért sietve hozzáfűzte: „Pártunk eddig nem tudott semmit e csoport létezéséről”. Ezután következett a hármak jellemzése a már előre elkészített formula szerint.

„Buharin csoportja jobboldali elhajló, kapiuláncsoporthoz tartozó csoport, amely nem a város és falu tőkés elemeinek felszámolásáért, hanem azok szabad fejlődéséért küzd.”¹¹⁵

A KB következő ülésére egy hosszú nyilatkozatot készítettek. Ennek ismertetése után Sztálin több órás beszédet tartott, amelynek néhány fontos részét akkoriban titokban tartották.¹¹⁶ A jobboldal állításait rágalomnak minősítette, majd ellentámadásba lendült. Fenyegető kijelentéseinek aláírásmintájára minden lehetséges fegyvert felhasznált a politikai és ideológiai természetű vádaktól kezdve egészen a személyeskedő sértegetésig. A Politbúrón belül még tartott a vita, amikor a jobboldaliakra a saját is tüzet nyitott.

Azonban még ezek a manőverek sem hoztak teljes sikert Sztálinnak. Rikov megtartotta posztját.

Buharin és Tomszkij ugyan lemondtak a Kominternben, a szakszervezetben és a Pravdánál betöltött funkcióikról, de továbbra is tagjai maradtak a Központi Bizottságnak az ellenük felhozott vádak ellenére. Több mint valószínű, hogy a KB számos tagja nem szavazta meg elmozdításukat a vezetésből. Közülük jó néhányan csak most hallottak először a Buharinék ellen felhozott vádakról, s talán ezzel magyarázható az a furcsa döntés, hogy a hármakat viszonylag jelentéktelen funkcióikból mentik csak fel.

Az 1929. áprilisi plénum határozata jóval visszafogottabb hangnemű, mint Sztálin korábbi kirohanásai. (A döntéseket nem hozták nyilvánosságra, a pártgyűléseken egyszerűen közölték a tagokkal.) A hármakat egyébként csak Sztálin nevezte jobboldali elhajlóknak, most egyszerűen csak a jobboldali elhajlás védelmezőiként emlegették őket, akik hajlamosak arra, hogy jobboldali nézetekkel kacérkodjanak.¹¹⁷ Tekintve azonban, hogy a jobboldali nézetek nem egyeztetetők össze a hivatalos pártúrvonalal, a hármakat komolyan figyelmeztették, a legkisebb fejelemsértés esetén is kikerülhetnek a Politbüróből.

Addig azonban még történt egy s más. Július 21-én a Pravda olvasói először értesültek arról, hogy Buharint eltávolították a Kominternből. Augusztus 21-én bejelentették, hogy a jobboldali elhajlók igazi vezére valóban Buharin.

Mindez azt is jelentette, hogy a hármak már semmiféle hatékony politikai szerepet nem játszhattak a jövőben. Ellenállásuk már senkit sem érdekelt. Továbbra sem tagadták meg ugyan nézeteiket, valójában azonban a Politbüro foglyai voltak. Tartózkodtak az ötéves terv, valamint a gabonaproblémával kapcsolatos szavazásokkor, ám felhasználták ellenük viselkedésüket, amikor fenntartásaikat hangoztatva bizonyos kérdésekről igyekeztek úgy tenni, mint akik egyetértenek a hivatalos pártvonalal.¹¹⁸ 1929 vége felé Sztálin gyónásra készítette őket. Nyilvánosan beismerték, hogy elképzeléseiben tévedtek, míg a főtükár politikája helyesnek bizonyult.¹¹⁹ Ezek után a Politbüróból való eltávolításuk már nem jelentett problémát. A sztálini politikát fenyegető veszély végérvényesen elhárult.

Jegyzetek:

1. Trockij tézisei az 1926. szeptemberi XV. pártkonferenciára. A Trockij Archívumból idézi V. Daniels: *The Conscience of the Revolution*. Harvard University Press, 1960. 180. l.
2. A Platformot ld. in: *Les Bolcheviks contre Staline*. Paris, 1957. 124. l. [bevezetőjét kötetünkben — a szerk.]
3. Daniels im. 362. l.
4. U.ott. 325. l. a Trockij Archívumból idézett dokumentumoknak megfelelően, s *Szocialisztyszeszkij Vesztnyik*, július 23. 15. l.
5. I. V. Sztálin: *Művei (SZM)*. 11. köt. 15. l., *Pravda*, 1928. február 15.
6. A *Szocialisztyszeszkij Vesztnyik* 1928/6-os számában publikált orosz olvasói levél, március 15-i keltezéssel.
7. Daniels im. 326. l.
8. *KPSZSZ v rezolucijah*. II. köt. Moszkva, 1957⁷. A határozat a 492-500. oldalakon olvasható, az idézetet a 497. lapról vettük.
9. U.ott. 494-495. l.
10. SZM 11. köt. 31. l.
11. U.ott. 50-51. l.
12. U.ott. 53. l.
13. Sztálin ellen először Rikov lépett föl, majd őt követte röviddel ezután Buharin.
14. Buharint idézi Asztrov a *Pravda* 1928. július 3-i számában.
15. Daniels im. 328-329. l.
16. Buharin és Kamenyev beszélgetése in: *Szocialisztyszeszkij Vesztnyik*, 1929/6. 10. l.
17. E levelet a Sztálin által kiragadott részletekből rekonstruáltuk, legalábbis részben. Sztálin 1928. június 20-i válasza először a *SZM* 11. kötetében volt olvasható (126-138. l.). További részletek találhatóak Thälman beszédében is — *Pravda*, 1929. augusztus 11.
18. SZM 11. köt. 127. l.
19. U.ott. 127-128. l.
20. U.ott. 134-135. l.

21. Thälman beszéde a Komintern végrehajtó bizottsági ülésén, *Pravda*, 1929. augusztus 11.
22. *Buharin és Kamenyev* in: Szocialisztzyicseskij Vesztnyik, 1929/9. 10. l.
23. *SZM* 11. köt. 135-136. l.
24. *Buharin és Kamenyev* im. 10. l.
25. *I. Deutscher*: The Prophet Unarmed. New York, Oxford University Press, 1959. 455-457. l., a kijelentést július 11-én tette Buharin Kamenyevnek — im., *A. Ciliga*: Au Pays du Grand Mensonge. Paris, 1950. 38-39. l.
26. *Buharin és Kamenyev* im.
27. *SZM* 11. köt. 349. l. A Politbüro előtt elmondott beszédében Sztálin „nem túrtörtette magát”. A részleteket ld. *Buharin és Kamenyev* idézett beszélgetésében.
28. Ebben az időben a Politbúrónak kilenc tagja volt, gyakorlatilag azonban csak heten vettek részt az üléseken, a távol lévőköt feltehetően a két új tag, Kujbisev és Rudzutak alkotta.
29. Egy korábbi összecsapás során Sztálin, hogy megnyerje magának Buharint, a következőket mondta: „Őn és én két himaláji csúcs vagyunk, a többiek jelentéktelenek”. *Szocialisztzyicseskij Vesztnyik*, 1929/9.
30. *U.ott*.
31. Az ülés menete a következő forrásokból rekonstruálható: *Daniels* im. 329-332. l., aki idéz egy jelentést a Trockij Archívumból; *Szokolnyikov és Kamenyev* in: Szocialisztzyicseskij Vesztnyik, 1929/9. 9-11. l.; *SZM* 11. köt. 171-204. l.; *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 511-524. l.
32. *Daniels* im. 329. l. (A Trockij Archívumból).
33. *U.ott*. 329-330. l.
34. *SZM* 11. köt. 171-204. l.
35. Az ülés után, moszkvai beszédében Sztálin erről a pontról úgy nyilatkozott, hogy nincs szükség a vezetők leváltására, éppen ellenkezőleg, a vezetőket meg kell erősíteni jelenlegi pozíciójukban. *SZM* 11. köt. 35. l.
36. *Daniels* im. 331. l.
37. *U.ott*. A beszéd a 331. oldalon, míg befejező része a 355. lapon található.
38. *Szokolnyikov és Kamenyev* in: Szocialisztzyicseskij Vesztnyik, 1929/6.
39. *U.ott*.
40. *SZM* 11. köt. 206-207. l.
41. *Buharin és Kamenyev* in: Szocialisztzyicseskij Vesztnyik, 1929/6.
42. Utalás egy parasztpárt lehetséges megalakításának kérdésére, amelyet különböző antibolsevista elemek gyakran felvetettek, s amely visszhangra is talált a politika iránt érdeklődő jóómódú parasztkörökben.
43. *Szokolnyikov és Kamenyev* in: Szocialisztzyicseskij Vesztnyik, 1929/9. 10. l.
44. Sztálin beszédének ez a része kimaradt a húsz évvel később publikált szövegből, de nincs okunk kétségbe vonni hitelességét. Október folyamán Kaganovics hasonló kijelentéseket tett egy szűk hallgatóság előtt.
45. *SZM* 11. köt. 211-212. l. A július 11-i beszéd a 205-213. közötti oldalakon olvasható.
46. *U.ott*. 208-209. l.
47. Úgy tűnik, Sztálin rendelkezett olyan dokumentumokkal, amelyekkel kompromittálhatta volna önféj munkatársait. Vorosilovot könnyű lett volna megszarolni, ha napvilágra kerül, hogy hazafias lelkesedésében annak idején önként jelentkezett a cári hadseregbe. Ld. *Daniels* im. 329. l.
48. *Buharin és Kamenyev* in: Szocialisztzyicseskij Vesztnyik, 1929/9. 10. l.
49. *U.ott*.
50. A Buharinnal folytatott beszélgetésről Kamenyev a találkozó alatt és után jegyzeteket készített. Ezeket a jegyzeteket a trockisták nyilvánosságra hozták. Késégbevonhatatlan hitelességű, páratlan dokumentumokról van szó. Az idézett részletek a *Szocialisztzyicseskij Vesztnyik* 1929/6. és 9. számában találhatók, az itt idézett rész a 6. szám 10. oldalán.
51. Trockij viselkedéséről ld. *I. Deutscher*: The Prophet Unarmed im. 448-450. l.
52. Sztálin leningrádi beszéde július 13-án in: *SZM* 11. köt. 221-223. l. Frumkinnak volt egy megjegyzése a plénumon, amely szerint a razmúcska, vagyis a szövetség felbontása már tulajdonképpen egy *fait accompli*. Ld. *SZM* 11. köt. 195. l.
53. *Pravda*, 1928. július 15.
54. *Daniels* im. 332-333. l.
55. Sztálin beszéde: „A gabonafronton”. *Pravda*, 1928. június 2. *SZM* 11. köt. 88-104. l.

56. Rikov cikke a Pravdában, 1928. július 15.
57. Egy moszkvai keletészű, július 25-i levél (melynek néhány adata téves), megjelent a *Szocialiszticeszkij Vesztnyik* 1928/5. számában, Daniels im. 332-333. l. A Trockij Archivumban található anyag szerint Trockij közelinek tartotta a jobboldal győzelmét, mert Sztálin időhúzó taktikája kudarcot vallott.
58. Daniels im. 332. l.
59. Sztálin moszkvai beszéde in: *Pravda*, 1928. október 24., SZM 11. köt. 254-255. l.
60. Buharin szerint Jagoda és Trilisszer korábban az ő pártján állt. Trilisszert 1929 októberében távolítják el az OGPU-ból, míg Jagoda a jóval erősebb frakcióhoz csatlakozott.
61. Buharin a moszkvai kongresszusról, *Pravda*, 1928. szeptember 12. A kongresszuson elmondott beszédeinek szövege: *Pravda*, július 19., 22., augusztus 4., 14., 19., szeptember 2.
62. Buharin személyes levele Humbert-Drozak. A svájci születésű Komintern funkcionáriust jobboldaliság vádjával távolították el a testületből. Buharin sajnálkozását fejezte ki, hogy nem tudta megvédeni Humbert álláspontját a nyilvánosság előtt, erre azonban a bolsevik párton belüli helyzet miatt kényszerült. Idézi: Daniels im. 335-336. l.
63. Leontyev cikke, a „Hozjajszivnenoje razvityije i problem ravnovescsija” bírálja a „Megjegyzéseket” anélkül, hogy konkrétan megemlítené Buharin írását. *Pravda*, 1928. november 4., ill. SZM 11. köt. 281. l.
64. A küldelem részleteit kihagytuk. Ld. Daniels im. a jobboldalról szóló fejezet. Tomszkijt mindenképpen le akarták váltani a KB 1929. áprilisi ülésén hozott határozat alapján. Uglanovot 1928 novemberében távolították el moszkvai posztjáról s 1928. november 28-án nevezték ki munkatügyi népbiztossá.
65. A kérdéses politikai vezetők (politruki) Krumin és Szaveljev voltak. Buharin betegeskedő szívét ürügyként lehetett felhasználni.
66. *Bolsevik*, 1928/19. 3-7. l.
67. SZM 11. köt. 245. l.
68. *U.ott.* 244. l.
69. *U.ott.*
70. *U.ott.* 252-253. l.
71. A *Pravda* 1928. október 20-i vezércikke.
72. SZM 11. köt. 254. l.
73. *U.ott.* 255. l.
74. *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 539. l.
75. *U.ott.* Ld. még Sztálin beszédét a novemberi ülésen: SZM 11. köt. 302. l.
76. Sztálin mesteri csapásának hatása napjaink [1968 — a szerk.] szovjet álláspontjában is lemérhető. Úgy tűnik, Buharint előbb-utóbb rehabilitálják, de nem „ideológiailag”. [Mindketőre sor került, igaz csak utóbb — a szerk.]
77. Buharin ezekről az eseményekről a Kamenyevvel folytatott beszélgetése során mesélt 1928 decembere és 1929 januárja között. Ld. *Szocialiszticeszkij Vesztnyik*, 1929/9. 11. l.
78. Ez utóbbi követelés forrása Ordzsonikidze in: *16-tűj Szjezd VKP(b). Sztenograficeszkij otcso*t. Moszkva-Leningrád, 1930. 236. l., a többire vonatkozóan ld. *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 566. l.
79. *Buharin és Kamenyev* in: *Szocialiszticeszkij Vesztnyik*, 1929/9.
80. SZM 11. köt. 293-300. l.
81. Sztálin megpróbálta kihagyni a mondat második felét, Frumkin azonban kikényszerítette, hogy olvassa fel az egészet. SZM 11. köt. 297-298. l.
82. *U.ott.* 281. l.
83. *U.ott.* 311-313. l. December 19-én a Komintern VB Elnöksége előtt is elismertelte ezt, azt állítván, hogy Oroszországban a jobboldal tagjai sosem szegtek meg a párt szabályait. SZM 11. köt. 335. l. A jobboldalnak tett engedmények között szerepelt Kosztrov eltávolítása a Komszomolszkaja Pravdától. Kosztrov korábban hevesen támada a jobboldalt, azzal vádolván őket, hogy polgári demokrácia visszaállítására törekszenek. Rikov cikke a *Pravda* 1928. december 4-i számában.
84. SZM 11. köt. 271. l.
85. *U.ott.* 336. l.
86. A Politbüro elismerte a megoldozás (prorabotka) tényét egyik határozatában: *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 563-564. l. A „polgári halál” terminust használták.

87. A lemondást említik *u.ott.* II. köt. 557. l.
88. *Deutscher* im. 455-457. l., *Bjulletyeny Opozicii*, 1929/1-2. 3. l.
89. *Deutscher* im. 469. l.
90. *Krupszkaja*: „Lenin i kolhoznoje sztroityelsztvo”. *Pravda*, 1929. január 20.
91. *Buharin* cikke Krupszkaja születésnapja alkalmából. *Pravda*, 1929. február 27.
92. A kommuna szó paraszti változata.
93. Egy megjegyzés szerint, amelyet a forradalom „régí szép napjai” után sóvárgók tettek, s amely talán éppen Krupszkajától ered, ha Lenin a jelenlegi helyzetben feltámadna, akkor rögtön bebörtönöznék, mint elhajlót...
94. Egy példány eljutott a *Szocialiszticeszkij Vesztnyk* szerkesztőéhez is. Ld. 1929/9. 9. l.
95. *Buharin és Kamenyev*, u.ott. 11. l.
96. *Voproszi Isztorii KPSZSZ*, 1960/4. 72-73. l.
97. Egy, a trockisták által publikált moszkvai levél szerint, amelyet a Szocialiszticeszkij Vesztnyk újra közzétett 1929/9. számának 11. oldalán. Ugyanezen forrás szerint Ordzsonikidze (a Központi Ellenőrző Bizottság és a Munkás-Paraszt Felügyelet — RKI — elnöke) magához hívatta Kamenyevet, aki megerősítette a levél hitelességét.
98. Buharin, utalva a pártkonferenciát előkészítő egyik helyi konferenciára.
99. Idézi Ordzsonikidze in: *16-tűj Szjezd* im. 325. l.
100. Moszkvai levél in: *Szocialiszticeszkij Vesztnyk*, 1929/9. 11. l.
101. Ordzsonikidze in: *16-tűj Szjezd* im. 201-202. l. Az első bekezdés valószínűleg rövidített változat és nem a szó szerinti szöveg.
102. Rudzutak *u.ott.* Az első bekezdés valószínűleg rövidített, s nem a szó szerinti szöveg.
103. *SZM* 12. köt. 108-109. l. Sztálin 1929. áprilisi beszédének részlete. A beszédet akkoriban nem publikálták. Az eredeti kifejezés: „predatyelszkaja”...
104. *U.ott.* 109. l. Sztálin „Műveinek” szerkesztői a 402. oldalon emlékeztetik az olvasót, hogy akkoriban Buharin és az eszerek szövetkeztek Lenin, Sztálin és Szverdlov letartóztatására, ahogyan ezt az 1938-as per bizonyította.
105. Rudzutak in: *16-tűj Szjezd* im. 201. l. Jakovlev megjegyzése a kolhozokkal kapcsolatban az 577. oldalon található.
106. *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 559. l.
107. Rudzutak in: *16-tűj Szjezd* im. 201. l. A február 9-i Politbüro határozat szövege in: *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 558. l.
108. *SZM* 11. köt. 347-355. l. (Sztálin felszólalásainak összegzése a Politbüro ülésén), *Bolsevik*, 1929/23-24., 30-35., 46. l., *SZM* 12. köt. 101. l., *16-tűj Szjezd* im. az 56., 133., 135., 215., 266. számú jegyzetek.
109. A párt központi archívumából, *16-tűj Szjezd* im. 780. l. 56-os jegyzet.
110. *SZM* 12. köt. 101. l. A nyilvánosság előtt Sztálin azt hangoztatta, hogy ilyen lépést valutahiány miatt nem lehet megtenni.
111. Jelentés az öt éves terv vitájáról a Szovnarkom-ban. In: *Pravda*, 1929. április 6.
112. A bizottság javaslatait idézi Ordzsonikidze in: *16-tűj Szjezd* im. 325-326. l. és *SZM* 12. köt. 7-8. l.
113. Ordzsonikidze in: *16-tűj Szjezd* im. 326. l.
114. *SZM* 11. köt. 352. l.
115. *U.ott.* 347-348. l. Az 1928. január és február folyamán elmondott beszédek gyűjteménye.
116. A február 9-i nyilatkozat in: *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 550-567. l., a beszéd in: *SZM* 12. köt. 1-61. l.
117. A KB 1929. áprilisi határozata in: *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 555. l.
118. *SZM* 12. köt. 9-11. l., *KPSZSZ v rezolucijah* im. II. köt. 555. l.
119. Önkritikájuk in: *Pravda*, 1929. november 16.

(Fordította: Barna Jenő)

Lionel Kochan-Richard Abraham:

A MÁSODIK FORRADALOM 1928-1933^{*}

A kulturális forradalom

1927-ben fiatal kommunisták ezrei kezdték el szervezni az általuk „könnyűlovassági támadásnak” nevezett bürokráciaellenes akciót. Nagy csoportokban vonultak be a kormányhivatalokba, leleplezték a bürokráciát, a hozzá nem értést és a korrupt hivatalnokokat, főleg azokat, akik a cári uralom alatt szolgáltak. A Kommunista Ifjúsági Szövetségben a fegyelmezetlen tevékenység nem volt szokatlan, de ekkor a párt még jóindulattal szemlélte. Megkezdődött a „kulturális forradalom”. Figyelembe véve a mozgalom kezdetének időpontját, illetve a Komszomolon belüli „baloldali ellenzék” hatását, felmerül az a gondolat, hogy a mozgalmat Trockijjal szimpatizáló körök indították el. Ha így van, akkor elszámították magukat. Ahogy Sztálin egy egyre radikálisabb irányzat felé fordult, felismerte egy olyan mozgalom előnyeit, amely a meglévő szakemberek és intézmények elszigetelését és megfélemlítését ígérte. Ahogy a Komszomol kongresszusnak 1928 májusában bejelentette, a párt sürgető feladata „könyörtelen harc a bürokrácia ellen, alulról jövő tömegkritika megszervezése, ennek a kritikának figyelembevétele a fogyatékosságaink felszámolására irányuló gyakorlati döntéseknél”. Sztálin számos esetben járult hozzá személyesen is a kulturális forradalomhoz. A doneyecki bányamérnökök ellen 1928-ban, az „Ipari Párt”-tal szemben 1930-ban és a megmaradt mensevikek ellen 1931-ben koholt vádak alapján megrendezett koncepciós kirakatpercek fő célja az volt, hogy olyan bűnbakokat találjanak, akikre az iparban jelentkező nehézségek okai átháríthatók, de arra is buzdították a kommunistákat, hogy kiszűrjék a forradalom ellenségeit. Fiatal kommunisták, akik korábban kimaradtak az osztályharcból, most olyan „erődítmenyek rohamozásában” vettek részt, mint a Nagy Színház és a Tudományos Akadémia. „Kultúrkampányokat” szerveztek az országban az írástudás terjesztésére; a helyi „kultúrvezérkar” anyagi forrásokat szerzett a lakosságtól, a szakszervezetektől és helyi vállalkozásoktól. 1929 és 1930 között a Munkások és Parasztok Felügyelősege és az erre a célra létrehozott moszkvai munkáscsoport 164 ezer dolgozót távolítottak el a központi kormányzervekből (több mint másfél millió közül). 1929 és 1930 között több mint száz munkatársat tartóztattak le a Tudományos Akadémián, míg 1929-ben a mérnökök 17 százalékát távolították el. Leopold Averbah és az Orosz Proletár Írók Szövetségének (RAPP) más tagjai örültek a lehetőségnek, hogy megszabadulhatnak Buharin befolyásától, aki 1925-ben megakadályozta az irodalom feletti „proletár hegemonia megeremtését” elzáró követeléseiket”. Senki nem akart kimaradni. Festők egy csoportja így tájékoztatta Vorosilovot:

„Mi művészek munkáinkkal akarunk rálőni osztályellenségeinkre, úgy, ahogy a Vörös Hadsereg katonái lőttek, és fognak lőni. Harcos művészetre tanítottak bennünket, osztályművészetre.”

A kulturális forradalom számos „tyúkeszű” tervet támogatott, mivel mindenféle hóbortos ember lehetőséget látott arra, hogy elképzelését hivatalosan is támogassák. Látni lehetett a nemzeti kultúra különböző területeinek leendő diktátorait, akik azon fáradoztak, hogy megszerezzék a szellemileg fölöttük állók ellenőrzését. Az emberek tanúi lehettek olyan ostoba kísérleteknek, amelyek a proletár matematika és sebészet meghatározását kísérelték meg. Másrészt a szovjet történelem feletti viták, amelyek majdnem M. N. Pokrovskij akadémiai vezető szerepének elvesztésével jártak, rendkívül érdekesek voltak. Az új eszmék hatására a szovjet történészek az ősi keleti társadalmak felé fordultak, és új kritikai eszközökkel jelentek meg, hogy kiegészítsék a marxista klasszikusokét. 1931-re Sztálin megelégedte ezt a politikát, a kulturális elit pedig még örült is, hogy az állam megmentette őket hőhéraiktól. A kultúra terén az osztályharc eredménye az állami ellenőrzés lett. 1931 júniusában, amikor Sztálin bejelentette a „nagy visszavonulást” az iparban, -beleértve az egyenlő bértért folyó mozgalom felszámolását is, egy új szervezetet hoztak létre, hogy

^{*}Lionel Kochan-Richard Abraham: *The Making of Modern Russia*. Penguin. Hammondsorth. 1983². 357-366. l.

minden kiadványt szigorú cenzúrának vessenek alá. A *Glavlit* létrehozását az RAPP felosztása követte 1932-ben. Végül 1934-ben létrejött a Szovjet Írók Szövetsége, azzal a feladattal, hogy engedélyhez kösse *valamennyi* írók működését, és megelőzze a jövőbeni frakcióharcok kialakulását.

A parasztsággal való viszály hamar konfliktust eredményezett a rezsim és a parasztság alternatív vezetési formái között. Különösen kiélezett volt a helyzet Ukrajnában, ahol a kulákok ellen főleg az orosz munkások viseltek eljárást (Hruscov és Brezsnyev egyaránt ukrainai orosz munkások voltak). Sztálin számára magától értetődő volt, hogy a „helyi nacionalizmus felé fordulás jelzi a régebben elnyomott nemzetek haldokló osztályainak elégedetlenségét a proletárdiktatúrával szemben”. 1929-ben bezárták az ukrainai egyetemeket, a következő évben pedig Hruscovszkijt száműzték a Kaukázus-beli Kiszlovodszkba. Az „elukránosítási” politika elakadt. Hamarosan egyfajta óvatos elorosztás váltotta fel. 1933-ban Mihajlo Szkripnik ukrán oktatásiügyi miniszter öngyilkossága jelezte a lenini „nagy orosz sovinizmus elleni” politika végét.

Az egyéb hatalmi erők főleg vallásiak voltak. 1929-ben egy új törvény lépett életbe a vallási gyűlekezetekről, amely az egyházi istentiszteletekre korlátozta. Az egyházi kiadványokat megszüntették, épületeiket elkobozták, vezetőiket száműzték vagy bebörtönözték. Az időközben hárommillió tagot számláló Harcos Ateista Liga megszerezte olyan, a papságot sértő és egyházakat megszentégtelenítő filmeket mutatott be, amelyekben apácák és kulákok éltek vadházasságban. A moszkvai székesegyházat felrobbantották, hogy helyet csináljanak a szovjetek gigantikus székházának. Az 1914-ben funkcionáló 54 ezer templom közül csak néhány száz maradt fenn a második világháborúig. A nem ortodoxok sorsa sem volt különb. A baptisták elvesztették teológiai iskoláikat és újságjukat. Oroszország keresztényei és a más vallások hívői számára is eljött a vértanúság időszaka. Néhány évvel később a baptista Anna Ivanova-Klisnyikova a következőket írta a már öt évvel korábban elhunyt férjének: „Fiatalon hagytál itt, életem legszebb korszakában, és most már más vagyok...” Nem mindennap lehetünk tanúi ilyen önmegfigyelésnek. Sok hivatásától eltöltött pap vándorolt és gyűjtött alamizsnát kolduló barátként az igazi apostoli hagyományak megfelelően.

Sztálin felismerte, hogy Oroszország gazdasági és kulturális elmaradottságának felszámolása és a szovjet fiatalok megnyerése érdekében ki kell képezni „egy új, műszaki értelmiséget, mely megfelel az ipar által támasztott igényeinknek”. A pártot mind ez időig a párt és az állam jövőbeli vezetésének létrehozása foglalkoztatta. Az 1920-as években ezzel a feladattal a Szverdlov és Zinovjev Kommunista Egyetemeket, a Plehanov Közgazdasági Intézetet és a fővárosokban levő társadalomtudományi intézeteket bízták meg. A kulturális forradalom számos radikális politikustól valóban helyben képezték, de míg ezek a személyek újságírásra és vitára alkalmasak voltak (Mihail Szuszlov volt az utolsó kiemelkedő tagja ennek a csoportnak), nem voltak elég képzettek a szovjet ipar fejlesztésére. 1928 tavaszán Sztálin és Molotov előállt a párt munkáosztályhoz tartozó tagjai „ezreinek” mozgósítási gondolatával, hogy azok vegyenek részt az átszervezett műszaki egyetemeken tartott rövid mérnöképző tanfolyamokon. „Kiemelteknek” nevezték őket. Ezáltal a dolgozó osztályok számára oly mértékben vált lehetővé a továbbtanulás, hogy eltört a mellette minden korábbi törekvés. 1928-ban az összes diák egynegyede, negyvenezer volt munkás származású, 1932 végére több mint a fele, 290 ezer. W. H. Chamberlin amerikai író tanúja volt egy párbeszédnek, melyben egy idősebb értelmiségi azt vette a fiatalabb generáció szemére, hogy száraz, hideg racionalizmus jellemzi. Egy fiatal nő felháborodottan válaszolt:

„Íme Pável Ivanov, aki szerves kémiával foglalkozik, és ötven bonyolult képletet emlékezetből fel tud idézni. Egy nagy költő lelkesedésével csi ki e képleteket. Mesterséges fehérjék előállításáról álmodik. Egy másik diáknak várostervező akar lenni, s a jövő szocialista városait akarja megtervezni. Egyik hidrotechnikusunk olyan tervet gondolt ki, hogy a tőkés országokban található összes meleg áramlatot összegyűjtjének és átteleptenék Szibériába. Korszakunk oly teljes és változatos, annyi minden van, amiről álmodhatunk.”

A kulákság, mint osztály megszüntetése

Leonid Brezsnyev a következőket írja emlékirataiban:

„Több komzomolistaival együtt csaptunk össze a kulákokkal a földeken, és vitakoztunk velük a falugyűléseken. Bunkóbszótval, vasvillával és rosszindulatú levelekkel fenyegettek bennünket, és követelték meg ablakainkat.”

Mint nemzedékének minden fiatal kommunistája, így Breznyev számára is az ellenségesen viselkedő parasztok nyilvánvalóan kulákok voltak. A kulákokra gyakorolt nyomás („kulákrés”) mind erkölcsi, mind pedig gazdasági téren kényszerítő szükségesség volt számukra. Mégis fel kell tennünk a kérdést: kik voltak ezek a kulákok, és mennyiben járult hozzá a Szovjetunió iparosításához a kulákok vagyonának kisajátítása?

A NEP nagy vitái során Preobrazszkij kommunista közgazdász az eredeti szocialista felhalmozás korszakának tekintette a NEP-et, azaz egy olyan periódusnak, melyben az államnak tóktól kell felhalmoznia az ország iparosításához. Külföldi befektetés vagy gyarmatok hiányában ilyen mértékű felhalmozás csak a parasztok munkájából származó értéktöbblet elsajátításából származhat, és az uralkodó osztály, a munkásság önkiszákmányolásából. A földbérllet megszüntetésével és az adóterhek csökkentésével a parasztok által létrehozott értéktöbblet elvonásának egyetlen módja az árak manipulálása lehetett oly módon, hogy a parasztok olcsón adják el termékeiket és drágán vásárolnak. A hozzá nem értő árpoltika okozta ezen politika kudarcát, mivel Sztálin és Buharin cáfolatai ellenére ezt alkalmazták 1926 után is. Arra is fontos emlékeztetnünk, hogy a marxista terminológiában a „kiszákmányolás” nem a nyomorúságot jelenti, hanem egy szak kifejezés. Így a középkori jobbgyórt elnyomhatták, de egy marxista szerint kevésbé volt kiszákmányolva, mint egy ipari munkás, mivel ez utóbbi összehasonlíthatatlanul nagyobb mennyiségű többleterméket hoz létre munkaadója javára. Ebből az következik, hogy bármilyen magánember, aki egy másik embert alkalmaz, a marxista terminológia szerint kiszákmányol, függetlenül attól, hogy milyen körülmények között élnek munkásai. Azaz a szocialista állam számára megvan annak a lehetősége, hogy a parasztoktól elsajátítsa az értéktöbbletet anélkül, hogy ez maga után vonná elszegényítésüket. Így a húszas évek kiművelt marxistáinak érvei a szovjet iparosítás „forrásairól” jórészt nem helytállóak a kollektívizáció szempontjából. Ugyanakkor elősegítették egy olyan atmoszféra létrehozását, melyben a rosszul képzett „marxista” munkások belenyugodtak Sztálin politikájába.

Az utóbbi időben (hatvanas évek) megjelent szovjet tanulmányok azt sugallják, hogy a szovjet mezőgazdaság nem segítette elő a szovjet iparosítást az első öt éves terv idején (1928-32). Mikor feltétlenül valótalan volt szükség az ipari felszerelések behozatalára, a rendszer arra kényszerült, hogy gabonát *importáljon*. A kollektívizálás egyetlen figyelemre érdemlő eredménye, az állami gabonaszolgáltatások növekedése inkább az állatállomány leolésének volt köszönhető, mintsem az állam bármilyen pozitív irányú lépésének. Ez a pusztítás drasztikusan csökkentette az igásállatok számát a falvakban, és arra kényszerítette az államot, hogy hatalmas többletkiadások árán mezőgazdasági gépeket szerezzen be. A nehezen kikényszerített döntés, hogy a parasztok piacra vihetik háztáji termékeiket, lehetővé tette számukra, hogy úgy szerezzék vissza, amit elvesztek, hogy a városi fogyasztóknak nagyon drágán adják el termékeiket. Természetesen a kollektívizálás sokkal jobb kezdeti eredményekre vezetett volna (pl. több ipari tőke), ha a gazdag parasztok, a kulákok együttműködtek volna, ahelyett, hogy szabotálják a folyamatot állataik levágásával. De milyen alapon várhatták volna el a kulákoztól, hogy egy olyan folyamatban működjenek együtt, mely fenyegetésekkel, kényszerkölcsönökkel és külön személyi adókkal kezdődött, s mely során bárkit perbe foghattak „spekuláció” miatt, és amely azzal az ígérettel végződött, hogy megszüntetik a kulákságot, mint osztályt? Lehetséges-e gazdasági racionalitás egy olyan rendszerben, mely nem veszi figyelembe azok motivációját, akiknek együtt kell működni vele a siker érdekében?

Kik voltak egyáltalán ezek a kulákok? A régi, péntköleszőző kulákokat (mirojedű) már az 1917-es agrárforradalom idején likvidálták. Nem kétséges, hogy az idő múlása és a piac működése majd létrehozhat egy falusi tőkés osztályt. 1928-ban a legtöbb agrárszakértő és sok vezető kommunista kételkedett abban, hogy ez már végbement. Valójában a falvakban végbemenő osztályharc iránti „vaktság” volt Sztálin egyik legsúlyosabb vádja a „jobboldali ellenzékkel” szemben. Úgy tűnt, hogy senkinek sincs világos elképzelése arról, hogy milyen is valójában egy kulák. A hivatalos meghatározásokból hiányzott az „osztálytartalom”. Másszóval a kulák termelőeszközökhöz való viszonya nem különbözött más parasztoktól. Csak jobban ment neki, mivel a párt 1921 óta bátorította. Sztálin kitartott amellett, hogy az OSZSZK-ban a parasztok öt százaléka kulák, de a mezőgazdasági miniszter szerint a parasztagazdaságok mindössze 2,1 százalékában alkalmaztak kisegítő évi ötven napnál hosszabb időre. A parasztagazdaságoknak csak 0,8 százaléka rendelkezett malommal vagy cséplőgéppel, ezek nyilvánvalóan kulákok voltak. A kulákok csaknem fele adott bére gépeket vagy bérelt a szegényparasztoktól pluszföldet. Most már láthatjuk, a szegényparasztoktól miért neheztelhetek rájuk, de azt is látnunk kell, hogy miért tisztelték

őket és fordultak hozzájuk, felkérve őket gazdasági, sőt néhol még politikai vezetői funkciók betöltésére is. 1928-ban egy átlagos kulák három-négy tehén és két-három ló büszke tulajdonosa lehetett. Az alapján lett „kizsákmányoló”, hogy „egyetlen egy” mezőgazdasági munkást alkalmazott évente ötven napra a széles körű munkanélküliség idején.

A kollektivizáció irányába megtett első lépések viszonylag mérsékelték voltak és a Lenin utolsó éveiben meghatározott keretek között folytak. 1927 végén a pártkongresszus példaként jelölte ki a kollektivizálást, és korlátozta a kulákok által bérelhető földterület nagyságát és a munkaerő igénybevételét. Minden azt sugallta, hogy Sztálin nagyon óvatosan közelít a parasztkérdéshez.

Az első összeültközések 1928 elején történtek, amikor Sztálin elhatározta, hogy inkább a parasztok ellenállását törli meg az árrendszer módosítása helyett. Rövid távon úgy tűnt, az „Ural-Szibéria” módszernek meg lesz a hatása. Sztálin megkapta a gabonát. Az üldözések, vizsgálatok, pénzbüntetések és a sietősen összehívott Szegényparaszti Bizottságok által benyújtott feljelentések együttes felhasználása biztosították a gabonát. De a falusi „osztályháború” bevezetése nem volt elég erős ahhoz, hogy megakadályozza a vetésterület további csökkenését.

Ennek ellenére 1928 végén az első öt éves terv nem mutatott semmilyen gyökeres változást. Eredeti változata valójában lefegyverző őszinteséggel állapította meg, hogy „szokatlan nehézségek léptek fel a mezőgazdaság kollektív alapon történő átszervezésében... Őszintén szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy ezen a téren még csak kezdeti stádiumban vagyunk.” A cél az volt, hogy elősegítsék a szegényparasztkok belépését a kolhozokba, melyeket pénzügyi és technikai segítséggel támogattak traktorok és modern mezőgazdasági gépek formájában. A középparasztkokat hasonlóan a gazdaságuk javítására ösztönözték, és a kulákokat pólólagos adókkal, s más megkülönböztető pénzügyi eszközökkel sújtották. De megegyezett-e az azzal a céllal, hogy az ipart a mezőgazdaság hasznából finanszírozzák?

Először még volt bizonyos sikere ennek a politikának. A kolhozok száma 33 ezerrel 57 ezerre nőtt 1928. június 1. és 1929. június 1. között, s azok 417 ezer, illetve több mint egymillió paraszti háztartást foglaltak magukban. Ez a siker túlnyomóan a szegényparasztkokra vonatkozott, akiknek nem volt földje, lova vagy tehene. Azok a parasztkok, akiknek volt valami veszteni valójuk, a kulákok és az úgynevezett középparasztkok, tartózkodóak vagy ellenségesek voltak a kormány terveivel szemben. A falvakban nem felejtették el a hadikommunizmust. Az 1928-as ősz véte és az 1929-es tavaszi vetés további tanúbizonyságát adta annak, hogy a parasztkoknak nem állt többé érdekében jövedelmük növelése, mivel az állam kedve szerint elvehette földjeiket és zaklathatta őket, ha túl sikeresek voltak. Ezt a fejleményt egyáltalán nem üdvözölte örmömel egy olyan kormány, amely az iparosítás ütemének gyorsítására vágyott, és arra, hogy sokkal nagyobb munkaerőt kössön le a nem mezőgazdasági jellegű foglalkozásokban.

Fenntartható-e az iparosítás egy olyan hagyományos szerkezetű parasztság segítségével, amely ellenséges érzelmű? Ez a távlat nyílt meg Sztálin előtt. A választ 1929 telén adta meg:

„...Nyílt harcban meg kell tömi ennek az osztálynak [a kulákságnak] az ellenállását... és meg kell fosztani létének és fejlődésének termelési forrásaitól... Ez az, amit a kulákság mint osztály felszámolásának politikája felé tett fordulatnak nevezünk... a párt mai falusi politikája nem a régi politika folytatása, hanem fordulat... a kulákság mint osztály felszámolásának új politikája felé.”

Mivel Sztálin ezzel egyidejűleg bejelentette, hogy a kulákoknak nem szabad megengedni, hogy belépjének az új kolhozokba, ez burkolt célzás volt arra, hogy a kulákokat el kell távolítani otthonaikból is. Egy osztály megsemmisítésétől már csak egy lépés volt hárommillió ember megsemmisítése. Sztálin ösztönzésére terror és elnyomás szállta meg a falvakat. Valóban „nyílt harc” volt, polgárháborúhoz hasonló. Egyik oldalon az államhatalom állt, mely abban nyilvánult meg, hogy kiválasztott párttagokat küldtek vidékre, de időnként a Vörös Hadsereget, a GPU-s egységeket és a rendőrkülönítményeket is alkalmazták. A kormány arra buzdította a szegényparasztkokat és a falusi szovjeteket, hogy vegyék el a kulákoktól gépeiket, szarvasmarháikat és gazdasági felszereléseiket a kolhozok számára. A kulákok válaszképpen leölték marháikat, felgyújtották terményeiket, lerombolták házaikat; még egyszer jóllakhattak, mielőtt szolgásgba hajtották őket. Csupán a viharos sebesség látható a változás diadalmas statisztikájában, de az ember tragédia nem: 1930. január 20. és március 1-je között a kolhozok száma csaknem megkettozódott, és a kollektívizált paraszti háztartások száma 21,6 százalékról 55 százalékra nőtt. Ez messze meghaladta a tervben kitűzött mérsékelt mutatókat.

Aztán Sztálin időleges szünetre szólított fel egyik *csalhatatlan* kinyilatkozásában, melyben arra

utalt, hogy az elkövetett túlkapasok a megújódásra képtelen „baloldaliak” hibái. Az „Akiknek a siker fejükbe szállt” című cikkében, mely 1930 márciusában jelent meg, üdvözölte a kolhozok számában bekövetkezett hatalmas növekedést, és jelentősnek tartotta a kolhozok eredményeit a vetőmag összegyűjtése terén. „Felfrissítik és erejébe vetett hittel töltik el pártunkat.” De óvott az erőszak alkalmazásától: „Kinek kellene az ilyen torzítások, kinek kell a kolhozmozgalom bürokratikus elrendelése, a parasztság méltatlan megfenyegetése? Csakis ellen-ségeinknek kellene!”

A gazdasági épületek, az aprójószág és a baromfi gazda nélkül maradtak. Az elkövetkező néhány évben valóban jelentős lazulás figyelhető meg. Amikor a kolhozok terményeik rögzített hányadát beszolgáltatták, lehetővé vált számukra, hogy a többletgabonát, húst, zöldséget és gyümölcsöt a piacon értékesítsék, és azok a parasztok, akik ki akartak lépni a kolhozból, földhányadukkal együtt kiléphettek. 1930 márciusában és áprilisában körülbelül kilencmillió háztartás élt ezzel a lehetőséggel. Szátlínnak azonban nem ez volt a célja. Újabb korlátozások és engedmények kombinációját kezdték alkalmazni, és 1932 végére újra 14 millió kollektívizált paraszti háztartás volt, az összes háztartás több, mint fele.

A mezőgazdaság kollektívizálásával együtt haladt a Gép- és Traktorállomások (MTSZ) létesítése. Ezek rendelkeztek többé-kevésbé azon mezőgazdasági erőgépek monopóliumával, melyekkel felszántották a kolhozföldeket és betakarították a gabonát a termény aránytalanul nagy része fejében. Helyet adtak a Politikai Osztályoknak is, melyek munkatársai a GPU és a párt helyi ügynökei voltak.

Sok év tel el, amíg az orosz mezőgazdaságnak sikerült talpra állnia az 1929-32-es zűrzavar és pusztítás után, és ennek a következményei máig is hatnak. Sztálin egészen 1934-ig nem tudta rászánni magát arra, hogy felfedje, mi volt az ára a nagyüzemi mezőgazdaság létrehozásának. 1928-ban 33 millió ló volt, 1933-ban 15 millió. A szarvasmarhák száma 70, illetve 34 millió, a sertéseké 26, illetve 9 millió, juhoké és kecskéké 146, illetve 42 millió. Az adatok nem beszélnek a több millió kulákról és családjaikról, akiket kényszermunkatáborokba deportáltak az északi sarkvidékre, és az Uralon túli új nagy iparvidékekre. Egyes területeken elképzelhetetlen méreteket öltött a halálesetek száma, például Ukrajnában, ahol a parasztagazdaságok átszervezése következtében éhség uralkodott 1932-ben. Az állatállomány elfogyasztása valószínűleg Kazahsztánban öltötte a legnagyobb méreteket (a szarvasmarhák 73 százaléka, a juhok és kecskéké 87 százaléka, a lovak 88 százaléka), és a kazahok száma 1939-ben több mint egymillióval volt kevesebb, mint ahogyan várható lett volna. 1937-ben népszámlálást tartottak, melynek eredményei oly megrázóak voltak, hogy eltitkolták őket. A kulákokhoz „szabotőr” statisztikusok csatlakoztak.

(Fordította: Meggyesi Mariann)

Roj Medvegyev:

AZ IPAROSÍTÁS HIBÁI ÉS HIÁNYOSSÁGAI*

A történeti, politikai és szépirodalom nem egyszer vetette kritikai elemzés alá a kollektivizálás során elkövetett súlyos hibákat és a hatalommal való visszaélést.

Kevesebbet foglalkoztak országunk iparosításának módszereivel, különösen az első öt éves terv idején. Létezik egy olyan felfogás, mely szerint Sztálin a falvakban valóban sok hibát követett el, de a szovjet ipar alapjainak lerakásánál egész másként álltak a dolgok.

Ma már ki kell mondani, hogy Sztálin iparpolitikájának ilyen értékelése nem helytálló.

Természetesen azt sem lehet tagadni, hogy népünk az SZK(b)P vezetésével a modern ipar megteremtésében jelentős sikereket ért el a 20-as évek második felében, s a 30-as évek elején. A munkásosztály, az értelmiség s a pártszervezetek valóban kolosszális munkát végeztek ebben az időszakban. Már az első öt éves terv folyamán felépült 1500 nagyvállalat, többek között a dnyeperi vízierőmű (Dnyeprogesz), a magnyitogorszki és a kuznyecki kohászati kombinátok, az Ural Nehézipari (Uralmaszavod), a rosztovi mezőgazdasági gépgyár (Rosztizelmas), a cseljabinszki, sztálingrádi és harkovi traktorgyárak, a moszkvai és szormovói autógyárak, az urali vegyi kombinát (Uralhimmas), a kramatorszki nehézipari stb. Épp az első öt éves terv idején honosodtak meg a cári Oroszországban még nem létező új iparágak. Így például: a szerszámgépgyártás, a traktor-, a gépkocsi-, a repülőgépgyártás, a vegyipar, a motorgyártás, nagy teljesítményű turbinák és generátorok, minőségi acél, vasötvözetek, műgumi, nitrogén, műrost és egyéb gyártás. Az első öt éves terv idején több ezer kilométernyi új vasutat és csatornát helyeztek üzembe. Nagy ipari központok létesültek a cári Oroszország volt nemzetiségi peremvidékein is: Belorussziában és Ukrajnában, a Kaukázuson túl, Közép-Ázsiában, Kazahsztánban és Tatárföldön, az Észak-Kaukázusban és Burját-Mongóliában. Megnövekedett az Ural, Szibéria és a Távol-Kelet ipari bázisa. Éppen az ország keleti részén kezdett kialakulni iparunk második kohászati és kőolajbázisa. Az ország egész területén új városok és telepek százaai jöttek létre. Lerakták a szovjet ipar továbbfejlesztéséhez és a védelmi képesség erősítéséhez szükséges szilárd alapokat.

Ismeretes, milyen nagy szerepet játszottak a XIV. pártkongresszus utáni időkben a gazdasági építómunka politikájának kidolgozásában és megvalósításában. F. E. Dzerzsinszkij, Sz. M. Kirov, V. V. Kujbisev, G. K. Ordzsonikidze, V. J. Rudzutak, V. J. Csubar, I. D. Kabakov, G. L. Pjatakov és pártunk sok más kiválósága. A modern szovjet ipar megteremtésének óriási munkájából Sztálin is kivette a maga részét. Le kell szögezni azt is, hogy Sztálin nemcsak a kollektivizálásnál, de az iparosítás terén is gyakran intézkedett légvárakat kergetve, voluntarista módon, s nem úgy, mint egy bölcs államférfi. Ezért sok esetben a „sztálini vezetés” nem győzelmekhez vezetett, hanem épp ellenkezőleg, még nehezebb helyzetet teremtett az országban.

Próbáljuk meg például elemezni — főként az utóbbi időben publikált dokumentumok alapján — Sztálinnak, mint az ipari építómunka vezetőjének tevékenységét az első öt éves terv idején.

Mint ismeretes, az 1928/29-1932/33-as öt éves tervet a Szovjetunió Állami Tervbizottsága (Goszplan) két változatban készítette el: az egyik a „minimális”, a másik az „optimális” változat volt, mely az előbbi tervet 20 százalékkal múlta felül.

Ahogy a Goszplan terveiből kiderült, az első öt éves terv optimális változata a következőket feltételezte:

- a) az adott periódusban semmi komoly probléma ne legyen a természéssel;
- b) a világgazdasággal szélesítésék az együttműködést, amely a meglévő nagy exporttartalékok, valamint a műszaki segítségnyújtás, a hosszú lejáratú fejlesztési hitelek jelentős kiterjesztését jelenti.

A terv két változatának szükségszerű voltát az is magyarázza, hogy a szovjet tervezőknek nem volt még kellő tapasztalatuk hosszú távú tervek készítésében. Ebből következett, hogy az öt éves terv sok előirányzott mutatója esetleges, tisztán orientáló jellegű volt. Az öt éves terv teljesítése során felmerülhettek olyan új tényezők is, amelyeket nem lehetett előre látni 1928/29-ben, s

*Roj Medvegyev: K szudu izstorii. New York. Knopf. 1974. 218-232. l.

amelyek megnehezítették az ötéves terv teljesítését (például a teljes kollektivizálás). Így a két tervezet meglelte nemcsak igazolható, de szükséges is volt, ugyanakkor a két változat közül meghatározónak a minimális tervet kellett volna tekinteni. Mégis, amikor az ötéves terv megvitatásra került, a minimális változat mutatóinak többségét „jobboldali” elhajlásnak nyilvánították. A párt Központi Bizottsága gyakorlatilag minden pártszervezetet az optimális változat mutatóinak és feladatainak — mint ellenőrző feladatoknak — teljesítésére ösztönzött.

Miután 1929 áprilisában a XVI. pártkonferencia, majd a szovjetek V. kongresszusa véglegesen elfogadta az ötéves terv optimális változatát, az egész országban hatalmas munka indult meg a terv teljesítése érdekében. A szovjet emberek nagy lelkesedéssel, sok nehézség és nélkülözés árán hozták létre az új gyárakat és üzemeket, bányákat és erőműveket, olajfűtőtornyokat és vasúti pályákat.

De már az ötéves terv első két évében nyilvánvalóvá vált, hogy az optimális változat teljesítésének számos fontos feltétele még nem adott. Nem növekedtek jelentősen azok a hitelek, amelyeket a kapitalista országok nyújtottak a műszaki fejlesztésre, a berendezésekre; s a Szovjetunió exportja sem emelkedett kellő mértékben. Sőt, a kapitalista országokat 1929/30-tól sújtó ipari és mezőgazdasági válság miatt országunknak komoly, előre nem látható nehézségei támadtak. A nyersanyagok világpiaci ára hirtelen nagymértékben csökkent. Ezért a Szovjetunió minden külföldön vásárolt gépért 2-2,5-szer annyi anyag- és áruértéket volt kénytelen kivinni az országból, mint ahogy az ötéves terv előzetes számításai szerint azt tervezték. Ráadásul a mezőgazdasági termékek bruttó termelése 1929-ben és 1930-ban jelentősen visszaesett az 1928-as évrhez képest. Ezért nem meglepő, hogy az első ötéves terv startja — a szocialista építőmunka nagy lendülete és a nagy lelkesedés ellenére — korántsem volt minden területen egyformán sikeres. Így például a nyersvas- és acéltermelés 1929-ben csak 600-800 ezer tonnával nőtt, és csak alig haladta meg az 1913-14-es évek szintjét. Traktorból 1929-ben csak 3300 darabot gyártottak. A könnyűipar és az élelmiszeripar termelése is lassan növekedett.

Népgazdaságunk gyenge pontja volt a közlekedés, ezen belül is különösen a vasúti szállítás.

Ilyen körülmények között természetesen került az ötéves terv optimális változatának teljesítése, melyet csak nemrég fogadtak el. E tervezet egyes kitűzött feladatait csökkenteni kellett volna, a pártszervezeteket és gazdasági egységeket nem az optimális, hanem a minimális változat teljesítésére kellett volna ösztönözni. Mégis, Sztálin és Molotov — c józan, s a körülményeket is figyelembe vevő irányelvek helyett — olyan javaslatot tettek a Népbiztosok Tanácsának, hogy ne csökkentsek, hanem majdnem kétszeresére növeljék az ötéves terv kitűzött feladatainak zömét. Ez a javaslat teljesen irrealis és kalandor jellegű volt, Sztálin mégis kardszokott elfogadásra méltónak.

„A Központi Bizottság munkája ezen a téren főképpen arra irányult — mondta ezzel kapcsolatban Sztálin az SZK(b)P XVI. kongresszusán 1930 júniusában —, hogy az ötéves tervet kijavítsa s pontosabbá tegye azáltal, hogy fokozza az ütemet és szűkebbre szabja a határidőket... Íme a Központi Bizottság néhány határozata, amelyek az ötéves tervet az építési ütemek fokozása és a végrehajtási határidők rövidítése szellemében kijavítják:

A vaskohászat terén: az ötéves terv utolsó évré 10 millió tonna nyersvas termelését irányozza elő; a Központi Bizottság határozata azonban elégtelennek tekinti ezt a normát és azt tartja, hogy az ötéves terv utolsó évében a nyersvastermelést 17 millió tonnára kell emelni.

A traktorgyártás terén: az ötéves terv a terv utolsó évré 95 000 darab traktor gyártását irányozza elő; a Központi Bizottság határozata azonban elégtelennek tekinti ezt a feladatot és azt tartja, hogy az ötéves terv utolsó évében 170 000 darab traktort kell gyártani.

Ugyancsak kell elmondanunk a *gépkocsigyártásról* is, itt az ötéves terv által a terv utolsó évré előirányzott 100 000 darab gépkocsi (tícher- és személygépkocsi) helyett 200 000 darab gépkocsit kell gyártani.

Ugyanígy a *fémkohászat*, valamint a *mezőgazdasági gépgyártás* terén is több mint száz százalékkal emeltük az ötéves terv előirányzatait.

Már nem is beszélünk a *kombájnok* gyártásáról, ami az ötéves tervben egyáltalán nem szerepelt, s amelyből az ötéves terv utolsó évré legalább 40 000 darabot kell előállítani.¹¹

Az ilyenfajta kalandorpolitika a tervezésben ellenkezést váltott ki nemcsak a gazdasági szervezetben és az Állami Tervbizottságban dolgozó sok pártönkívüli ember körében, hanem sok ismert bolshevik gazdasági szakemberben is. Ismeretes, hogy a későbbiekben hogyan bánt Sztálin a pártönkívüli szakértőkkel, akiket „árulás” vádjával illetett. A kommunisták közül is durván félreállította minden kritizálóját. Amikor a Központi Színesfémkohászati Üzem („Glavcvetmet”) vezetője, A. Sz. Sahmuradov logikusan érvelve, meggyőző kritikával lépett fel a

szinesfémkohászatra vonatkozó fantasztikus új tervezetek ellen, eltávolították posztjáról, s alacsony rangú munkára küldték (később még megtorló intézkedéseket is alkalmaztak vele szemben).

Természetesen a megtorló intézkedések és az ezekkel való fenyegetőzés nem vezettek az ipar fejlődési ütemének meggyorsulására. Például 1930-ban előírták, hogy az ipari termelés 31-32 százalékos növekedést produkáljon.² A valóságban azonban — a Központi Statisztikai Hivatal (CSZU) évkönyvei alapján — a tényleges növekedés 22 százalékot ért el ebben az évben. A következő, 1931-es évre elfogadták azt a határozatot, hogy az ipari termékek gyártását 45 százalékkal kell emelni.³ Ezzel szemben az ipari termékek gyártása 1931-ben ténylegesen csak 20 százalékkal emelkedett, 1932-ben ez a növekedés már csak 15 százalékos volt, 1933-ban pedig mindössze 5 százalékot tett ki. 1932-ben a XVII. pártkonferencia kénytelen volt visszavonni azt a jelszót, hogy: „Előre 17 millió tonna nyersvas termeléséért!”, csakúgy, mint sok más, a szinesfémkohászatra, vaskohászatra, gépgyártásra vonatkozó tervezeteket, melyek nyilvánvalóan teljesíthetetlenek voltak.

Mint ismeretes, 1933 januárjában Sztálin bejelentette, hogy az első öt éves tervet négy év és három hónap alatt kell teljesíteni. Azt is közzétették, hogy az ipari termékek gyártása fő mutatóiban már 1932-ben elérte azt a szintet, amit az első öt éves terv optimális változata 1932/33-ra irányzott elő. A KB januári plénumán Sztálin által közölt adatok szerint az első öt éves tervet 1932. év végére állítólag 93,7 százalékra, sőt az A-szektorban már 103,4 százalékra teljesítették.

Az első öt éves terv határidő előtti teljesítése kapcsán országunkban igen zajos propagandahadjárat kezdődött. E kampány sok résztvevője őszintén örült az elért eredményeknek. Ugyanakkor a kampány Sztálin részéről politikai céllal is bírt. Arról van szó, hogy éppen az 1932/33-as években igen kritikus volt a helyzet népgazdaságunkban. A lehető legalacsonyabb szintre csökkent a mezőgazdasági termékek előállítása, országunk több területén éheztek az emberek, a munkásosztály anyagi helyzete szintén drasztikus romlást mutatott. Épp emiatt volt kénytelen Sztálin deklarálni az első öt éves terv határidő előtti teljesítését, hogy így valahogy igazolhassa a nép előtt azt a hatalmas áldozatot, melyet országunk dolgozói hoztak a kollektivizálás és az iparosítás során. Ezt az áldozatvállalást azonban nem népgazdaságunk valós szükségletei, hanem Sztálin és néhány segítőitársának rossz vezetési módszere követelte meg.

Nem kétséges, hogy iparunk az első öt éves terv éveiben valóban nagyot lépett előre. Mind abszolút értelemben, mind a relatív mutatókat tekintve nőtt az ipari termelés minden termék esetében. Javult a munka termelékenysége, nőtt a gazdasági káderek képzettsége. Ugyanakkor ez a fejlődés messze nem volt olyan jelentős, mint ahogy ezt az SZK(b)P KB 1933-as januári plénumán bejelentették.

Először is: Sztálin pontatlan adatokat hozott nyilvánosságra a bruttó termelés növekedéséről az 1928-32-es periódusban.

Mint ismeretes, a Legfelső Népgazdasági Tanács (VSZNH) az ipar bruttó termelését 1932/33-ban az 1927/28-as szint 2,3-szeresére kívánta növelni, míg a nehézipar bruttó termelésének 3,3-szeres növekedését tervezte. Valójában 1932-ben az ipar bruttó termelése 1927/28-hoz képest alig valamivel több, mint kétszeresére nőtt, a nehézipar termelése pedig 2,7-szeresére emelkedett, tehát jelentősen elmaradt a tervezett mértéktől. A terv szerint az öt év alatt a fogyasztási cikkek termelését is 2,4-szeresére kellett volna növelni. Ténylegesen a fogyasztási cikkek előállítása csak 56 százalékkal nőtt.⁴

De nemcsak a bruttó termeléssel kapcsolatos adatokról kell beszélnünk.

Ma már jól tudjuk, hogy milyen csalókák és hiányosak időnként a bruttó termelésre vonatkozó számadatok, ha nem egészülnek ki a gyártott termékek jegyzékének adataival és sok más gazdasági mutatóval sem.

Érdemes azt is figyelembe venni, hogy az első öt éves terv idején a termelés intenzív szakosodása miatt a bruttó termelés az ipar sok ágazatában nemegyszer úgy növekedett, hogy az előállított termékek száma valójában nem emelkedett. Ez azért történhetett meg, mert a félkész termékek értékét az elszámoláskor duplán számították: először a félkész árut kibocsátó vállalat munkájának értékelésekor, másodsor pedig akkor, amikor annak a vállalatnak a munkáját minősítették, amelyik az adott félkész termékől kész árut gyártott.

De vajon milyen eredményre jutunk akkor, amikor az első öt éves terv teljesítését nem csupán a bruttó termelés szempontjából elemezzük, hanem megnézzük a természetes mutatók alakulását is. Ebben az esetben világosan látható, hogy az első öt éves terv összeredményei jóval szerényebbek voltak, mint amilyenekről a propaganda szólt. Valóban, annak ellenére, hogy az első öt éves terv

idején hatalmas mennyiségű pénzt investáltak az ipar fejlesztésébe, egész népünk óriási erőfeszítései ellenére — a természetes mutatókat tekintve — ténylegesen nem teljesítették azokat az alapvető ellenőrző feladatokat, amelyeket az első öt éves terv optimális változata írt elő. Még kevésbé teljesítették azokat a nyilvánvalóan irreális célkitűzéseket, amelyekről Sztilin beszélt a XVI. pártkongresszuson. Ezzel kapcsolatban lentebb közlünk néhány adatot.⁵

Ahogy már említettük, a nyersvastermelést az öt éves terv utolsó évében 10 millió tonnára kívánták növelni. 1930-ban pedig Sztálin bejelentette, hogy ezt a mennyiséget 17 millió tonnára kell emelni. Ténylegesen 1932-ben mindössze 6,16 millió tonna nyersvasat öntöttek. Még a háború előtt, 1940-ben is 15 millió tonnát tett ki a nyersvastermelés, és csak 1950-ben haladta meg a 17 millió tonnát.

Nem teljesítették az öt éves tervet a vaskohászat fejlődésének más mutatói szerint sem. A 10,4 millió tonna acél helyett (amit az öt éves terv optimális változata tűzött ki) 1932-ben mindössze 6 millió tonnát termeltek; a 8 millió tonna hengerelt vas helyett pedig ugyanebben az évben 4,43 millió tonnát gyártottak.

A XVI. pártkongresszus jóváhagyott ellenőrző számadatok szerint a villamos energia termelését az öt éves terv utolsó évében 22 milliárd kilowattórára emelték. Ténylegesen 1932-ben 13,4 milliárd kilowattóra villamos energiát állítottak elő. A szén- és tőzgertermelés 1932-ben 10-15 százalékkal maradt el a tervezettől. Valamivel jobb volt a helyzet a kőolaj kitermelésénél — már 1931-ben 22,4 millió tonna kőolajat hoztak felszínre, azaz az 1932/33-ra tervezett mennyiségnél többet. Viszont a következő két évben visszaesett a kőolaj kitermelése: 1932-ben 21,4 millió tonnára, 1933-ban 21,5 millió tonnára.

Az öt éves terv optimális változatának feladatait az építőanyag-gyártásban sem tudták teljesíteni. Például 1932-ben 9300 millió darab téglát gyártását tervezték, ehelyett csak 4900 millió darabot állítottak elő. Még rosszabb volt a helyzet a műtrágya esetében. Az öt éves terv utolsó évére tervezett 8-8,5 millió tonna helyett valójában csak 920 ezer tonna műtrágyát állítottak elő, 1933-ban pedig 1033 ezer tonnát gyártottak belőle. (A szuperfoszfát-termelést 1931-ben a tervezett 3400 ezer tonna helyett csak 182 ezer tonnára teljesítették.) A kénsavtermelésben is csak 30 százalékra tudták teljesíteni az öt éves tervben kitűzött feladatokat.

A gépgyártásban — többek között a mezőgazdasági gépgyártásban — sem teljesítettek sok, igen fontos feladatot. Az öt éves terv utolsó évére 100 ezer darab gépkocsi volt előírva (1930-ban pedig Sztálin kétszeresére növelte ezt a tervezett mennyiséget.) Valójában azonban 1932-ben csak 23 879 darab gépkocsi készült, 1933-ban pedig 49 710. Csak 1936-ban szárnyalta túl a gépkocsigyártás a 100 ezer darabot. A traktorgyártás 1932-ben 48,9 ezer darabot tett ki, bár az öt éves tervben 55 ezret írtak elő. Ami azt az adatot illeti, amit Sztálin jelentett be (170 ezer traktor egy év alatt), sem a háború előtt, sem a háború utáni első évtizedben nem sikerült elérni. Nem teljesítették azt a teljesen irreális sztálini tervet sem, miszerint az első öt éves terv utolsó évében 40 ezer darab kombájnt kell előállítani. Jóval elmaradt az első öt éves terv optimális változatában tervezettektől a lófogatú és traktoros eke, a vetőgép és sok más mezőgazdasági gép gyártása is.

A könnyű- és élelmiszeripar sok vezető ágazatánál az első öt éves terv folyamán nem volt semmiféle látványos növekedés. Így például pamutszövetből 1928-ban 2678 millió métert gyártottak, 1932-ben 2694 millió métert (az öt éves tervben előírt 4588 millió méter helyett). Gyapjúszövetből 1928-ban 86,8 millió méternyi készült, 1932-ben pedig 88,7 millió méternyi (a tervezett 270-300 millió méter helyett). Lenszövetből 1928-ban 174,4 millió méter volt a termelés, 1932-ben pedig 133,6 millió méter (az öt éves terv utolsó évére előírt 500 millió méter helyett). A cukorgyártást az öt éves terv ideje alatt kétszeresére kívánták növelni. A valóságban 1932-ben 30 százalékkal csökkent az 1928. évi szinthez képest. Ugyanúgy a hús- és tejtermelés is jelentősen visszaesett 1928-hoz képest.

1932-ben a népgazdaság sok más fontos területén (például: papírgyártás, gumiból készült lábbelik előállítása, vasúti teheráruforgalom stb.) sem teljesítették az öt éves terv optimális változatában kitűzött tervfeladatokat. Ezeket többnyire még 1933-ban sem tudták elérni.

Annak ellenére, hogy az öt éves tervet — a természetes mutatók szerint — nem sikerült teljesíteni; a munkásosztály létszáma az első öt éves terv idején jóval gyorsabban nőtt a tervezettnél. Például a munkásoké az öt éves terv alatt nem egyharmaddal lett nagyobb, mint ahogy tervezték, hanem majdnem kétszeresére emelkedett.⁶ Ez egy sor előre nem látható körülménnyel volt magyarázható. Ezek a következők: sok nagyipari objektum építése elhúzódt, faluról városba tömegesen özönlöttek a parasztok (falun igen nehéz körülmények között éltek az emberek), a munka

termelékenysége nem javult a kellő mértékben. A városi népesség szerfelett gyors növekedése sok aránytalanságot szült. Bár 1930/32-ben az országban csökkent a gabonatermelés, ugyanakkor a központi kenyérellátásban 1930-ban 26 millió, 1931-ben 33,2 millió, 1932-ben pedig már 40,3 millió ember részesült.⁷

Sok millió ember faluról városba áramlása azt is eredményezte, hogy emelkedett az életszínvonaluk ezeknek a volt falusi szegényeknek (a városban jobban éltek, mint falun). Természetesen e volt munkanélküliek anyagi helyzete is javult, mert a városban mind munkához jutottak. De az öt éves terv végére ez az életszínvonal — ha összehasonlítjuk a kádermunkások 1927/28-as életszínvonalával — nemhogy javult volna, de még romlott is. Az életszínvonal-csökkenés ellentétben állt az öt éves terv feladataival. A XVI. pártkonferencián jóváhagyott öt éves terv szerint az ipari termékek gyártásának növekedése együtt kellett hogy járjon azzal a folyamattal is, hogy a munkásosztály és a parasztság anyagi helyzete szakadatlanul javuljon s fokozatosan nőjön a szovjet cservényec vásárlóértéke. A XV. pártkonferencia határozataiban még találunk olyan előzetes figyelmeztetéseket, hogy semmiféleképpen ne próbáljanak meg a „munkásosztály alapvető érdekeinek kárára takarékoskodni”. Az ilyen kísérletek úgy értékelték, mint a párt politikájától való elhajlást, amely ellen elszánt harcot kell folytatni.⁸

Az SZK (b)P XV. kongresszusának irányelvei szintén kimondták, hogy: „Amennyiben helyesen oldják meg az öt éves terv központi feladatait, úgy a nemzeti jóvedelem olyan mértékben gyarapodik majd, hogy biztosítja a munkásosztály jólétének emelkedését, a fizetés s különösen a reálbérek intenzív növekedését.”⁹ Azonban sem a városban, sem falun nem tartották be ezeket a fontos utasításokat.

Így már az első öt éves terv kezdetén esett a rubel árfolyama, a feketepiacon pedig többszöröseire emelkedtek az árak. 1929-től bevezették a jegyrendszert az alapvető élelmiszerekre és sok iparcikkre is. Megjelentek olyan üzletek, ahol hiánycikkeket lehetett vásárolni, csak jóval drágábban. Mindez ahhoz vezetett, hogy jelentősen csökkent a munkások és dolgozók reálbére. O. I. Skaratan történész számításai szerint (amelyeket Leningrád város adatai alapján készített) a gyári munkások fizetése már 1930-ban minden szempontból jóval alatta maradt az 1927/28-as szintnek. 1931-től kezdve nem csökkent az élelmiszერი termékek és iparcikkek árindexét.¹⁰ Az a tény, hogy csökkent a fogyasztás volumene, azt is bizonyítja, hogy tovább folytatódott a reálbércsökkenés 1931/32-ben is. Csak a második öt éves terv idején kezdtek ismét emelkedni a reálbérek, s csak 1940-ben érték el az 1928-as év szintjét.¹¹

Az első öt éves terv feladatainak nem teljesítése (a legfontosabb naturális mutatókat tekintve) több okkal magyarázható, többek között azzal is, hogy akkor a tervezés még nem állt a helyzet magaslatán. Szerepet játszott az is, hogy előállt néhány objektív akadály, amit nem lehetett számításba venni a terv készítésekor. De az is nagy szerepet játszott, hogy Sztálin helytelenül, voluntarista módon állt hozzá népgazdaságunk fejlesztésének sok bonyolult problémájához. Így például iparunk cél számosságot igen nehéz és nyilvánvalóan teljesíthetetlen feladatot tűzött ki. Ez pedig szükségszerűen ahhoz vezetett, hogy felborultak a kellő arányok, a még szerény anyagi és emberi tartalékok szétforgácsolódtak, s mindez végeredményben nem a termelés fejlődésének meggyorsulását, hanem a tempó lelassulását eredményezte. A nagyzási mániában szenvedő Sztálin nemcsak a gigantikus, de életképtelen kolhozok és szovhozok építését szorgalmazta, hanem hatalmas iparvállalatok létrehozását is; annak ellenére, hogy ez-utóbbiak építéséhez az első öt éves terv idején még nem volt meg a megfelelő felhalmozás. Ennek eredményeképpen a vállalatok építése hosszú időre elhúzódott, működésbe helyezésük indokolatlanul sokat késelt, hatalmas anyagi tartalékok hosszú időre befagyaszódtak. Nemezszer megtörtént, hogy elkezdtek egy építkezést, de ideiglenesen abba kellett hagyni, mert az építkezés befejezéséhez még hiányoztak a szükséges eszközök.

Sok példa tanúskodik arról, hogy mennyire hibás volt a tervezés azon voluntarista módszere, amelyet Sztálin vezetett be gazdálkodásunkban. Elég, ha példaként megemlítjük, hogyan fejlődött a szovjet műgumiipar, melynek első üzemei éppen az első öt éves terv idején jöttek létre.¹³ Mint ismeretes, 1931 januárjában gyártottuk a kísérleti műgumiból az első mennyiséget. Rögtön felmerült a kérdés, építünk-e egy-két kaucsukgyártó nagyüzemet.

Az összes vezető mérnök - így Sz. V. Lebegejev akadémikus is (Lebegejev módszerei szerint

állítottuk elő a kaucsukot), kétségbe vonta, hogy teljesíthetjük ezt a programot. Mégis, annak megvitatásakor a jelenlévők — mind arra törekedtek, hogy minél gyorsabban felleljődjön a szovjet vegyipar — megerősítették az egy-két kaucsuktermelő üzemet felépítéséről szóló tervezetet. A szakemberek nagy megdöbbenéssel vették tudomásul, hogy a kormány — Sztálin javaslatára — elfogadta azt a határozatot, hogy már az első öt éves terv alatt tíz műgumit gyártó nagyüzemet kell felépíteni. Maga Lebegejev kategórikusan ellenezte, hogy megkezdjék egy olyan iparág kiépítését, ráadásul ilyen grandiózus mértékben, amelynek termékét teljesen még ki sem dolgozták, s amelynek sok problémája tisztázatlan még. J. E. Ruzdutak — a vegyipari bizottság elnöke — is ellene volt a tíz nagyüzem létesítésének. De Sztálin elutasította a teljesen megalapozott ellenvetéseket. Keresni kezdték az építkezések megfelelő helyét, megkezdődött az építőanyagok szállítása is. A tíz objektumra azonban szétforgácsolódtak az anyagi is szegényes erőforrások. Végeredményben 1932-33-ban csak három üzemet sikerült beindítani, a többit sem az első, sem a második öt éves tervben nem tudták felépíteni. Rengeteg pénzt költöttek le ily módon hosszú időre.

Még sok ilyen példát lehetne felhozni, amelyek Sztálin hozzá nem értéséről, voluntarizmusáról árulkodnak, és igen meglehezették az iparosítás azt is bonyolult problémáját.

Néhány régi bolshevik visszaemlékezéseiben írt arról a nagy különbségről, ami a Lenin és Sztálin vezette — gazdasági problémákat megvitató — ülések egész stílusát, atmoszféráját jellemezte.

„Lenin — írja például az ismert gazdasági szakértő, J. Flakszman — soha senkivel nem érezte, milyen nagy a tekintélye. A Népbiztosok Tanácsa (Szovnarkom) ülésin elvtársias légkör uralkodott, mindenki felszabadultnak érezte magát. A vitában több olyan nézet is elhangzott, ami nem esett egybe a lenini gondolatokkal. Lenin ezeket is figyelmesen végighallgatta, és ha józan ötletet fedezett fel bennük, korrigálta saját javaslatait.

Emlékszem egy érdekes esetre — egyik sikertelen fellépésemre. Épp a munkáról és a munkabérről szóló dekrétumot tárgyaltuk. Leninnel nem nagyon tetszett az egyik napirendi pont megfogalmazása. Kissé más megvilágításba szeretne volna helyezni, de hogy-hogy nem, ez nehezen akart sikerülni. Iljics türelmesen végigkérdezte az elvtársakat, de egyikőjük javaslata sem fejezte ki azt, amit szeretett volna. Én úgy éreztem, sikerült megtalálnom a megfelelő formulát. Akkor, amikor már mindenkit megkérdeztek, de a kellő megfogalmazás még mindig várott magára — szót kértem. Iljics megörült felszólalásomnak, de miután elmondtam az én megfogalmazásomat, legyintett egyet és azt mondta:

— De hisz' ez ugyanaz, csak más szavakkal.

Az éles kontraszt miatt jól emlékezetembe vésődött a Központi Bizottság egyik bizottságának ülése, amit Sztálin vezetett. Ez 1931-ben történt. Arról tárgyaltak, hogy milyen összetételű legyen és hová helyezték azt az új nagyipari kombinátot, amelyben az energetika is nagy szerepet játszott. Éppen ezért hívtak meg engem is az ülésre, mert ekkor már ismert energetikus és az Energetikai Központ (Energocentr) helyettes vezetője voltam. A bizottság nappal ülésezett a Népbiztosok Tanácsa nagytermében. Oldalt helyezkedtem el, az ablaknál, ahol Lenin idejében is (1918-ban) ülni szoktam. A bizottság, a Népbiztosok Tanácsa tagjai, Ordzsonikidze és a Legfelső Népgazdasági Tanács (VSZNI) elnökségének tagjai egy hosszú asztalnál ültek. Sztálin pipáztatva járkált ide-oda.

Főleg a VSZNI munkatársai beszéltek. Aztán Sztálin vette át a szót. Az elnök asztalához ült le oldalt, arccal a hosszú asztalnak. Olyan halkán beszélt, hogy senki sem hallotta őt tisztán. Először mindenki akaratlanul is a füléhez emelte kezét, de ez sem segített. Aztán mindannyian majdnem ráhasaltak az asztalra, hogy hallhassák a szónokot. Ilyen pózban is maradtak mindaddig, amíg Sztálin beszélt. Amikor befejezte, az ülést is berekesztették: nem volt mit megvitatni, hiszen az igazságot már kinyilatkoztatták.

Mennyire másként volt ez a lenini időkben! Vlagyimir Iljics megtanácskozta a dolgokat elvtársaival, javaslatait, elképzeléseit meg is indokolta, megmagyarázta, arra törekedett, hogy ne csak elfogadják, de meg is értsék azokat. Ez valódi, elvtársi kollektív munka volt, a szó igazi értelmében.¹³

Nyíltan meg kell vallani, hogy nem utolsósorban éppen a sztálini vezetésnek köszönhetjük, hogy iparunk fejlődése a 20-as évek végén és a 30-as évek elején jóval súlyosabb árat követelt, mint más, egyszerűbb tervezésnél és vezetésnél. Ha most összevetjük azt a valóban mérhetetlen erőfeszítést, áldozatot, amit népünk hozott az iparosítás érdekében annak első eredményeivel, akkor el kell ismernünk: Sztálin nélkül bizonyára jóval nagyobb eredményeket érthetünk volna el.

Jegyzetek:

1. I. V. Sztálin: Művei. (SZM) 12. kötet. Budapest, 1950. 368-369. l.
2. SZM 13. köt. 32. l.
3. U.ott. 31. l.
4. Ld. *Promüszlennoszty SZSZSZR (Sztatyisztjicseszkiy Szbornyik)*. Moszkva, 1964. 12-13. l. és *Kratkij kursz isztorii SZSZSZR*. II. köt. Moszkva, 1964. 234. l.
5. A tervfeladatokat a Szovjetunió Állami Tervbizottságának 1928/29-ben kiadott háromkötetes adatgyűjteménye, valamint az SZK(b)P XV. kongresszusának anyagai alapján tárgyaljuk. A tervfeladatok tényleges teljesítéséről a Központi Statisztikai Hivatal 1956 után évente megjelenő statisztikai évkönyvei alapján számolnak be.
6. *Voproszű Isztorii KPSZSZ*, 1967/2. 53. l.
7. U.ott.
8. *KPSZSZ v rezolucijah*. II. köt. Moszkva, 1954. 297. l.
9. *Sztenograficseszkiy Otszot XV szjezda VKP(b)*. II. köt. Moszkva, 1962. 1450. l.
10. G. Sz. Szarkiszjan: Uroveny, tyempű i proporcii rosztja real'nüh dohodov pri szocializme című könyvében (Moszkva, 1972. 157. l.) közölt adatok szerint az állami és szövetkezeti kereskedelem fogyasztói árai 1940-ben 6,37-szeresére emelkedtek az 1928-as szinthez képest!
11. *Isztorija SZSZSZR*, 1964/3. 34-38. l.
12. Ld. *Voproszi Isztorii*, 1964/8. 38-39. l.
13. *Novűj Mir*, 1969/11. 225-226. l.

(Fordította: Tóth Györgyi)

Robert Conquest:

A BÁNAT ARATOTT KÖZTÜK*

16. fejezet: A halotti lista

„Senki sem tartotta számon őket”
(Hruscsov)

Az 1930-33-as vidéki terror ügyében hivatalos vizsgálat még nem volt, nyilatkozatot sem adtak ki az áldozatok számáról, és a levéltárak is zárva voltak az elfogulatlan kutatók előtt. Mindazonáltal olyan helyzetben vagyunk, hogy viszonylag pontos becsléseket tehetünk a halottak számát illetően.

Először is figyelembe kellett vennünk, hogy a vizsgált időszakban hányan haltak meg összesen a kuláktalanítás és az éhínség következtében. Elvileg ez nem okoz nehézséget.

Csak az 1926-os szovjet népszámlálás meglévő adataira és a vizsgált évek természetes népszaporulati rátájára volt szükségünk, és az általuk kapott eredményt összevetettük az 1933 utáni népszámlálással.

Azért vannak még fenntartásaink. Az 1926-os népszámlálás — hasonlóan minden népszámláláshoz — erősen függött a körülményektől, ezért nem lehetett teljesen pontos. A szovjet és a nyugati becslések megegyeznek abban, hogy az adatok közel 1,2-1,5 millióval kevesebbet mutatnak a ténylegesnél¹ (800 ezret tulajdoníthatunk ebből Ukrajnának). Ez azt jelentheti, hogy a halottak száma még majdnem félmillióval több a halotti listákban feltételezettnél. A népszámlálás során hivatalosan megállapított alapadatok felhasználhatóságának kedvéért azonban ezt a félmilliót (tartva magunkat a hagyományokhoz) nem vesszük figyelembe a továbbiakban. Ezen kívül a természetes népszaporulatra vonatkozó becslések is különböző eredményekhez vezetnek, még ha egészen szűk területre korlátozódnak is. Úgy tűnik, még nagyobb akadály az, hogy a következő, 1937-es januári népszámlálás adatai nem állnak rendelkezésünkre. 1937. február 10. körül az előzetes eredmények már kirajolódtak a hatóságok előtt. A népszámlálást megszakították. A Népszámlálási Bizottság elnöket, O. A. Kvitkint március 25-én letartóztatták.² Kiderült, hogy a „kiváló szovjet hírszerzés sztálinista vezetője, Jezsov népbiztos eltaposta az árulók kifogyószékét a szovjet statisztika apparátusában”.³ Az árulók „célja az volt, hogy meghamisítsák a tényleges népességszámot”, vagy (amint a Pravda közölte később) „azon fáradoztak, hogy csökkentsék a Szovjetunió népességének számát”.⁴ Ez már csak azért is föltűnébb tisztességtelen vád volt, mivel azt természetesen nem ók csökkentették.

A népszámlálás és a népszámlálók elhallgattatásának oka meglehetősen világos. Néhány éven át gyakran előfordult a hivatalos beszédekben és nyilatkozatokban a 170 millió körüli szám. Ezt emlegette a dicsékvő Molotov is 1935 januárjában: „A szovjet berendezkedés életképességét mutatja az óriási népszaporulat.”⁵

A következő népszámlálás 1939 januárjában volt, az egyetlen időszakunkban, amelynek eredményeit közölték, de ez olyan körülmények között született, hogy sohasem tekintették meggyőzőnek. Mindezek ellenére érdemes megjegyezni, hogy még az 1939-es hivatalos adatok is nagy népességhiányt mutatnak, bár nem akkorát, amekkora az valójában volt.

Az 1926 és 1937 közötti erőszakos halálozásokat illetően az 1937-es népszámlálás végösszegei a döntők, és (minthogy nincsenek további részletek) ezekre hivatkoztak néhányszor a Sztálin halála utáni szovjet demográfiai kiadványok is. A legrészletesebb közülük a Szovjetunió népességét 163 772 000-re teszi,⁶ mások ezt kb. 164 millióban adják meg.⁷

A végösszegnek, miután az alacsonyabb adatokat a szovjet statisztikusok és a modern demográfiai becslések az előző években módosították, 177 millió 300 ezer körül kell lennie.

Egy másik, durvább megközelítésben a népesség 1930. január 1-jei becslült számát vesszük figyelembe (157 600 000)⁸, és Sztálin 1935-ös kijelentését, amely szerint a népesség évenkénti

*Robert Conquest: *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine.* London-Melbourne. 1986. 299-301., 305-307., 322-330. l.

növekedése kb. hárommillió fő volt.⁹ Ez is 178 600 000-et ad, és nagyon közel áll a mi becsléseinkhez. A második öt éves terv is kb. 180,7 milliós népességet tételezett föl 1938 elejére¹⁰, s az 1937-es évre 177 és 178 millió közötti értéket tartalmazott. Különös módon a hrucsovi idők Központi Statisztikai Hivatalának főnöke, V. N. Sztarovszkij a Goszplan 180,7 milliós adatát 1937-re teszi, és összehasonlítja a 164 milliós — már kiigazított — népszámlálási adattal¹¹, amely jelentős növekedést feltételez. Az 5 százalékos kiigazítás 156 millió fős alapszámot jelenthet, amelyet egy fiatal tisztviselő adott meg egy szovjet tudosnak, Anton Antonov-Ovszejenkónak.¹² De szokásos gyakorlatunkhoz híven óvatosságból figyelmen kívül hagyjuk a kiigazítást. Enélkül Sztarovszkij 16,7 milliós hiánnyal számol. A magyarázat az lehet, hogy a Goszplan adata — mint általában a legtöbb Goszplan-adat — nem pontos, és így 1937 októberének elején a hiány kb. 14,3 millió fő. Mi azonban itt a legóvatosabb értelmezéshez csatlakozunk (ismét nem vesszük figyelembe a korszak szovjet demográfusainak számításait), és nem fogadunk el 13,5 millió embemél nagyobb hiányt.

Mint hogy 1937 elején más társadalmi kategóriákat nem ért komoly pusztítás — pár tízezer főn kívül —, így gyakorlatilag az egész hiány a parasztságból származik.

A 13,5 milliós szám nem feltétlenül csak elhalálozást jelent. Figyelembe kell vennünk a szülei szétválását vagy halála miatt meg nem születetteket is stb. A csökkenés itt 2,5 millió fő körül lehet, ez megegyezik a paraszti éhségövezetek egy évi áldozatainak és az elhurocolt kulákok családjaiban két éven keresztül meg nem születetteknek a számával, s így aligha becsültük alá a dolgot. Ha ezt a nagyon magas adatot vesszük figyelembe, 11 millió tényleges halottal kell számolnunk 1937-ig, az éhínség és kuláktalanítás következtében, és akkor még nem szólnunk azokról, akik később haltak meg a munkatáborokban.

Egy másik megközelítés szerint azt használjuk fel, hogy 1938-ban 19 900 000 paraszti háztartás volt, míg 1929-ben kb. 25 900 000. Parasztsaladónként átlagosan 4,2 személlyel számolva ez kb. 108 millió 700 ezer parasztot jelent 1929-ben és kb. 83 millió 600 ezret 1938-ban. A természetes népszaporulatnak 119 milliót kellett volna eredményeznie. Ez 36 millió ember hiányát jelenti, amelyből le kell vonnunk 24 millió 300 ezer főt, akik a városokba távoztak, és akiket városiaknak kereszteltek át a falvakban. Így marad 11 millió 700 ezer ember, akiknek sorsával sohasem számoltak el.

Ehhez a 11 millióhoz hozzá kell adni azoknak a már elítélt parasztoznak a számát, akik 1937 januárja után haltak meg a munkatáborokban. Ők azok, akiket a parasztság elleni 1930-33-as támadás során tartóztattak le, és akik nem éltek túl a büntetésüket (*nem* soroltuk ide azt a sok-sok parasztot, akiket az 1937-38-as nagyobb általános terror idején tartóztattak le). Ez (amint az a későbbi becsléseinkből kiderül) nem kevesebb, mint újabb 3,5 millió főt jelent, s 14,5 millióra emeli az éhínség és a kuláktalanítás parasztáldozatainak halotti létszámát. / . /

Következtéseink vagy pontos és biztos adatokon, vagy meglehetősen óvatos feltevéseken alapultak. Így amikor arra következtettünk, hogy nem kevesebb, mint 14 millió paraszt vesztette életét az éhínségek és a kuláktalanítás során, még nem is estünk túlzásokba. Mindenesetre azt mutatja az 1937-es, szigorú korekcióra szoruló népszámlálás, hogy 11 millióval többen haltak meg, mint ahogyan az természetes lett volna. Az éhínségek adatai elfogadhatónak tűnnek, és egybe is esnek a népszámlálás létszámláhiányával, csakúgy, mint a kuláktalanítás adatai is.

Hogy miért nem tudunk még pontosabb lenni, az nyilvánvaló. Ahogy Hruscsov írja emlékirataiban: „nem tudok pontos számokat adni, mert senki sem tartotta számon őket. Minden, amit tudunk az, hogy szörnyen sok ember pusztult el”.¹³

Jellemző, hogy azokat a statisztikákat, amelyek az állatok pusztulását mutatták (még akkor is, ha ezek nem voltak megbízhatóak), nyilvánosságra hozták, de azokat, amelyek az emberi veszteségekkel foglalkoztak, nem. Ezért ötven éven át azt nagyjából tudtuk, hogy mi történt a jószággal, de azt nem, hogy mi történt az emberi életekkel. Pár évvel később egy többször kinyomatott beszédében Sztálin azt mondta, hogy gondosabban kell bánni az emberekkel. Példaképpen egy olyan esetre hivatkozott, amely vele történt meg szibériai száműzetésében. Látta, amint néhány paraszt mindent megtett, hogy a folyón való átkeléskor mentse a lovakat a folyó sodráról, de arra már kevésbé vigyáztak, hogy embert ne veszítsenek. Sztálin még sokáig sajnálkozott ezen a magatartáson. Éppen Sztálint illetően, akinek szavai úgyszólván sohasem fedték igazi véleményét, ez a valóság teljes meghamisítása volt — főleg ebben az időszakban. Ő és követői voltak azok, akiknek az emberi élet volt a legkisebb érték.

Most már összeadhatjuk a becsült halottak listáját a következőképpen:

Paraszt halottak: 1930-37	11 millió	
Akiket ebben a periódusban tartóztattak le és később meghaltak a táborokban	3,5 millió	
ÖSSZESEN:	14,5 millió	
Ezek közül:		
A kuláktalanítás áldozatai:	6,5 millió	
A kazah tragédia áldozatai:	1 millió	
Az 1932-33-as éhínség áldozatai:		
Ukrajnában:	5 millió	
Észak-Kaukázusban:	1 millió	7 millió
másutt:	1 millió	

Mint mondtuk, ezek szörnyen nagy számok, amelyek korunk nagy háborúinak veszteségeihez mérhetőek. És ez méltán nevezhető népirtásnak, mert ha egyedül az ukrán számokra gondolunk, emlékeznünk kell arra, hogy az az 5 millió Ukrajna egész népességének 18,8 százalékát adta (és a vidéki népességnek kb. egynegyed részét). Az I. világháború áldozatai az egyes országok népességének kevesebb, mint 1 százalékos veszteséget jelentettek. Egy 800 lakosú ukrán faluban (a podiliai Piszarivkában), ahol 150-en haltak meg, egy helybéli paraszt gúnyosan jegyezte meg, hogy az I. világháborúban náluk mindössze hét embert öltek meg.¹⁴

Az általunk leírt események áldozatai egész népeket alkotnak. A mi feladatunk ebben a fejezetben az, hogy olyannyira megközelítsük a tényleges halálesetek számát, amennyire csak lehetséges. De egy percre sem szabad megfedelkeznünk az egyes emberek és egész népek által ekkor és a későbbiekben elszenvedett szörnyű következményekről. Sőt, az újabb terrorhullám újabb áldozatokat követelt és a túlélők hasonló szenvedéseket éltek át.

Legyen szabad még egyszer hangsúlyoznunk, hogy az általunk megadott számok óvatos becslések, de egészen bizonyos, hogy nem túloznak az igazsághoz képest. Ha nem tudtunk még pontosabbak lenni, ez csak azért volt így, mert a szovjet regime ezt nem tette számunkra lehetővé. Nemcsak Sztálin titkolta el az igazi adatokat az 1930-as években.

Köszönettel tartozunk a becsületes és bátor szovjet tudósoknak és íróknak a számos hasznos részletért. De Moszkva még ma sem teszi lehetővé, hogy ezeket a szörnyű eseményeket igazából kutassák. Ilyen értelemben ez a rendszer cinkosa és örököse is annak, amely ötven évvel ezelőtt ártatlan emberek millióit küldte halálba.

18. fejezet: A felelősség

Hová tűnt az az élet és mivé lett mindaz a szörnyű megpróbáltatás? Valóban megtörténhet, hogy soha senkit nem vannak felelősségre mindazért, ami történt? És hogy az egészet elfelejtjük anélkül, hogy egy szóval is megemlékeznénk róla? Hogy az egészt fű nővi be?

(Vaszilij Grossznan)

A történész, amikor lejegyzí a tényeket és az összefüggéseket, egyszersmind ítélkezni is kényyszerül. Schiller azon mondása, amely szerint „a világtörténelem a világ bírósága is”, talán túl grandiózusnak tűnik. Ennek ellenére a tények megállapítása ítélhetőzatlai is jelent.

Az 1930-32 között meggyilkolt vagy deportált kulákok esete nem jelent problémát. Tudatos „osztályvellenesség” elleni, kormányakciónak estek áldozatul. A kommunista tisztviselők, mielőtt még a rendszabályok életbe léptek volna, már ötmillió ember „megszemmisítésének” szükségességéről tárgyaltak,¹⁵ és tulajdonképpen maga Sztálin is minden tekintetben elismerte a mérszálás magas számadatait. Az 1932-33-as éhínség kapcsán azonban komoly erőfeszítéseket tettek — és tesznek még néha ma is — az igazság meghamisításáért és összezavarásáért.

Először is tagadták, hogy bármiféle éhínség lett volna (első védelmi vonal). Ez volt a szovjet

kormány hivatalos álláspontja. Az éhínség hírért nyugaton szovjet diplomataik, valamint a szovjet hatóságok által becsapott vagy megvesztegetett nyugati újságírók és egyéb elemek terjesztették. Az országon belül a sajtó egyszerűen figyelmen kívül hagyta az éhínséget, bár időnként kinyomtatott egy-egy „arcátlan külföldi rágalommal” szembeni cáfolatot. Bűnnek számított — szovjetellenes propagandának — az éhínségről beszélni, még az éhínség által sújtott területeken is. A hatalom csúcán pedig Sztálin leszögezte: semmiféle éhínség nem létezett.

Ez maradt a hivatalos álláspont évekig. Valójában még manapság is ritkák és homályosak a szovjet tudományos és történeti munkákban az éhínségre vonatkozó utalások, bár egyes szovjet irodalmi művek őszintébbek.

Mindennek nyugaton is megvolt a hatása. Egyes emberek elfogadták a hivatalos álláspontot, mások pedig úgy gondolták, hogy két, egymásnak ellentmondó történet létezik, és egyik mellett sem szól döntő bizonyíték. Így aztán azok, akik eleve hajlamosak voltak rá, elutasíthaták vagy könnyen elfelejthették az éhínségről szóló beszámolókat.

Az éhínségről szóló jelentéseket azonban nehéz volt teljesen elhallgatni. A következők magyarázatnak (második védelmi vonal) két oldala volt: elismerték ugyan, hogy volt alultápláltság és hogy megnőtt a halálozási arány, de ezt a parasztok macakosságának tulajdonították, akik nem voltak hajlandók megfelelő módon vetni és aratni. A szovjet kormány gabonaszükségletét a hadsereg igényei is növelték, ugyanis belátható közelségbe került egy háború Japánnal.

A halálozási arány növekedését csak szovjet-párti újságírókkal közölték, akik mint láttuk, képesek voltak ennek ellenére azt állítani, hogy nem volt éhínség, csak kétnemlével több haláleset! Továbbá szerintük ezek az adatok nem is voltak túl nagyok. A parasztság ellenszégülése — a hivatalos álláspont szerint — abból állt, hogy a kulákok különböző módszerekkel szabotálták a termelést; ezt is jól felhasználhatták nyugaton.

Végül is elismerték, hogy a parasztok soraiban létezett valami olyasmi, amit a legtöbb ember éhínségnek nevez, de az nem a szovjetek hibája volt, továbbá azt állították, hogy ez közel sem volt olyan súlyos, mint amilyenek a rosszindulatú propaganda beállította.

Ezen a ponton Sztálinnak sokkal jobb lehetősége nyílt a kritika elhárítására. Még ha ki is tudott, hogy volt éhínség, annak pusztá ténye önmagában mégsem bizonyította Sztálin és a pártvezetőség felelősségét. Hiszen sokszor volt már éhínség, és ez felfogható fulajdonképpen egy újabbnak, mégpedig olyanak, amelyiknek természeti okai vannak, esetleg kormányintézkedésekkel súlyosbítva; de az így teljesen kizárható, hogy az éhínséget a kormány szándékosan idézte elő — hacsak ezt teljes mértékben be nem bizonyítjuk.

Ha ezt az aligha ok nélküli feltételezést megvizsgáljuk, akkor jutunk el a dolog lényegéhez.

Először is tegyük fel azt a kérdést, hogy valóban tudott-e a vezetés az éhínségről, vagy sem.

Azt természetesen tudjuk, hogy a vezető ukrán kommunistaik felismerték a dolgot. Csubar, Hatajevics, Zatoncskij, Demcsenko, Tyerehov, Petrovszkij — mind jártak vidéken, és a sajtó szemükkal látták, hogy mi a helyzet. Mindig is tudták, hogy a gabonakvóták túl magasak, és most látható az éhínséget. Jelentések szerint, Csubar Kijevben egy konferencián arra a kérdésre, hogy tud-e az ukrán kormány az éhezésről, azt válaszolta: „a kormány tud róla, de segíteni nem tud”.¹⁶

Egy paraszt elbeszélése szerint Petrovszkij maga is végigsétált egy falun, a halottak és haldoklók között.¹⁷ Csoruhiban azt is megérte az éhező parasztiok tömegének, hogy jelentést tesz Moszkvában, de lehet, hogy mégsem tette meg.¹⁸ Amikor egy gyári vezető azt jelentette Petrovszkijnek, hogy a munkásai ötmillió halotról beszélnek, és azt kérdezte, mit mondjon nekik, szó szerint idézték a választ. „Ne mondjon nekik semmit! Amit mondanak, igaz. Tudjuk, hogy milliók halnak meg. Ez rettenetes, de a Szovjetunió fényes jövője majd igazolni fogja, mindezt (ti. az áldozat jogosságát). Ne mondjon nekik semmit!”

Azt is tudjuk, hogy vezető moszkvai sztálinisták is tudtak az éhínségről. 1932 végén Molotov járt Ukrajnában, ahol a beszámolóik szerint helyi tisztviselők keresték meg, jelentve neki, hogy nincs gabona, és az emberek éheznek.²⁰ Kaganovics is járt Ukrajnában azon a télen, és ugyanilyen információt kapott veterán párttagoktól, akiket nem sokkal ezután deportáltak.²¹ Ami a Politbüro többi tagját illeti, Hruscsov mondja el, hogy Demcsenko, a Kijevi Területi Bizottság első titkára járt Mikojjannál, és megkérdezte, tud-e Sztálin és a vezetés arról, hogy mi folyik Ukrajnában. Demcsenko azt is elmesélte Mikojjannak, hogy a kijevi állomásra a Poltavából odavezető úton

felszedett hullákkal zsúfolt vonat futott be.²²

Hruscsov maga is azt mondja: „Tudtuk, hogy szörnyen sok ember hal meg”²³ — azaz a moszkvai felső pártkörökben, ahol ő maga is mozgott, igenis tudtak a dologról. S valóban, amikor a veterán forradalmár, Fjodor Raskolnyikov bulgáriai szovjet nagykövetként disszidált, Sztálinhoz írt nyílt leveleiből egyértelműen kiderült, hogy a párt belső vezetése igen jól tudta, az ő szavaival élve, hogy éhínség „volt szervezve”²⁴.

Végül azt is tudjuk, hogy maga Sztálin is megfelelően informálva volt.

Tyerehov, a Harkovi Területi Bizottság első titkára jelentette Sztálinnak, hogy éhínség dühöng és gabonát kért. Furcsa ellentmondás, hogy Tyerehov egyike volt azon kevés ukrán párttisztviselőnek, akik néhány évvel később túlélték a Jezsov irányította terrort, és így feltárhatta a történeteket Hruscsov idején a Pravdában. Őszinte jelentésére Sztálin válasza ez volt: „Tudomásunkra hozták, hogy Ön, Tyerehov elvtárs kiváló szónok; úgy tűnik, Ön kiváló mesemondó is. Kitalálta ezt a mesét az éhínségről, hogy megjesszen bennünket, de ez nem fog sikerülni. Nem volna jobb Önnek, ha elhagyná a területi bizottság titkári posztját és az Ukrán Központi Bizottságot és csatlakozna az írószövetséghez? Akkor megírhatná a meséit, és a bolondok el is olvassák.”²⁵

(Hasonló jelenet játszódott le az 1946-os éhínség idején, amikor — ahogy Hruscsov meséli — Sztálin Koszigin-t küldte Moldáviába, aki visszatérve nagyarányú alultápláltságról és dystrophiáról tett jelentést. Sztálin „felújta magát és ordított Kosziginnal” és „ezután sokáig” gúnyolódva csak „Dystrophiás Testvérek” nevezte.)²⁶

Amikor Sztálin Tyerehovnak válaszolt, természetesen nem hihette azt, hogy egy felelős párttisztviselő egyszerűen fantáziál, kockára téve a karrierjét és még ennél is többet. Ez valójában azt jelezte, hogy pártszintű megbeszéléseken még utalni sem lehetett az éhínségre.

A háteret megvizsgálva úgy tűnik, hogy Tyerehov közbenjárása a Központi Bizottság 1933. januári ülésén, vagy azzal kapcsolatban hangzott el. Majdnem biztosak lehetünk abban, hogy Tyerehov lépése nem egyéni kezdeményezés volt, hanem más ukrán vezetők szószólójaként is szerepelt, akik mint láttuk, egyezően fiúlétek meg a dolgokat és úgy gondolták, Moszkva részéről megértés szükségeseltetik. Sztálin válasza nem nevezhető őszintének és azt sem lehetjük, hogy rögeszmésen hitt volna abban, hogy valóban nem volt éhínség. Hiszen egy idősebb párttisztviselő ilyenén kijelentésére, ha maga nem tudott volna a tényekről, az lett volna Sztálin megfelelő reakciója, hogy kivizsgálja az ügyet, s ha kell, személyesen is ellátogat oda.

Tyerehov Sztálinnak tett jelentését minden kétséget kizáróan dokumentumok erősítik meg. Számos jelentés szól más ukrán személyek jelentéseiről is.

Iona Jakirtól, az Ukrán Katonai Körzet parancsnokától tudjuk, hogy amikor arra kérte Sztálint, küldjön gabonát a parasztnak, elutasították kérését, mondván, hogy csak katonai ügyekkel foglalkozzon. A fekete-tengeri flotta parancsnoka is felvetette ezt — szintén eredménytelenül.²⁷

Egy másik jelentés szerint Csubar, az Ukrán Népbiztosok Tanácsa elnökeként „ennivalót kért Sztálintól legalább az éhező gyermekek számára”, de azt a választ kapta, hogy „ezzel a kérdéssel nem foglalkozunk”²⁸. Sztálin felelete logikus volt. Segítséget küldeni anyyi, mint elismerni az éhínség tényét, és ez azt jelenti, hogy el kell ejteni a titkos ukrán gabonarakárak emelétét. Továbbá, ha a gyerekeket megetetik, de a felnőtteket éhezni hagyják, ez adminisztratív problémákhoz vezetne...

Sztálin másik informátora a felesége, Nagyezsda Allilujeva volt.²⁹ Sztálin megengedte neki, hogy műszaki főiskolára járjon, ahol textilipari tanfolyamot végzett. A vidéki területek kollektivizálásában való segédkezésre mozgósított diákok meséltek neki a tömegterorról, abban a reményben, hátha tud valamit tenni. Leírták neki a kenyérért kolduló árva gyerekek csoportjait, az ukrán éhínséget. Amikor ezt elmondta Sztálinnak (mivel azt hitte, hogy Sztálin nem megfelelően informált), férje trockista híresztelésnek minősítette a dolgot. Végül két diák azt is elmesélte Allilujevának, hogy ott embert esznek, és hogy ők részt vettek két, hullákat áruló testvér letartóztatásában.

Amikor mindezt elmesélte Sztálinnak, az szemrehányásokat tett neki, hogy trockista pletykákat gyűjt, továbbá utasította testőrsége vezetőjét, Paukert, hogy tartóztassa le a bűnös diákokat, valamint utasította az OGPU-t és a párt Ellenőrző Bizottságát is, hogy különleges tisztogatást hajtsanak végre a kollektivizálásban részt vett diákok között.³⁰ Úgy tűnik, a Nagyezsda Allilujeva 1932. november 5-i öngyilkosságához vezető veszekedés emiatt tört ki.

Ezen felül, ahogy már megjegyeztük, az OGPU is küldött jelentést Sztálinnak az éhenhalt milliőrkről.

Sztálin akármikor engedélyezhette volna a gabonaszállítást, de egészen a tavasz végéig várt, tudván, hogy az éhínség akkor éri el a tetőpontját.

Az a tény, hogy Sztálint megfelelően informálták, még nem feltétlen bizonyíték arra, hogy az éhínséget előre kitervelte. De az a tény, hogy továbbra is folytatta az éhínséghez vezető politikát, és követelte e politika még szigorúbb érvényesítését, valójában azt mutatja, hogy az éhínséget elfogadható fegyvernek tartotta, és felhasználta a nacionalista ellenséggel, a kulákkal szemben.

De az akció tudatossága még megkezdése előtt nyilvánvalóan megmutakozott. Amikor a Sztálin-kormányzat 1932 végén megkezdte a fokozott rekvirálást, már birtokában volt az 1918-21-es tapasztalatoknak. Akkor a túlzott rekvirálás pusztító éhínséget okozott. Ha ismét ezt az intézkedést hozták, akkor ez nem történhetett úgy, hogy a Kremei nem lett volna tisztában a következményekkel.

Még világosabbá vált ez akkor, amikor 1932-ben rögzítették a beszolgáltatási arányt, s az ukrán vezetők jelezték, hogy ezek olyan magasak, mint sehol másutt (kivéve a Don, Kubány, Alsó-Volga vidéket és más éhség sújtott övezeteit). Így Sztálin előre megkapta az információkat arról, hogy ez minden bizonnyal milyen eredményre vezet.

Az a tény, hogy a következő aratásra szánt vetőmagot, eddig először, 1932 kora őszén elvitték Ukrajnából és a városokban raktározták el, egyértelműen bizonyítja, hogy a hatóságok tudták, ha azt a kolhozok gabonaráktáiraiban hagyják, akkor a lakosság megeszi: azaz tudták, hogy semmi más tartalék nem maradt.

Azt sem állíthatjuk, hogy az éhínség és a túlzott gabonabeszolgáltatás a legjobb gabonatermelő vidékekre lett volna kiróva, vagyis nem értékelhetjük ezt pusztán téves vagy rosszindulatú gazdaságpolitikai lépésként. Nem volt ugyanis éhínség a gazdag orosz központi mezőgazdasági területen, másfelől viszont Ukrajna gabonában szegény tartományai, Volhínia és Podília az ország többi részével együtt szenvedtek.

De az éhínség szándékos előidézésére talán az a legfőbb bizonyíték, hogy az ukrán-orosz határt lezárták azért, hogy ne juthasson be gabona Ukrajnába.³¹ Valójában „Ukrajna határára katonai alakulatokat küldtek, hogy ne engedjék az ukránokat elmenekülni”.³² A vonatok és az állomásokon az OGPU emberei ellenőrizték az utazási engedélyeket.³³ A Kijev és az ukrán határ közti utolsó állomást, Mihajlivkát egy fegyveres OGPU-alakulat tartotta ellenőrzése alatt, és azokat, akiknek nem volt különleges engedélye, másnap reggel tehervagonszámba zsúfolva küldték vissza Kijevbe.³⁴ Ennek ellenére néhányan átjutottak. Az emberek „egészen különleges trükköket és történeteket találtak ki, csak azért, hogy átutazhassanak” Oroszországba, „mely valami enniválót vegyenek az utolsó bundájuk árából, továbbá szőnyegekért, vászonért. Minden azért, hogy hazaérve gyermekeiket megmenthessék az éhhaláltól”.³⁵

Mert odaát Oroszországban, a hírek szerint, egészen más volt a helyzet. „Csak át kellett lépni a határt és az életkörülmények ugrásszerűen megjavultak”.³⁶ A legnagyobb odesszai napilap akkori főszerkesztője, Ivan Majsztrenko később leírta, hogy az orosz-ukrán határ ukrán oldalán lévő faluból az egész termést elvették, míg az orosz oldalon fekvő faluból csak a beszolgáltatott mennyiséget. Tehát akinek sikerült átjutni, az kenyérhez juthatott. De amikor visszafelé jöttek Oroszországból, akkor minden lehetséges helyen keresték a gabonát, és elkobozták.³⁸ Egy, a moszkvai körzetben vasúti munkákat végző ukrán paraszt tudomást szerezve az éhínségről 1933 áprilisában hazaindult 79 font kenyérral a tarisznyájában. Ebből az orosz-ukrán határon, Bahmacsnál 70 fontnyit elkoboztak. Mint Moszkvában bejegyzett munkás megtarthatta a többit, de két ukrán parasztasszonytól, akik szintén kenyeret próbáltak becsempészni, mindent elvettek, sőt még őrizetbe is vették őket.³⁹

Az Oroszországból kenyeret hozó emberek titokban az ukrán gabonát elszállító és türesen visszatérő vagonokban húzták meg magukat; de elég sűrűn razzizáltak ezeken a vonatokon, és nemcsak a hatóságiak, akik elvették a gabonát és letartóztatták az embereket, hanem a kiszolgáltatottakat megszarolták a vasutasok is.⁴⁰

Voltak azonban más akadályok is. A vonatok akkortájt túlszűfoltak voltak. Így azoknak, akik eljutottak az oroszországi Orierig, ahol kenyeret vehettek, hazatérve át kellett szállniuk Lozovában,

ahol két hetet, vagy még többet is várniuk kellett. Várakozás közben pedig megették mindazt, amit maguknak hoztak, majd éhezve fekdtek az állomás körül.⁴¹

A lényeg tehát az: világos parancs volt arra, hogy ne engedjenek át ukrán parasztokat Oroszországba, ahol volt még ennivaló; továbbá arra is, hogy ha mégis átjutottak, akkor a visszatérőktől kobozzák el az ételmet. Mindez csak legfelső szintű rendelet lehetett, és csak egy oka képzelhető el.

Ezt támasztja alá az is, hogy az ukrán parasztságot sújtó éhínséggel egyidejűleg folyt az ukrán kulturális és vallási élet széles körű pusztítása, illetve az ukrán értelmiségiek lemészárolása. Sztálin, ahogy már korábban megjegyeztük, a nemzeti tudat fő hordozójának a parasztságot tartotta. A józan ész tehát azt diktálja, hogy az ukrán nemzetet ért kettős csapás nem volt véletlen.

Általánosabban nézve, az „osztályellenség” kiirtása és a „burzsoá nacionalizmus” összezeúzása összeegyeztethető a marxista eszmék Sztálin által elfogadott és a kommunista párt által terjesztett formáival.

A párt határozatainak végrehajtói különböző dolgok motiválták. Az „osztályellenség” tételének elfogadása kizárta az emberi érzelmeket. Azokat pedig, akiket büntudat gyötört, a „pártvonalhoz” való misztikus ragaszkodás vezette; amit az a tudat is erősített, hogy a parancsmegtagadás következménye a „túlságosan” humánus elemek megsemmisítése lett volna (a nátrbergi perben nem fogadták el a parancsteljesítésen alapuló védekezést).

Így aztán még azok is, mint például Kosszior vagy Csubar, végrehajtották az utasításokat, akik kétkedésüknek vagy azon véleményüknek adtak hangot, hogy Moszkva politikája katasztrófához vezet.

Sztálin személyes bűnösségét (továbbá Molotovét, Kaganovicsét, Posztisevét és a többiekét), nem tudjuk dokumentumokkal alátámasztani, úgy ahogy Hitler felelősségét sem a zsidók kiirtásában, mivel nincs birtokunkban olyan parancs, amely elrendelte volna az éhínség kiprovokálását.

Az egyetlen lehetséges védekezés az lehetne, hogy Sztálin a dolgok teljes ismerete nélkül vagy félreinformálva rendelt el fokozott beszolgáltatást, de ennek lehetőségét az előbb felvázoltak kizárják.

Hozzátehetjük, hogy a külföldi riporterek kitiltása az éhínség sújtotta területekről valójában a dolgok hallgatólagos elismerése volt.

A következőképp összegezhetjük a vizsgálatainkat:

1. Az éhínség oka az volt, hogy Sztálin és társai túl magas beszolgáltatási rátát szabtak meg.
 2. Ukrán vezetők már a kezdet kezdetén tudták Sztálinnal és társaival, hogy ezek a ráták túl magasak.
 3. Ennek ellenére ezeket addig erőltették, míg kítört az éhínség.
 4. Ezt is jelezték Sztálinnak és munkatársainak az ukrán vezetők és mások is.
 5. A beszolgáltatás ennek ellenére folytatódott.
- Ezek voltak a főbb pontok. További bizonyíték lehet:
6. A városokban kenyéradag-minimumot állapítottak meg (mégha alacsonyan is), de a falvakban ez nem történt meg.
 7. Az éhínség sújtotta területek raktáraiban volt gabona, de azt nem osztották szét az éhező parasztek között.
 8. A parasztekot kitiltották a városokból, ha pedig bejutottak, akkor kiűzték őket.
 9. Parancsot adtak arra is, hogy a törvényes úton szerzett ennivalót sem lehet átvinni az orosz-ukrán határon.
 10. Az éhínség — mégpedig egy ilyen komoly éhínség — ténye, bizonyítást nyert a magas kommunista tisztviselők, helyi aktivisták, külföldi megfigyelők és maguk a parasztek tanúvallomásai alapján. Ennek ellenére a Szovjetunióban még utalni sem volt szabad arra, hogy éhínség van; a külföldi szovjet szóvivőknek megparancsolták, hogy tagadják le az éhínséget. A hivatalos irodalomban mind a mai napig nem ismerték el (noha a szovjet szépirodalomban elvéve találunk rá utalást).

Az egyetlen számba jöhető védelem az lehetne, hogy Sztálin és társai nem tudtak az éhínségről. Ezt azonban az előbbiekk figyelembevételével el kell vetnünk. Az igazság az, hogy tudták, hogy az

1932-es rendeletek éhínséghez vezetnek, tudták, hogy az be is következett. Ennek ellenére olyan parancsokat adtak ki, amelyek nem csökkentették az éhezést, illetve nem lokalizálták azt.

Ami a motivációt illeti, az Ukrajna és Kubany ellen hozott speciális intézkedések összekapcsolódtak és időben egybeestek az ottani lakosság nemzeti identitástudata elleni nyílt hadjáratral. Ezekben és a többi érintett régiókban az volt egyértelműen a cél, hogy megtörjék a mezőgazdasági területek parasztjainak ellenállását a kollektivizálással szemben. Amikor pedig magának a pártnak az indítékát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy el akarta tüntetni azokat az embereket, akik nem fojtották el kellőképpen a polgári és humanitárius érzelmeiket.

Így állnak össze a dolgok; az indítékok megegyeznek a sztálini attitűdökkel; és a történelem ítélete nem lehet más, mint az, hogy Sztálin bűnös. Ráadásul, míg az oroszok ezeket a dolgokat őszintén ki nem vizsgálják, addig a hallgatást bűnrészességeknek és ítéletünk bizonyítékának kell tekintenünk.

(Fordította: Pályi Emese és Új Imre)

Jegyzetek:

1. *Ju. A. Korcsak-Csepurkovszkij*: Tablici dozsvannija i szpodivanoho zsitija ludnoszti URSZR. Harkov, 1929. 33., 72-79. l., *uő.*: Visznik Sztatizskii Ukrainii, 1928/2. 154-158. l., *uő.*: Izbrannije gyeograficeszskije isszledovanyija. Moszkva, 1970. 301-302. l. Ld. még *John F. Kattner-Lydia W. Kulchyka*: The USSR Population Census of 1926: A Partial Evaluation. U. S. Bureau Of Census, International Population Report, Series P. 95. no. 50, October 1957. 100-117. l.
2. *Sz. I. Pirokov*: Zsizin i tvorceszkaja dejatelnoszt O. A. Kvitkina. Kiev, 1974.
3. *Bolsevik*, 1938/23-24.
4. *Pravda*, 1939. január 17.
5. *Pravda*, 1935. január 26.
6. *Naszelenyije SZSZSZR*. Csiszlenoszty, szosztav i dvizsenyije naszelenyija. Moszkva, 1975.
7. l.
7. *Vesztnyik Sztatizsytiki*, 1964/11. 11. l.
8. *Ld. Jerzy Karcz*: The Economics of Communist Agriculture. Bloomington, 1979. 479. l.
9. *Pravda*, 1935. december 5.
10. *The Second Five Year Plan*. English Edition. New York. 1937. 458. l.
11. *Vesztnyik Sztatizsytiki*, 1964/11. 11. l.
12. *Anton Antonov-Ovszejenko*: The Time of Stalin. New York. 1981. 207. l.
13. *Khrushchev Remembers: The last Testament*. New York. 1976. 120. l.
14. *Le Matin*, 1939. augusztus 30.
15. *Szocializsyticeszskij Vesztnyik*, 1930. április 12.
16. *Ukrainszkii Prometei*, 19-20. l.
17. *Olexa Woropay*: The Ninth Circle. London. 1954. 57. l.
18. *Isztorija Kollektivizacii Szilszkoho hospodarsztva Ukrainszkoi RSZR 1917-1937*. Zbirnik dokumentiv i materialiv u trioh tomah. Kiev. 1962-1971. V. 2. 85-86. l.
19. *Fred Beal*: Word from Nowhere. London, 1938. 255. l.
20. *S. O. Pídhaing* ed. The Black Deeds Of the Kremlin. Toronto, 1953. II. köt. 491-492. l.
21. *U.ott*.
22. *Khrushchev Remembers*. Boston, 1970. 73-74. l.
23. *Khrushchev* im. (1976), 109. l.
24. *Samizdat I.*: La voix de l'opposition communiste en URSS. Paris, 1969. 92-100. l.
25. *Pravda*, 1964. május 26.
26. *Khrushchev* im. (1976), 124. l.
27. *Leonid Plyushch*: History's Carnival. New York, 1977. 179. l.
28. *U. S. House Select Commüttee on Communist Aggression*: Special Report no 4. Communist Takeover and Occupation of Ukraine. Washington, D. C. 1955. 19-20. l.

29. Ld. pld. *Isaac Deutscher: The Prophet Outcast*. Oxford, 1963. 33. l., *Alexander Barmine: One Who Survived*. New York. 1945. 264. l.
30. *Alexander Orlov: The Secret History of Stalin's Crimes*. London, 1954. 318. l.
31. Ld. *Pidhainy* im. I. köt. 467. l., *Woropay* i.m. 28. l., *Plyushch* i.m. 41., 85. l.
32. *Plyushch* im. 41.
33. *Pidhainy* im. I. köt. 236. l.
34. *U.ott.* 467. l.
35. *Woropay* im. 28. l.
36. *Novoje Russzkoje Szlovo*, 1983. március 29.
37. *Vperjod*, 1958/7. 1. l.
38. *Pidhainy*, im. I. köt. 251. l.
39. *U.ott.* 273. l.
40. *Woropay* im. 29. l.
41. *Pidhainy* im. I. köt. 281. l.

széles körű megfigyelésnek és a legújabb kutatásoknak köszönhetően a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.

A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.

Az új történelmi kutatásoknak, a tudomány és műveltség iránti érdeklődés növekedésének köszönhetően a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.

A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.

De az új történelmi kutatásoknak, a tudomány és műveltség iránti érdeklődés növekedésének köszönhetően a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.

Az új történelmi kutatásoknak, a tudomány és műveltség iránti érdeklődés növekedésének köszönhetően a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.

1. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.
2. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.
3. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.
4. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.
5. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.
6. A szovjet történelem iránti érdeklődés növekedésének oka az, hogy a szovjet történelem iránti érdeklődés egyre növekszik.

Nyikolaj Buharin:

GYŐZEDELMEK ÉVEK^{*}

Az októberi fordulat minden újabb évfordulója mind újabb figyelemreméltó vonásokat hozoz magában és magával, amelyek a forradalmi átalakulási folyamat menetében bontakoznak ki. A lezárult 16. évnél szintén vannak megkülönböztető vonásai. Az idei év fő vonását az ipari új technika és új vállalatok elsajátításáért vívott harc frontján elért hatalmas győzelmek jelentik. A proletárdiktatúra országa az első öt éves terv éve alatt nehézipart, az egész népgazdaság szocialista rekonstrukciója számára saját élenjáró technikai bázist teremtett. Az új építés pátoszának az új technika elsajátításának pátoszával való bolshevik összecövövése lehetővé tette az új győzelmet a második öt éves terv első évében az egész munka minőségének emelésében, a munka termelékenységének növelésében és az önköltség csökkentésében, az új győzelmeket a népgazdaság technikai rekonstrukciójának megvalósításában.

A második öt éves terv első évének másik alapvonását a mezőgazdaság frontján kivívott hatalmas győzelmek alkotják. Itt nemcsak megsemmisült a döntő pontokon az osztályellenesség — a kulákság; itt nemcsak véglegesen győzött a gazdálkodás kolhoz-formája, messzire visszavetve a gyorsan megseppanó falusi „magánszektor”, — itt alapjában véve létrejött a termelés új ösztönzési rendszere, kialakultak a belső struktúra saját formái, és ami a legfontosabb, ezen az alapon elkezdődött a *termelés* növekedésének folyamata és annak gyorsulása, a *termékek* [mennyiségének] növekedése. A vetési és betakarítási kampány szemléletesen fejezi ki ezt a mind növekvő mozgásfolyamatot, amely már nem az új szocialista formához, hanem annak megerősödéséhez vezet, a folyamatot, amelynek során az összes kolhoz bolshevik kolhozzá alakul, s egy jómódú kolhozzá felé halad.

Az új ipari technika elsajátításának, a kolhozok és szovhozok szervezeti-gazdasági megerősítésének hatalmas sikerei a szocializmus *egész társadalmi-gazdasági alapjának* további megszilárdulásáról tanúskodnak, amely az első öt éves terv magasatos éveiben épült ki.

A kibontakozott szocialista támadás¹ hatalmas győzelmet aratott: az, ami egyébként elég távoli perspektívának tűnt — a kis- és törpegazdaságok egész óceánjának átalakítása nagy társadalmiasított gazdaságokká —, az nagyon rövid történelmi időszak alatt ment végbe. És ilyen volt a párt vaskeze, ilyen előrelépést tettek maguk a tömegek, ilyen ösztönzők kezdtek működni. Így az egész munkaegyüttes eredménye biztosította az újabb szinten végbement bővített újratermelést, miközben a proletariátus társadalmi súlya jelentősen megnőtt, az általános kollektivizálás alapján a kulákság mint osztály megsemmisült, következésképpen végbement az egyszerű árutermelő szocialista átalakítása. Ez kivételesen nagy győzelem, amely az óriási növekedés további távlatait nyitja meg az egész szocialista népgazdaság előtt. Így a párt nagy sikereket ért el a mezőgazdaság gépesítésében, biztosan győzött a kolhoz-forma, új típusú termelési ösztönzők jöttek létre, szervezeteleg megerősödtek a kolhozok és jelentősen nőtt a termelés.

Ennek a fordulatnak, melynek meghatározó jelentősége mérhetetlenül nagy, a *szocialista gépipar* volt a mozgatója; a gépgyártás, a vegyészet, az elektrifikálás állnak a nagy szocialista mezőgazdaság bölcsőjénél. Az ország *iparosításáért*, a *szovhozokért* és *kolhozokért*, a *kulákság likvidálásáért* vívott harc mind ugyanannak a folyamatnak a különböző oldalai, ahol a technika elválaszthatatlan a gazdaságtól és a politiktól, és ahol a proletárdiktatúra osztályharca minden formában és minden fronton fejlődik.

Az egész műszaki-gazdasági fordulat alapja és kulcsa a nehézipar. Itt a következőkkel van dolgunk:

1. az egész ipar grandiózus technikai újjászervezése;
2. egy sor új ágazat megteremtése és erőteljes fejlesztése;
3. az üzem-óriások mint alapvető szocialista üzemtípus megszilárdítása;
4. új munkaformák és a termelési folyamatok differenciált ösztönzése;
5. a tudomány növekvő alkalmazása a termelésben;
6. a mennyiségi és főleg a minőségi mutatók emelkedése.

^{*}(Ny. Buharin: Gódú pobjed. In: Planovoje hozjajsztvo, 1933/4-8. 114-123. l.)

Ez az egész ország, egy szocialista ország egésze számára új társadalmi alaptörke megteremtését jelenti, a tőke szerves összetételének hirtelen emelkedésével, naturalis-technikai oldalának (új gépek, készülékek, gépsorok, új kapacitások stb.) megváltozását és óriási gazdagodását. Ez egy egész technikai forradalom, szocialista ipari fordulat, amely egy proletárország szocialista termelőerőinek növekedését fejezi ki.

A szocialista termelőerők növekedése, amely elemi feltétele a dolgozók anyagi jóléte növelésének az új osztálytagozódás alapján, a szocialista termelési viszonyok új formájának ment végbe. Országunkban felépült a szocialista gazdaság alapja. A Szovjetunió még a XVI. pártkongresszus időszakában a szocializmus periódusába és a NEP utolsó korszakába lépett. Az iparosítás és a kollektivizálás sikerei megerősítették a proletárdiktatúra és a kolhozparasztság termelési szövetségét, és a város és falu közötti szövetség alapformájává tették. A piac, a maga áru, ár, pénz stb. kategóriáival ma az állami, szövetkezeti, kolhoz- és szovhozszervezetek közötti kapcsolat formája. A szovjet kereskedelem ilyen körülmények között szintén távolról sem a régi kereskedelem. Itt mi, következképpen, szintén egy következő, felsőbb fokra emelkedtünk.

Kívételesen fontos, hogy megtaláltuk, meghatároztuk a város és falu közötti szövetség új formáit, és azok funkcionálnak, hogy új, szilárd szocialista alapra kerültek az alapvető szocialista viszonyok és formák erős szarufái és tartógerendái, hogy új, hatalmas termelési ösztönzőkre tettünk szert, hogy nem szavakban, hanem a valóságban kezdték meg a tömegek érzéklni a fejlődés távlatait egész jelentőségükben.

Ezek a győzelmek ennyi idő alatt csak a párt és az egész proletárdiktatúra gigantikus erősszponziosításával és az egész folyamat irányításának hatalmas centralizációjával voltak lehetségesek. Az alapvető irányelvek kidolgozása és az életbe való átültetése ezért minden dezorganizáló erő szétzúzását feltételezte, így a pártion belül is, vagyis valamennyi elhajlás, a jobboldali elhajlás, mint fő veszély szétzúzását is. Újra és újra alá kell húzni, hogy a sztálini pártvezetés történelmi érdeme annak az általános fővonalnak a kidolgozása és rettenthetetlen véghezvitele, amely biztosította a proletárdiktatúra számára ezeket a csodálatos győzelmeket.

A műszaki változások — ez az ország új alaptörkéje keletkezésének technikai oldala. Nagyon alacsony szerves összetételű tőkével rendelkező országból magas összetételűvé váltunk, amely hatalmas termelési eszközgyártással, óriási fémkohászattal, gépgyártással, elektrotechnikai iparral, nehézszerkezettel, gépésített érctermelő iparral és nagykapacitású elektromos-, víz- és hőerőművek kiterjedt hálózatával rendelkezik. A proletárdiktatúra egész sor vadonatúj iparágat hozott létre; autó- és repülőgépgyártás, rádiókészülékek, műanyag, szintetikus kaucsuk, műszál gyártása. Gépgyártásunk a legfőbb forradalmasító tényező, a termelés legaktívabb része, amely jelentős mértékben meghatározza más gazdasági ágazatok fejlődési menetét. Mezőgazdasági szárnya (a mezőgazdasági gépgyártás) közvetlenül behatolt a faluba, traktorra és kombájnrna cserélve a régimódi termelési eszközöket; traktorállományunk nem napról-napra, hanem óráról-órára növekszik, és a traktorgyártó óriások futószalagjairól e vasparipák mind újabb és újabb ezrei gördülnek le. Már többszáz új márkát vezettünk be a különféle mezőgazdasági gépek területén. A jó minőségű fémek termelése, melyek nagy keresletnek örvendenek mindenekelőtt a minőségi gépgyártás részéről; és különösen a nemesacél különféle minőségű és tulajdonságú fajtáinak gyártása gyorsan halad előre. Hatalmas ugrást tesz az alumíniumgyártás. Hatalmas mértékben fejlődik a vegyipar.

Új gépegységek új kapacitásokkal, új gyárak új, gigantikus méretekkel, új technikai folyamatok új nyersanyagfűtűsokkal, stb. stb., — mindez gyökeresen új kiindulópontokat hoz létre a további fejlődés számára.

Ezek a technikai változások, melyeket konkrét formájukban csak néhány termelési ágazattal kapcsolatban említettünk, a győzedelmes proletárdiktatúra kezében már hatalmas, bár korántsem teljes egészében birtokba vett fegyverek lettek. Éppen ezért emelte ki a párt a második öt éves terv időszakára az elsajátítást. Az elmúlt év e tekintetben már hozott bizonyos eredményeket, amelyek meg is találták a maguk kifejezési módját a termelés meghatározó ágazatai, elsősorban a gépgyártás minőségi mutatóinak emelkedésében.

Az új technika elsajátítása két oldalról történt: az ipar fokozott tudományos-technikai

* Az oroszban az „ipari forradalom” kifejezés helyett inkább az „ipari fordulat” (promislenij perevorot) a használatos — ford.

kiszolgáltatásának oldaláról és főleg, ami a döntő, az elsajátítás terén mutatkozó tömegmozgalom formájában e mozgalom valamennyi különféle ágában.

Tudományos kutató hálózatunk terv szerint dolgozik, melynek alapvető, meghatározó értékei népgazdaságunk és egyáltalán szocialista építéstünk technikai-gazdasági tervei. Ebben az összefüggésben „a kormányzatad hirtelen félreértottuk”. Elég itt azt megemlítenünk, hogy pl. a Szovjetunió Tudományos Akadémiája (1933-ban egy sor, a legközelebbi gyakorlati jelentőséggel bíró munkával számolhat: expedíciói új vasérclelőhelyeket adtak a Kola-félszigeten és a Pecsora vidékén, ként Közép-Ázsiában, galliumot a Riggger vidékén, új kőolajmezők és ritkafém-lelőhelyek sorát. Az Akadémia munkájának bázisán készülnek a Volgántúli területek öntözőrendszereinek tervei; az új ásványkincsek technológiájának terén folytatódnak a nefelinnel és apatittal kapcsolatos munkák; új nyersanyagfajtákat tártak fel, a foszfort és üveget bazalttal helyettesítjük. Feltalálták a kőcsiszolás új módszereit, a monokvarc nyerésének módozatait (rádiótechnika), a tűzálló anyagok helyettesítőit; a vas- és színesfémkohászat területén új ötvözeteket, a platina finomítását, a korrózióvédelmi eljárásokat; a műgumi gyártásában Favorszkij akadémikus új eljárását; a műtrágyagyártás területén foszfor előállítását száraz úton, kénsav és egyéb munkálatok nélkül. Nagy összefoglaló munkák születtek a Szovjetunió új, részletes térképeitől alapvető munkáig növény- és állatvilágunkról és egyéb, hasonlóan hatalmas munkák a Szovjetunió népeinek nyelveiről, Oroszország történetéről, a tudomány és technika történetéről.

Az NKTP intézeteinek rendszere a leghatalmasabb tudományos kutatási rendszer a Szovjetunióban. Az elmúlt évben itt sokszáz kész, az iparban bevezetett munkát számolhatunk össze. Ha csak a legnagyobb munkákat vesszük, akkor azok megközelítőleg az alábbi rovatokba kerülnek:

1. az intézetek geológiai expedícióinak eredményei (új vasérc-, szén- és kőolajlelőhelyek stb);
2. műgumi (több eljárás);
3. alumíniumgyártási munkák (több eljárás);
4. különféle speciális acélfajták;
5. új repülőgép- és motorkonstrúciók;
6. titanomagnetit;
7. a kőolaj elgázosítása;
8. védelmi munkálatok sora;
9. a talaj kémiai „javítása”.

Mindez csak kis része annak, ami egy év alatt valóban történt. Jelenleg számos intézeti munkatársat bocsátottak a gyárak rendelkezésére és több szakosított intézetet fognak teljes egészükben „áthelyezni” a megfelelő ágazat vezető gyáraiba. A legnagyobb vállalatoknál nagyszzerű felszerelésekkel és nagyszzerű eredményekkel rendelkező elsőrangú laboratóriumok jöttek létre. Meg kell jegyezni, hogy általában minél kultúraltabb egy gyár és annak vezetése, annál jobban aknázza ki a tudományos technikai munkát, és fordítva.

A fő kerékvágás, amelyben a technika elsajátítási folyamata zajlik, mint mondtunk, a tömegmozgalom, amely a technikai apparátusra támaszkodik. A dolog ezen oldalát semmi esetre sem tekinthetjük másodlagosnak vagy mellékesnek. A nagy újjáépítés nézőpontjából az egész folyamat egyik döntő (és egyidejűleg előre vivő) ellentmondása a jelenlegi szakaszban egyrészt az élenjáró anyagi technika, másrészt a létező kvalifikált munkaerő között feszül.

A termék (és a termelési eszközök és a fogyasztási eszközök) minősége, a közgazdasági minőségmutatók (önköltség, a munka termelékenysége), a műszaki mutatók, a mennyiségi mutatók (a termékek értéke, a TEHPROMFINPLAN teljesítése), mindez közvetlenül függ (az adott elsőrangú tárgyi technika birtokában) ennek a technikának ügyes elsajátításától, az ügyes termelészervezéstől a vezető hat történelmi feltételek alapján, az élőmunka sajátosságaitól, amelyeket egyébként a megfelelő munkaerő tulajdonságai határoznak meg. Új típusú munka és vezetés — ténylegesen ebbe ütközik bele a termelés valamennyi problémája; ezért oly fontos a technika tömeges elsajátításának feladata; azaz a szakadéknak az eltüntetése, amely egyrészt a minőségi gépek, másrészt a régi termelészervezési módszerek és a nem szakképzett munkaerő között húzódik. A kérdés széleskörű felvetésekor nemcsak a „gépnél álló munkás” munkaejének színvonaláról van szó, hanem a művezető, műhelyfőnök, valamennyi műszaki munkatárs, gazdasági vezető, igazgató stb. munkaejének minőségéről is. Ugyanis az üzemi technika

* Műszaki, termelési, pénzügyi terv; vállalati éves terv — ford.

elsajátítása nemcsak azt feltételezi, hogy az adott gépen dolgozó munkás használni tudja a gépet, hanem a gépek helyes szétosztását is, a műhelyek helyes összekapcsolását is, az egész technológiai folyamat megértését is egészében és bármely szintjén, és sok minden más is. Az egész üzemi technika elsajátításának ezért előfeltétele a gyár együttes munkacsoportja valamennyi alkotórészének kvalifikáltsága, következésképpen a munkások, mérnökök, technikusok, tisztviselők tömeges képzése és a gazdasági-technikai irányítás új módszereinek alkalmazása. Itt kétségtelenül hatalmas fordulat figyelhető meg a mindenfelé növekvő gazdag tömeges tapasztalat eredményeképp (új szokások és jártasságok létrehozása); a kitartó erőfeszítésnek köszönhetően („társadalmi” és „állami” intézkedések, melyek egymásba mennek át) már jelentős eredményeket értünk el ezen az úton. Az elmúlt évben ez a munka jelentős szintre emelkedett és nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is (a falusi munka átalakítása a politikai osztályok létrehozásával kapcsolatban, melyek a kolhozfalu hatalmas tömegei és főként az élenjáró kolhozparaszatok alkotó aktivitását tudták kiváltani). De különösen az iparban nagyok ezek az eredmények.

Azok a szervezetek, melyek a kulturális-technikai front ezen részének kiszolgálásával foglalkoznak, nem tudják kielégíteni az igényt, mely a tömegek növekedésével, az új emberek fejlődésével kapcsolatos. Ezen döntő változások a műszaki és tudományos irodalom szakadatlan növekedésében tükröződnek — a helyi üzemi sajtótól az alapvető könyvnyomtatásig. A kiadói példányszámokhoz nincs hasonló a kapitalista országokban. Nőnek a termelő kombinátok, múzeumok, kiállítások, bányák műszaki állomásai. Egy év alatt jelentős munkát végeztek a technikai minimum terén, amely munkások nagy tömegeit fogta át. A technikai konzultáció és információ új formái mind jobban elterjednek a gyárakban és üzemekben.

Az élmunkásság és a szocialista munkaverseny, a technikai vizsgák és versenyek rendszere a munkásoknak a tömeges nevelési és oktatási folyamatba való bevonásának más különböző formáival nagy dolgot jelentenek.

Különösen figyelemreméltóak a mezőgazdaság eredményei. A kisparaszti gazdaságok régi formái alapvetően ellentétesek a gépesített munkával: a gép nem fért be a kisgazdaság keretei közé. Csak a nagy szocialista gazdaság teszi lehetővé az olyan gépi technika alkalmazását, amely jóval felülmúlja kapacitásában a vezető kapitalista mezőgazdasági vállalat technikáját. Ez a tény is tanúsítja, hogy a technika elválaszthatatlan kapcsolatban van a gazdasággal és a politikával, a proletárdiktatúra osztályharcával. De éppen ezért a szakadék az egyre növekvő gépesített bázis és a legelmaradottabb, faekéhez szokott munkaerő között itt volt a legérezhetőbb, a traktor- és géppark „kihazsnáltsági” koeficiense pedig különösen alacsony. Ez a körülmény jelentősen elnyújtotta a nagy szocialista mezőgazdasági egységek „beindítási idejét” is.

A gép- és traktorállomások és szovhozok politikai osztályainak létrehozása, a KB januári plénuma és a Központi Ellenőrző Bizottság határozatainak és Sztyalin elvtárs útmutatásainak megvalósítása biztosította az idej hatalmas győzelmeket a technika elsajátításának területén és a mezőgazdaságban; a szovhozokban és kolhozokban létrejött és egyre gyorsabban nő a műszaki aktíva, mely birtokba veszi a gépeket is, a kemizálást is, a számviteli technikát is. Magának a mezőgazdaságnak az iparosítása mértékében, amelyen a mezőgazdaságnak olyan specifikus ipari ággá változását értjük, amely a munka gyári rendszerére hasonlít, még végbe a tömegek aktívításának, kulturális-politikai és kulturális-technikai szintjének soha nem látott emelkedése. Így a szervezés és irányítás új módszereinek gyakorlata és a technika tömeges elsajátítása az egész fronton kibontakozik — a szocialista gazdaság ipari és mezőgazdasági szárnyain egyaránt.

Itt az emberek figyelemreméltó ellenőrzése folyik, ugyanis ez az ellenőrzés a munkában, a gépnél, a traktornál, a gépkocsinál, a technológiai folyamat probakövében történik, amely elől nem szabad semmilyen szavak mögé bújni. Az emberek ilyen átforgatását és a termelési-technikai módszerek átalakítását a kor pátosza hatja át; azon alapvető direktívák alapján bontakoznak ki, melyeket a párt, a proletárdiktatúra osztályharcának vezetője ad ki; és ezek nagy munkáknak, a szocialista építés öt éves terveinek zászlói alatt folynak. E tömeges kulturális felemelkedés végül megoldja az egész problémát.

Általában azokról a tudományos eredményekről beszélünk, melyek közvetlenül beépülnek a technikába, eljutnak az üzemekig és ott meggyökeresednek. Ez teljességgel érthető, mivel most, az adott szakaszban, a figyelem középpontjában a technika elsajátítása áll; ez dominál minden fölött, itt játszódik le a döntő csaták és ezen a vonalon halad a dolgozók alapvető tömegeinek versenye.

De helytelen volna azt a következtetést levonni, hogy el kell vessük mindazon kérdések felvetését, melyeknek gyakorlati, üzemi alkalmazása még nem világos.

Napjaink tudománya fordulatoktól terhes. Elég csupán napjaink fizikájára tekinteni, hogy lássuk, milyen kivételes gyorsasággal történnek az újabb és újabb felfedezések. Ezen felfedezések kétségtelenül (előbb vagy utóbb) maguk után fogják vonni a gyakorlati-technikai eredményeket is, méghozzá feltehetően nem kis nagyságúakat. Nem szabad itt sem megállnunk. Elsőrangú tudósaink vannak, akiknek neve az egész világon ismert. Van mire büszkének lennünk e területen is. Nem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy az „egzakt tudományok” a „termelési folyamat elméleti alapját” jelentik; a differenciál-egyenletek segítenek a repülőgépek és hidak építésében; a szilárdtestelmélet az új ötvözetek létrehozásában stb. stb. De a biológia is minden részdiszciplínájával együltt szoros kapcsolatban van olyan „termelési” folyamatokkal, melyeknek közül van a szervezetekhez, a növényekhez és állatokhoz — ilyen a mezőgazdaság egész területe. Erről nem szabad elfeledkezni.

Másrészt a szocialista építésnek nemcsak technikai-gazdasági oldala van. Az ember élettana és a történelem, az orvostudomány és a politikai gazdaságtan, a nyelvészet és a pszichotechnika stb., a művészet egész hatalmas területe — szintén a kultúra szükséges alkotóelemei, és egyáltalán nem véletlen sallangjai a történelmi folyamatnak. Itt is vannak nálunk kiemelkedő munkák, és itt is folyik a tömegek hatalmas átforgalmi folyamata (v.ö. pl. a művészet hatását: Solohov „Csendes Don”-ja és „Ugar”-ja, vagy Moszkvában az RKKK művészeti kiállítása, melyet emberek százazrei tekintettek meg).

Így folyik az emberek átforgalmának leghatalmasabb mérvű és kivételes jelentőségű folyamata. A dolgozók sokmilliósi rétegei emelkednek fel új kulturális életszintre, kezdik ismerni, amit nem ismertek, és tudni azt, amit nem tudtak. Ezen molekuláris változások döntő eredményekre vezetnek, új embereket és így új termelőerőket létrehozva. A társadalmi élet egész körforgása szocialista alapra támaszkodva új lendületet és új minőséget kezd felvenni. A szocializmus harcban az ellenség maradványaival gigantikus léptekkel halad előre.

A tizenhatodik évforduló határán, a szocialista építés tetőfokán rendkívül megnőtt a külső veszély. A japán imperializmus, határaink felé kinyújtva rabolni vágyó kezeit, cinikusan beszél az „őszinteségről”, ezen bátorítást és beleegyezést értve a hódító cselekményekbe. Németországban az erőszak hősei fasiszta környezetet szerveznek a Baltikumban, nem hagyva fel mániákus eszméikkel. Cinkosaiuk, az ukrán fasiszták Lengyelország területéről tüzelnek ránk. A tőke egész világa a válság görcsétől erőlködve kész egy új imperialista háború aknáinak robbantására. De nemhiába áldozott annyi munkát és annyi vért hős munkásosztályunk a kommunizmus ügyének. Az új ipari bázison, millióra sokszorozva hadseregét, munkásosztályunk — a béke és munka hordozója — küzdeni fog az utolsó csatában, ha történelmi küldetésére törnek. A párt vezetésével, Lenin zászlaja alatt, Sztálin irányításával a munkásosztály új győzelmek felé halad.

(Fordította: Angi János és Kövér György)

* Munkás-Paraszti Vörös Hadsereg — ford.

szóval azonos értelemben használható, azaz azonos jelentésű szóval lehet helyettesíteni. Azonban azonos értelemben nem mindig lehet használni azonos szót. Például az "az a szék, amelyen a miniszter elült" és "az a szék, amelyen a miniszter elült" két mondatban az "az a szék" szó nem helyettesíthető az "az a szék" szóval, mert az első mondatban az "az a szék" szó a miniszterre utal, míg a második mondatban az "az a szék" szó a miniszter által használt székre utal.

Azaz azonos értelemben nem mindig lehet használni azonos szót. Például az "az a szék, amelyen a miniszter elült" és "az a szék, amelyen a miniszter elült" két mondatban az "az a szék" szó nem helyettesíthető az "az a szék" szóval, mert az első mondatban az "az a szék" szó a miniszterre utal, míg a második mondatban az "az a szék" szó a miniszter által használt székre utal.

Azaz azonos értelemben nem mindig lehet használni azonos szót. Például az "az a szék, amelyen a miniszter elült" és "az a szék, amelyen a miniszter elült" két mondatban az "az a szék" szó nem helyettesíthető az "az a szék" szóval, mert az első mondatban az "az a szék" szó a miniszterre utal, míg a második mondatban az "az a szék" szó a miniszter által használt székre utal.

Azaz azonos értelemben nem mindig lehet használni azonos szót. Például az "az a szék, amelyen a miniszter elült" és "az a szék, amelyen a miniszter elült" két mondatban az "az a szék" szó nem helyettesíthető az "az a szék" szóval, mert az első mondatban az "az a szék" szó a miniszterre utal, míg a második mondatban az "az a szék" szó a miniszter által használt székre utal.

Azaz azonos értelemben nem mindig lehet használni azonos szót. Például az "az a szék, amelyen a miniszter elült" és "az a szék, amelyen a miniszter elült" két mondatban az "az a szék" szó nem helyettesíthető az "az a szék" szóval, mert az első mondatban az "az a szék" szó a miniszterre utal, míg a második mondatban az "az a szék" szó a miniszter által használt székre utal.

Azaz azonos értelemben nem mindig lehet használni azonos szót. Például az "az a szék, amelyen a miniszter elült" és "az a szék, amelyen a miniszter elült" két mondatban az "az a szék" szó nem helyettesíthető az "az a szék" szóval, mert az első mondatban az "az a szék" szó a miniszterre utal, míg a második mondatban az "az a szék" szó a miniszter által használt székre utal.

Azaz azonos értelemben nem mindig lehet használni azonos szót. Például az "az a szék, amelyen a miniszter elült" és "az a szék, amelyen a miniszter elült" két mondatban az "az a szék" szó nem helyettesíthető az "az a szék" szóval, mert az első mondatban az "az a szék" szó a miniszterre utal, míg a második mondatban az "az a szék" szó a miniszter által használt székre utal.

GLOSSZÁRIUM

apparatszik — A párt-, állami stb. gépezet tisztviselője, munkatársa. (Az orosz nyelvben pejoratív melléközöngé nélkül.)

bednyak — Szegényparaszt, akinek nincs elég földbirtoka maga és családja eltartására.

CIK — A „Centralnij Iszpolnyitelnij Komitet” rövidítése (Központi Végrehajtó Bizottság). Így nevezték 1936-ig a legfőbb törvényhozó szervet a Szovjetunióban. 1936-tól szerepét a Legfelső Tanács s annak Elnöksége vette át.

cservonyec — Eredetileg az idegen aranypénz neve Oroszországban. A NEP idején azon aranyat is tartalmazó érméknek s az ezek 10 aranyrubeles értékének megfelelő bankjegyeknek a neve, melyeket a szovjet kormányzat 1922. december 27-től bocsátott ki. Az érmék 7,82 gramm aranyat tartalmaztak, s a bankjegyek is 25%-os aranyfedezettel rendelkeztek.

Glavlit — A „Glavnoje upravlenyje po gyelman literaturu” rövidítése (Irodalmi Ügyek Főigazgatósága). A Glavlitot 1931-ben ruházták fel a teljes cenzori jogosítványokkal. Nemcsak a megjelenő könyveket, folyóiratokat és újságokat cenzúrázták, hanem titkosrendőri feladatokat (pl. levéllenőrzés) is végeztek, s talán mindmáig végeznek.

Goszplan — A „Goszudarsztvennij planovij komitet” rövidítése (Állami Tervbizottság). 1921-ben hozták létre Lenin személyes kezdeményezésére. Feladata az állami tervezés összefogása s bürokratikus kontrollja. Az élén álló elnök egyben az egyik kormányelnök-helyettes is.

GPU — ld. *OGPU*

kulak — A szó eredeti jelentése: „ököl”. 1917 előtt azon kapzsi kereskedőkre és parasztoakra használták, akik valamilyen módon (pl. uzsorával) a hatalmukba kerítettek másokat. 1917 után a falusi osztálydifferenciálódást volt hivatva kifejezni, s a gazdag, árutermeléssel foglalkozó parasztot jelölte. A kollektivizálás során az ellent álló, a kolhozokat elutasító parasztságot értették alatta, s így nyerte el a „politikailag megbízhatatlan” jelentéstartalmat.

kuláktalanítás (razkulacsivanyije) — A gazdagparasztság állam általi elszegényítése gazdasági és gazdaságon kívüli eszközökkel.

NEP — Novaja Ekonomicseszkaja Polityika (új gazdaságpolitika), a Szovjetunió Lenin által inspirált gazdasági politikája 1921 és 1928/29 között. A hadikommunizmus teljes kudarca után egy olyan rendszer, amely ha korlátozottan is, de figyelembe vette a piacot és a magántulajdont.

nepman — A Szovjetunióban a NEP időszaka alatt megjelent (gyakran külföldi) magánvállalkozó.

OGPU — Az „Objegyinyonnoje gosudarsztvennoje polityicseszkoe upravlenyje” rövidítése (Egyesített Állami Politikai Hivatal). Így hívták a titkos, politikai rendőrséget 1923 és 1934 között (1917-22 CSEKA, 1922-23 GPU, 1934-46 NKVD, 1946-53 MGB, 1953 óta KGB).

razmücska — A munkás-paraszt szövetség felbontása — ld. *szmücska*.

szerednyak — Középparaszt, akinek átlagos nagyságú földbirtoka van, és csekély feleslegét adott esetben piacra is viszi.

szmücska — A munkásosztály és parasztság között létrehozott szövetség.

Szovnarkom — A „Szovjet Narodnűj Komisszarov” rövidítése (Népbiztosok Tanácsa). Így nevezték a Szovjetunió kormányát 1917-től 1946-ig, amikor a népbiztoságokat átnevezték minisztériumokká, a népbiztosokat miniszterekké.

szubbotnyik — Kommunista szombat. Egyes közmunkák ellenszolgáltatás nélküli elvégzése a szovjethatalom első éveiben. Az elsőt a moszkva-kazanyi vasútvonal kommunisztái szervezték 1919. május 10-én, akkor még önkéntes alapon.

zogatovki — Az állami beszolgáltatás rendszere a mezőgazdaságban.

Kövér György:

A. V. CSAJANOV OROSZ GYÖKEREI*

Amikor a „Csajanov orosz gyökerei” címet adtam korreferátumomnak, akkor nem arra a genetikai tényre gondoltam elsősorban, hogy hősünk — száz évvel ezelőt — 1888-ban a kereskedő rendbeli („kupec”) Vaszilij Ivanovics Csajanov és a kispolgári rendhez („mescanka”) tartozó Jelena Konsztantyinovna Klepikova gyermekeként, Moszkvában látta meg a napvilágot. Még arra sem, hogy a gyökereken keresztül Csajanovot holmi dosztojevszkiji „talajosságban” (pocsvennyicsesztvo), vagy az Ideiglenes Kormány végnapjaiban betöltött kéthetes földművelésügyi miniszterhelyetteségére sandítva, és a „Dolgozó Parasztok Pártja” ügyében történt nyilvánvalóan koncepció perbefogására célozva valamiféle neonarodnyikságban marasztaljam el. Csajanovot az embert és tudóst nyilván nem lehet ilyen szociális és politikai klisék közé szorítani, mint ahogy nem lehet feladatomban rendkívül gazdag életművének általános értékelése sem. Mindössze arra vállalkozom, hogy szellemi teljesítményeinek — látszólag — két távoleső pontján megvizsgáljam eszméinek és gondolkodásmódjának a korszakra és társadalmi közegre jellemző vonásait. A két pont egyike — bármilyen bizarrnak tűnjék is — a jövőben gyökerezik, ugyanis Csajanov 1920-ban publikált regényes paraszti utópiáját kívánom röviden elemezni. A másik pont az orosz agrárviszonyok története 1906 és 1926 között, amelynek kontinuus elemei és radikális változásai Csajanovot az 1925-ben publikált egyik fő művében (A parasztagazdaság szervezete) egész addigi munkássága alapproblémáinak összegzésére készítették.

„Alekszej bátyám utazása a paraszti utópia országában” című regénye — Orwell negatív utópiáját jócskán megelőzve — 1984-ben játszódik. Főhőse Alekszej Kremnyev, egy jogot végzett, ikonokat gyűjtő tipikus orosz értelmiségi, aki régi szocialistaként „éveket töltött illegálitásban az önkényuralom éveiben”. Mint a 37 413. sz. munkakönyv tulajdonosa, a Világ Gazdasági Tanács (burzsoá pszichológiával még kissé behalózott) munkatársaként 1921 őszének egyik éjjelén 1984 Moszkvájában találja magát. Egy történelemtől értesül az elrettentésben és világtörténeti fejleményeiről. „A szocialista rendszer világegyesége nem tartott sokáig; a fennálló egyetértést gyorsan szétrombolták a centrifugális társadalmi erők... Hathónapos vérontás után... a világ öt — német, angol-francia, amerikai-ausztrál, sino-japán és orosz — zárt gazdasági rendszerre oszlott. Anglo-Frankföld szovjet bürokrata oligarchiája nagyon gyorsan degenerálódott a kapitalista rendszerhez. Amerika visszatért a parlamentarizmushoz és részben denacionalizálta termelését, de alapjában véve megmaradt állami irányítású mezőgazdasága. Sino-japán gyorsan visszatért a monarchizmusra, de gazdaságában megőrizte a szocializmus sajátos formáit. Egyedül Germánia folytatta töretlenül az 1920-as évek rezsimjét.”

Oroszországban, ebben a paraszti országban lehetetlen volt véghez vinni a mezőgazdaság nacionalizálását. Tíz éven keresztül a hatalom két kommunista frakció kezében volt, akik képesek voltak válságos időkben megállapodást kötni egymással és a munkástömegeket impresszív demonstrációkra az utcára vinni. Egy dekrétum bevezetése körüli konfliktus miatt azonban a jobbszárny kommunista koalíciós kormányalakítást vállaltak, és az alkotmány megváltoztatásával egyenlő választójogot adtak a parasztioknak és városiakoknak. Az újjáalakított szovjetek lentől felfelé mindenütt (1932-től a Központi Végrehajtó Bizottságban is) a paraszti csoportok többségét eredményezték és a rendszer fokozatosan egy paraszti rezsim irányába fejlődött. Az 1934-ben kibombant városi felkelés után (amelyet taktikai okokból a fém- és textilmunkások is támogattak) került sor az első tisztán paraszti komisszariátus létrehozására, majd a szovjet-kongresszus elfogadta a városok lerombolásáról szóló törvényt. A 2000 főnél nagyobb lakosságú településekről deportálták a lakosságot és az ipart, 1944-re Moszkva is elnyerte végleges formáját, amely szinte egy klasszicista festményről lépett elő. A lebontott épületek helyén nagy parkok helyezkedtek el, s a háteret csak néhol díszítette egy-egy romként konzervált műemlék. A hajdan négymillió lakosság 1944-re 30 000-re zuhant, és 1984-re is csak 100 000 körül járhatott. A város többé már nem szociális entitás, csak a társadalmi viszonyok nexusainak csomópontja. Minden paraszti másfél óra alatt elérheti városát, olyan az infrastruktúra fejlettsége. Megszűnt a város és falu közötti

*A Hajnal István Kör 1989 tavaszán tartott Csajanov-ülését elhangzott előadás lejegyzett szövege

ódivatú munkamegosztás. A „vidék” kétemeletes fehér házait zöldséges kertek, bő legelők és learatott gabonaföldek szalagjai választják el egymástól. A rendkívül magas népsűrűség mellett a gazdálkodás alapja az egyéni parasztgazdaság. Egy családra 3-4 hektár föld jut, a munka szinte kizárólag manuális, egy hektárra több mint 7,5 tonnányi termésátlag esik. Az időjárást azonban egy 4500 meteorofonból álló hálózat irányítja. Ezek védelmi célokat is szolgálnak. A paraszti munkának azokat az ágait, amelyeknél a nagy egység előnyösebb a kicsinél, nagy szövetkezeti vállalatok szervezik. Az iparban is előnyben részesül a szövetkezeti szektor, anélkül azonban, hogy a kapitalista típusú magánkezdeményezést elfojtanák: ott, ahol a kollektíve irányított vállalat nem hatékony és ott, ahol a szervező géniusz legyőzi a drákói adóztatást, de tudatosan azért is, hogy versenyt támasszon a szövetkezetiek számára. Az adók zömmel fogyasztási adók, a magánkezdeményezést az árak inspirálják. A kereskedelem háromnegyed részt a szövetkezetek kezében van, a hitelezés speciális társadalmi tőkealakokból folyik. Csak az erdők, a kőolaj és a szén képez állami monopóliumot, de az állam távol tartja magát a gazdaságtól. Egyáltalán a társadalomszervezésben a szociális módszerek dominálnak: társaságok, szövetkezetek, kongresszusok, ligák, újságok és a közvélemény más szervei, akadémiák és klubok. Ezek révén a nagy dilemmát, a városi elitkultúra ruralizálását is sikerült megoldani. A lakberendezést egy ruszifikált babiloni stílus uralja, a női ruhadivatot pedig a világos színek kavalkádjája és a krinolin. A zenében a moszkvai harangok liturgikus koncertjén a XVI. századi rozstovi harangjáték után Rahmanyinov miséje csendül fel, a festészetben egy vásári vándorkiállítás egymás mellett látható az idősebb Brueghel, Giampietrino, Venecianov és a novgorodi „Illés” az Osztrouhov-újteményből.

A fenti summázatnál százszorosa szellemesebb fantasztikus művet egy az egyben valószínűleg csak Agranov nyomozó hitte el 1930-ban, amikor nagyrészt ez alapján konstruálta meg a vádat a „Dolgozó Parasztok Pártja” ellen. Az azonban már nem lehetett véletlen, hogy a regényt 1920-ban Lenin közvetlen intervenciójára az Állami Kiadó jelentette meg V. V. Vorovszkij kritikusi, de méltató előszavával. Ne feledjük, a hadikommunizmusnak nevezett rendszer utolsó évében vagyunk, amire valóban illik a regény főhősének indító tézise: „a szocializmus minden vonatkozásban végső határáig, az abszurditásig fog fejlődni”. Nem csodálkozhatunk, ha a Pravda kritikája egyenesen a „kulkátság manifesztumának” nyilvánította a művet 1921 januárjában. Csajanov írása lázító kihívásnak tűnt az éhező, túllállamosított, militarizált Oroszország számára. Világosan kimondta, ha más mindenáron utópiát akarunk megvalósítani, akkor kereshetnénk a fennállónál komfortosabb víziót is. Olyat, ahol megújulhat a falusi és városi kultúradíció, ahol a dolgozó paraszti családi farm és a modern szövetkezés kooperátor-entellektüeljei együttműködhetnek a gazdaságszervezésben, a paraszti naturálgazdaság harmonikusan illeszkedik a monetarizált piacgazdaság egészébe (a pénz egyébként aranygrammokban nyer kifejezést). Olyat, ahol az állami omniipotens bürokrácia nem uralja a federalizált közösségek autonómiájára szerveződött társadalmat, ahol — a könyv mellékleteként közzétett 1984. szeptember 5-i újság egyik cikkének címe szerint — „a szabadság nem az autoritás számára, hanem az autoritástól való szabadságként adott”. S ami talán a legfontosabb: ahol az ember azonos tud lenni önmagával. Alekszej Kremnyev utópikus utazásának talán legmegrázóbb mozzanatai azok, amikor szembeesül múltbeli önmagával. Először a Kormányosság Paraszti Uniójának panoptikumában, mint az oroszországi parasztozgalmak elnyomója, aki valószínűleg üldözési mániában szenvedett; másodsor pedig amikor szakértők vizsgáztatják, valóban lehetett-e a forradalmi idők kortársa. Végül megállapítják, hogy nem, mert bár jól tájékozott az archívumokban és a szakirodalomban, de teljesen félreértette a történelmi eseményeket és nem tekinthető a korszellem reprezentánsának. Vagy lehet, hogy csak az utókor történészei voltak képtelenek megérteni a forradalmi idők szellemét? Ez a lehetőség sem kizárt, mindenesetre tény, hogy Csajanov „bátyja” hatvan év múltán nem tudta vállalni önmagát. Alekszandr Csajanov viszont — más értelmesgiekhez hasonlóan — nyilvánvalóan ezt szerette volna.

A „Zodiac” (Zogyij) című, már idézett újság egyik nekrológja szerint „a nagy szociológus” számára fényes politikai karrier kínálkozott, a tudomány azonban közelebb állt a szívéhez. Úgy vélte, hogy a „szociológia tudományához” először tapasztalatokat kell felhalmozni a tudományos munka egyéni gyakorlatában és utána meg kell találni azokat a módszereket, amelyek segítségével a társadalmi jelenségek kvantitatíve kifejezhetők. A nagy szociológus a fiatalon maga elé tűzött feladatokat elvégezve visszavonult az aktivitástól és élete hátralévő tizenkét évében már csak szemlélődött a világban. Immár észrevétlenül komolyra fordítván a szót sem találhatnánk

Csajanovhoz illőbb ars poeticát. A továbbiakban épp fő művének tapasztalati-módszertani rétegeibe próbálunk bepillantani.

Már 1912 körül írott első munkáiban, a volokalamszki, szmolenszki, harkovi esettanulmányokban felismeri — az orosz szervezési és termelési iskola más képviselőivel együtt —, hogy azok a módszerek, amelyeket a nyugat-európai háztartásvizsgálatok számára pl. Laur kidolgozott, nem alkalmasak a „gyengén monetizált orosz gazdaság” elemzéséhez. Igyekezett tehát a büdzsé-felvételek metodológiáját is gazdagítani. 1925-ben „A parasztgazdaságok szervezete” címen oroszul publikált művének bevezetésében válaszolt a német kiadást ért bírálatokra, de a könyv szerkezete is jelentős mértékben átalakult. Megállapítása szerint könyvének háromnegyed része a zemsztvo- és állami statisztikák, valamint a háztartásvizsgálatok empirikus anyagának általánosításából származik, tehát pusztá indukció eredménye. Másrészt azonban az empirikus anyag jelentős része nem fért bele a magángazdasági vállalkozás értelmezési keretébe. Ezért próbálkozott a családi munkagazdaság logikai hipotézisének megfogalmazásával. Olyan jelenségekről volt szó, mint a cséplőgépek Perm kormányzóságbeli elterjesztésének nehézségei a környélői szempontú jövedelmezőségük ellenére, vagy arról, hogy a paraszton által a földbérletért fizetett járadék magasabb volt, mint a bérlet kapitalista terminusokban mért jövedelmezősége. Vagy például arról, miszerint Oroszországban a bérek fordítottan arányosak a kenyérárakkal, hiszen rossz termék idején a munkaerőjét piacra dobó paraszt lenyomja a béreket stb. Természetesen meg lehetett volna kísérlelni ezeket a zömmel oroszországi specifikumokat a parasztjág kettős, vállalkozói és proleteri természetével is magyarázni, de ez Csajanov számára mesterkéltnek és a gyakorlati agronómiai munka számára inkább zavarónak tűnt (ne feledjük, a szervezési és termelési iskola tömegbázisát a hirtelen izmosodó mezőgazdasági tisztviselőréteg adta). Ezért fogalmazta meg a családi munkagazdaság elméleti hipotézisét. Ezt minden olyan népgazdasági rendszerben elképzelhetőnek tartja (ilyen szerinte a jobbágyi-feudális, a paraszti-kézműiparos ország és a tisztán naturális lét), „ahol a bér munka és a munkabér, ha nem is történetileg, de logikailag hiányzik”. Azt is kijelenti, hogy „a parasztgazdaság és szervezeti formái nem történelmi fejlődésében érdeklí, hanem magának a szervezeti folyamatnak a mechanikája” — amivel választ próbál adni a statikusvádjára. A történelmi elemzést még hátralevő feladatnak mondja.

De honnan lehetett empirikus anyagot találni még Oroszországban is egy ilyen statikus elemzéshez? Pont Csajanov ne tudta volna, hogy a századelő vitte iparosítása, a világgazdaság expanziója és az obszcina felbontására irányuló sztolipini agrárreformok milyen hatalmas változásokat indítottak el? Épp az 1917-ben minden radikális földosztást ellenző tudós ne vette volna észre, milyen gyökeres fordulatot hozott a földhasználat terén a bolsevikok eszeriprogramot végrehajtó földpolitikája? Csajanov, aki egész életét a parasztgazdaság szövetkezeti típusú vertikális integrációja megteremtésének szentelte (és áldozta) ne látta volna, hogy a kapitalista típusú horizontális integráció helyett a húszas években már az államkapitalista alárendelés fenyegeti az orosz parasztgazdaságokat? Nyilván erről szó sem lehet. Bár adatai zömmel a forradalom előtti időkből származnak, bizonyos körülmények miatt joggal feltételezett a teória érvényessége szempontjából kontinuum elemeket.

Vegyük példaként a narodnyikok és marxisták közötti régi vita „biológiai differenciálódás” tételével történő megoldását. A narodnyikok az obszcínára hivatkozva a szociális differenciálódás ellenére a parasztjág egységét, a marxisták pedig falusi burzsoáziára és proleteriátusra szakadását hangsúlyozták. Csajanov ugyan nem tagadja a szociális tagoltság tényét, mégis azt állapítja meg, hogy a földműves gazdaság méreteit elsősorban a családnagyság határozza meg. A földkoncentráció mértékét és a gazdaságok osztódását elsősorban a parasztszalád életciklusa szabályozza. A tételt ért bírálatok hatására — és ilyenek keleten és nyugaton szépszámmal találtak — az 1925-ös orosz kiadásban már korlátozó feltételeket is bevezet. Először is megállapítja, hogy a tételt alátámasztó statisztikai anyagainak zöme az újraosztásos földközösség körzetéből származott. Hozzát teszi azonban, hogy az újraosztás funkcióját a rövid határidejű bérletek még nagyobb sikerrel be tudják tölteni. Másutt alapfeltételként újra hangoztatja, hogy „kevésbé rugalmas agrárrendszerekben” a föld és a család viszonyát a bér munka és bérbe adott munka mennyiségének változása szabályozza (Oroszországban viszont szerinte a parasztgazdaságok kilencven százaléka tisztán családi gazdaság!).

Rögtön szembeötlenek a „rugalmas orosz agrárrendszer” hullámszerűen kontinuum elemei. Az újraosztásos faluközösségek hegemóniájának megtörését célbavető sztolipini agrárreform a tagosítások és tanyásodás ellenére végső soron csak új mederbe terelte a folyamatot, mivel a

világháború idejére hallatlan méreteket öltött a rövid lejáratú földbérlet, úgy, hogy a földesúri gazdaságoknak már mindössze 16 százaléka áll a tulajdonos saját kezelésében. A bolshevik földbirtokpolitika viszont egyszerre erősítette meg a faluközösségi földhasználatot és tiltotta meg a bérletet és a bérmunkát (legalábbis a húszas évek közepéig). A gyakran változó feltételek tehát a családi munkagazdaság csajanovi elméletének lényegét nem befolyásolták.

Míndezek mellett is egyetértünk Csajanovval, aki többek között E. Laur recenziójára és magánlevelére is válaszolva az 1925-ös orosz kiadásban azt reméli, hogy könyve mégsem lesz „tisza orosz könyvvé”. Úgy véli, minden alap megvan annak feltételezésére, hogy „Kelet-Európa egy sor országában és különösen az Európán kívüli országokban (India, Kína, Japán stb.) a gazdaságoknak ez a csoportja eléggé jelentős társadalmi masszívumot alkot és súlya a világgazdaságban olyan, hogy megkülönböztetett figyelmet érdemel”.

Alekszandr Vasziljevics Csajanov életének fontosabb dátumai

1888. január 17-én született Moszkvában.

1906-ban a reálanoda elvégzése után beiratkozott a (ma Tyimirjzevről elnevezett) Mezőgazdasági Akadémiára.

1908-ban Lombardiában, 1909-ben Belgiumban tesz tanulmányutat. Itáliai élménybeszámolója első szakmai publikációja.

1911-ben kap diplomát, de már 1910 óta az Akadémia agrárökonómiai tanszékén tanít és kutat.

1912-ben magiszteri vizsgái letétele után egy évig Párizsban és Berlinben folytat tanulmányokat. Volokalamszki, szmolenszki, harkovi esettanulmányok alapján kísérletet tesz a parasztgazdaságok vizsgálati módszertanának továbbfejlesztésére és az eredmények első elméleti általánosítására. Bekapcsolódik a szövetkezeti mozgalomba.

1917-ben kifejti elképzelését az agrárkérdésről (Sto takoje agrarnüj voprosz?), majd az ideiglenes kormány utolsó két hetében a földművelésügyi miniszter egyik helyettese.

1918-ban az első összoroszági szövetkezeti kongresszus nevében tárgyalásokat folytat Leninnel, hogy elkerüljék a szövetkezetek államosítását.

1919-től tanácsadó a Földművelésügyi Népbiztosság mellett és tovább tanít és kutat a Tyimirjzev Akadémián, ahol az agrárökonómiai intézetet 1930-ig igazgatja.

1920-ban publikálja Iván Kremnyev álnéven szépirodalmi művét: „Bátyám, Alekszej utazása a paraszti utópia országában” címmel.

1922 tavaszától 1923 végéig nyugat-európai tanulmányútra során fejezi be egyik főművét, amely 1923-ban jelenik meg németül: „Die Lehre von der bauerlichen Wirtschaft: Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft in Landbau” címen.

1925-ben publikálja elméleti munkájának az első kritikákra is válaszoló, átdolgozott végső változatát oroszul (Organizacija kresztyjanszkogo hozjajsztva), amely alapján az 1966-os angol fordítás is készül.

1922 óta foglalkozott a Földművelésügyi Népbiztosság megbízásából a földbirtokrendezés kérdéseivel. A mezőgazdasági vállalatok optimális méreteiről írott tanulmánya először 1924-ben jelent meg (Optimal'nyje razmerü szel'szkohozjajstvennüj predpriyatij), de az 1928-as utolsó kiadásig még több változtatást hajtott rajta végre.

A világháború és a hadikommunizmus évei óta foglalkoztatta a szövetkezeti kérdés. Másik főművét (Osznovnyje igyeji i formü organizacii kresztyjanszköj kooperacii) először 1919-ben adta közre, de az utolsó 1927-es szövegváltozat tekinthető a legkiérleltebbnek. Szövetkezeti koncepciójának hatása kimutatható a bolshevik vezetők egy részénél is (Lenin, Buharin).

1928-30 között részletek jelennek meg folyóiratokban az agrármagyüzem kérdéseiről tervezett monográfiájából (pl. Tyehnyiceszkaja organizacija zernovöj fabriki), amely azonban kötetként nem lát napvilágot.

1928-ban jár utoljára Berlinben.

1930. július 21-én letartóztatják a „Dolgozó Parasztok Pártja” nevű szervezkedés egyik vezetőjeként (más kiváló agrárközgazdászok társaságában), de nyilvános perre nem került sor. A „kintü” ideológiai támadásokban a „vörös professzorok” mellett egyik tehetséges fiatal tanítványa viszi a vezérszerepet.

Négyévi börtön után Alma-Atába száműzik, majd 1937-ben újra letartóztatják, október 3-án golyó általi halálra ítélik és kivégzik (más adatok szerint az ítéletet 1939. március 20-án hajtják végre).

1987. július 16-án a Szovjetunió Legfelső Bírósága rehabilitálta.

(Az Állatöv 1984. szeptember 5-i számát Meggyesi Mariann fordította)

BIOGAL
Gyógyszergyár
Debrecen

Alapítási év: 1960

Biogal Gyógyszergyár

A Biogal Gyógyszergyár a magyar gyógyszeripar egyik legdinamikusabban fejlődő vállalata. 1952-ben alapították Hajdúsági Gyógyszergyár néven. 1960-ban egyesült az 1912-től működő Rex Gyógyszervegyészeti Gyárral és ekkor vette fel a Biogal nevet. A hetvenes évektől kezdődően a gyár termékszerkezete átalakult, melynek eredményeként jelenleg négy fontosabb területet ölel fel:

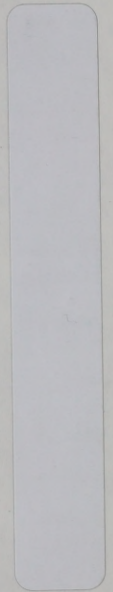
- gyógyszeralapanyagok
- human és veteriner gyógyszerkészítmények
- agrotemékek
- kozmetikai szerek

Az utóbbi tíz évben alakult ki az originális gyógyszerkutatás, melynek legfontosabb területei:

- kemoterápeutikumok
- szív- és érrendszerre ható szerek
- immunmodulátorok

Igen fontos a vállalat biotechnológiai, szerves szintetikus, gyógyszertechnológiai, műveleti és mezőgazdasági kutatási tevékenysége, amely biztosítja az előzőekben említett termelési profilok és kiemelt fontosságú hatástani területek számára az új molekulákat, hatóanyagokat és gyógyszerkészítményeket.

Az utóbbi évtized jelentős fejlesztési munkája révén közel harminc human licenc-gyógyszer honosítása történt meg. Intenzív külföldi kapcsolatokkal rendelkezik a gyár, mind a kereskedelem, mind pedig a kutatás és a fejlesztés területén.

2353-2